

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

TÜRKÇEDE ANLIK OLUŞUMLAR

Fatma Cansel ÖZER

**Danışman
Doç. Dr. Özge CAN**

İZMİR – 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkçede Anlık Oluşumlar” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ /2019

Fatma Cansel ÖZER

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Türkçede Anlık Oluşumlar
Fatma Cansel ÖZER

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Genel Dilbilim Anabilim Dalı
Genel Dilbilim Programı

Bir dilde belirli bir ortamda en az bir kere görülmüş, ancak dili konuşanlarca benimsenmemiş sözcükler anlık oluşum olarak adlandırılır. Anlık oluşumlar bir sözcüğün olası sözcükten gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreçte o dilin biçimbilimsel türetkenlik eğilimine ilişkin önemli ipuçları içerir. Sözlükçede varolan sözcüklerin, anlık oluşumların biçimbilimsel özelliklerini de belirlediği varsayımına dayanan çalışmamızda, Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük türetim yolları, türetim biçimbirimleri, bu türetim özelliklerinin Türkçenin genel eğilimine koşutluğu, yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin türetim özelliklerinin saptanması ve anlık oluşumların sözlükselleşme süreci içindeki yerinin betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle alanyazındaki çalışmalar, anlık oluşumların tanımlanması, anlık oluşumları belirleyen ölçütler, sözlükselleşme sürecindeki yeri gibi konu başlıkları altında tanıtılmıştır. Anlık oluşumlar, 264 güldürü dergisindeki karikatürlerin incelenmesi ve bulgularan aday yapıların sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetiminden geçirilmesiyle saptanmıştır. Sözlükselleşmenin ikinci basamağı olan yerleşikleşme sürecine giren sözcükler ise az, orta ve son yerleşikler olarak üç temel kümede incelenmiştir. Araştırma sorularımız doğrultusunda en işlek sözcük türetim yolları ekleme, bileşme ve yansıma olarak bulgulanmıştır. Türkçe anlık oluşumlarda en az türetken süreçler ise geri adlandırma, gerioluşum ve genelleşme olmuştur. Başkalaşma, bükümlleme, kayma ve kısaltma süreçlerine rastlanmamıştır. Anlık oluşumlardaki en türetken biçimbirimler {-IIk}, {-CI}, {-II} biçimbirimleridir. Türetim sıklığı ile yerleşikleşme derecesi arasında bir

koşutluk görölmediğı saptanmıştır. Bu bulguların yanında çalışmamızda sözcük yapım yolları ve türetim biçimbirimleri, işlekliklerine göre sıralanmış, alanyazına koşutluğu tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Anlık Oluşum, Türetkenlik, Sözcük Türetim Yolları, Türetim Biçimbirimleri, Yerleşikleşme, Sözlükselleşme

ABSTRACT
Master's Thesis
Nonce-Formations in Turkish
Fatma Cansel ÖZER

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of General Linguistics
General Linguistics Program

Nonce formations are lexemes in a language which have been encountered at least once in a given environment but have not been adopted by the speakers. Nonce formations suggest significant clues as to the morphological tendency of derivation of a language during the process of a word from the possible word to the actual word. Our study is based on the assumption that the existing lexemes in the lexicon also determine the morphological features of nonce formations, and aims to reveal the word formation methods observed in nonce formations in Turkish, derivational morphemes, the parallelism of these derivational features to the general tendency of Turkish, and to determine the derivational characteristics of the lexemes entering the institutionalization process, and the lexicalization process of those nonce formations. To this end, first, the research defined the nonce formation in detail referring to the relevant literature where necessary, and discussed the criteria determining the nonce formations as well as the lexicalization process. Nonce formations were determined by examining the cartoons in 264 humor magazines and by examining the lexicalization and institutionalization of the candidate structures. Lexemes which were found out to be in the second step of lexicalization, to say the institutionalization process, were examined under three basic groups as first, middle and last institutionalized words. In line with our research questions, the most productive ways of word derivation were found out as affixation, compounding and onomatopoeia. The least productive processes in Turkish nonce formations were retronym, backformation and generalization. Suppletion, fusion, conversion and acronym

were not observed. The most derivational morphemes in nonce formations were {-IIk}, {-CI}, {-II}. No significant correlation was found between the frequency of productivity and the degree of institutionalization. Last but not least, the research listed word formation methods and derivational morphemes on the basis of their productivity, and discussed these findings within the framework of previous literature.

Keywords: Nonce Formation, Productivity, Word Formation Methods, Derivational Morpheme, Institutionalization, Lexicalization

TÜRKÇEDE ANLIK OLUŞUMLAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xxvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. SÖZLÜKÇE VE TÜRETKENLİK	3
1.2. TÜRETKENLİĞİ SINIRLAYAN KOŞULLAR	12
1.3. TÜRETKENLİK VE ÜRETKENLİK	16
1.4. SÖZCÜK OLUŞTURMA SÜREÇLERİ	19
1.4.1. Ekleme	20
1.4.2. Başkalaşma	22
1.4.3. Bükümleme	23
1.4.4. Bileşme	24
1.4.5. İkileme	33
1.4.6. Kayma	39
1.4.7. Kırpma	41
1.4.8. Kısaltma	43
1.4.9. Eksiltme	43
1.4.10. Gerioluşum	44
1.4.11. Ödünçleme	46

1.4.11.1. Yakıştırma	47
1.4.12. Ses Değiştirme	47
1.4.13. Örnekleme	47
1.4.14. Genelleşme	48
1.4.15. Geri Adlandırma	48
1.4.16. Gönderim Kaydırma	49
1.4.17. Yansıma	49
1.4.18. Karma	50
1.4.19. Sözyapım	53
1.5. ANLIK OLUŞUMLAR VE SÖZLÜKSELLEŞME	55
1.6. DÜNYA ALANYAZININDA ANLIK OLUŞUMLAR	57
1.7. TÜRKÇE ALANYAZININDA ANLIK OLUŞUMLAR	62
1.8. ANLIK OLUŞUM ÖLÇÜTLERİ	69

İKİNCİ BÖLÜM

VERİTABANI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. VERİTABANI	73
2.1.1. Veritabanını Oluşturan Metinler	75
2.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	79
2.2.1. Anlık Oluşumların Denetiminde Başvurulan Kaynaklar	85
2.2.2. Bir Örnek Üzerinden Çözümleme Yönteminin Gösterilmesi	87
2.2.3. Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Saptanması ve Derecelendirilmesi	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. ANLIK OLUŞUMLARIN TÜRETİM ÖZELLİKLERİ	95
3.1.1. Anlık Oluşumlarda Görülen Sözcük Yapım Yolları	97
3.1.1.1. Anlık Oluşumlarda Ekleme	95
3.1.1.2. Anlık Oluşumlarda Bileşme	99
3.1.1.3. Anlık Oluşumlarda Yansıma	106

3.1.1.4. Anlık Oluşumlarda Sözyapım	107
3.1.1.5. Anlık Oluşumlarda Karma	108
3.1.1.6. Anlık Oluşumlarda Ödünçleme	111
3.1.1.7. Anlık Oluşumlarda Ses Değiştirme	114
3.1.1.8. Anlık Oluşumlarda Kırpma	116
3.1.1.9. Anlık Oluşumlarda Gönderim Kaydırma	118
3.1.1.10. Anlık Oluşumlarda İkileme	119
3.1.1.11. Anlık Oluşumlarda Örnekseme	120
3.1.1.12. Anlık Oluşumlarda Eksiltme	121
3.1.1.13. Anlık Oluşumlarda Genelleşme	122
3.1.1.14. Anlık Oluşumlarda Geri Oluşum	123
3.1.1.15. Anlık Oluşumlarda Geri Adlandırma	124
3.1.2. Anlık Oluşumlardaki Sözcük Yapım Yollarının Türkçenin Sözcük Türetme Eğilimine Koşutluğu	126
3.2. ANLIK OLUŞUMLARDA TÜRETİM BİÇİMBİRİMLERİ	128
3.2.1. Anlık Oluşumlarda Görülen Türetim Biçimbirimleri ve Sıklıkları	128
3.2.2. Anlık Oluşumlarda Görülen Türetim Biçimbirimlerinin Türkçenin Türetim Biçimbirimi Eğilimine Koşutluğu	141
3.3. YERLEŞİKLEŞME SÜRECİNE GİREN SÖZCÜKLER VE TÜRETİM ÖZELLİKLERİ	145
3.3.1. Derecelerine Göre Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcükler	145
3.3.2. Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Türetim Özellikleri	149
3.4. ANLIK OLUŞUMLARIN SÖZLÜKSELLEŞME SÜRECİNDEKİ YERİ	154
SONUÇ	156
KAYNAKÇA	163
EKLER	

KISALTMALAR

A	ad
Ar.	Arapça
B	belirteç
BB	bağlayıcı birim
bkz.	bakınız
BTS	Büyük Türkçe Sözlük
DDTS	Dil Derneği Türkçe Sözlük
diğ.	diğerleri
E	eylem
Fars.	Farsça
Fr.	Fransızca
geç.	geçmiş zaman
İng	İngilizce
örn.	örnek
P	Penguen
s	sayfa numarası
S	sıfat
Sa	sayı adı
ss.	sayfadan sayfaya
TDK	Türk Dil Kurumu
TİS	Türkçe İkillemeler Sözlüğü
TUD	Türkçe Ulusal Derlemi
TUDv3	Türkçe Ulusal Derlemi 3.0 sürümü
U	Uykusuz
ünsz	ünsüz ses
vb.	ve benzeri
Yun.	Yunanca

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Anlık Oluşum Ölçütleri	s. 72
Tablo 2: Alanyazında Karikatür Türleri	s. 77
Tablo 3: Mizah Dergilerinin Satış Sayıları Ve Satış Oranları	s. 80
Tablo 4: Ön Çalışmada İncelenen Haftalık Sayılar	s. 81
Tablo 5: Yıllara Göre Örnekleme Alınan Dergilerin Haftalık Sayıları	s. 84
Tablo 6: Anlık Oluşumlarda Görülen Sözcük Yapım Yolları	s. 96
Tablo 7: Ekleme Süreciyle Oluşturulmuş Anlık Oluşum Örnekleri	s. 97
Tablo 8: Türkçede Bileşenlerin Uamlarına Göre Bileşikler	s. 105
Tablo 9: Anlık Oluşumlarda Rastlanan Türetim Biçimbirimleri	s. 129
Tablo 10: Türetim Biçimbirimlerinin İşleklğine Göre Karşılaştırılması	s. 142
Tablo 11: Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Yolları	s. 149
Tablo 12: Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Biçimbirimleri	s. 152

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türetkenliği Etkileyen Etmenler	s. 8
Şekil 2: Sözlüksel Yerleşikleşme Süreci	s. 56
Şekil 3: Bulgu Kodlarının Açıklanması	s. 88
Şekil 4: Anlık Oluşum Denetleme Düzenegi	s. 89
Şekil 5: Yerleşikleşme Ölçeği	s. 93
Şekil 6: Türetkenlik Derecesine Göre Bileşiklerde Yapılanma	s. 104
Şekil 7: Türetim Biçimbirimleri Üzerine Bir Kıyaslama	s. 143
Şekil 8: Yerleşikleşme Derecesi	s. 146
Şekil 9: Sözlüksel Yerleşikleşme Süreci	s. 154
Şekil 10: Genişletilmiş Sözlükselleşme Süreci	s. 155

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Görülme Sayılarına ve Sıklıklarına Göre Sözcük Türetim Yolları	s. 96
Grafik 2: Ekleme Yoluyla Türetilen Anlık Oluşumlarda Ekleme Konumu	s. 99
Grafik 3: Anlık Oluşumlarda Bileşme Oranı	s. 100
Grafik 4: Bileşiklerde Bileşik Belirtici Görülme Oranı	s. 100
Grafik 5: Bileşiklerde Anlamsal Başın Varlığı	s. 102
Grafik 6: İçmerkezli Bileşiklerde Eylemcil-Kök Ayrımı	s. 103
Grafik 7: Türkçe Anlık Oluşumlarda Yansıma Sürecinin Görülme Sıklığı	s. 106
Grafik 8: Anlık Oluşumlarda Görülen Sözyapım Oranı	s. 107
Grafik 9: Türkçe Anlık Oluşumlarda Karma Sözcük Yapım Yolunun Görülme Sıklığı	s. 109
Grafik 10: Karma Yoluyla Türetilmiş Türkçe Anlık Oluşumların Ulamlanması	s. 109
Grafik 11: Anlık Oluşumlarda Görülen Ödünçleme Sözcük Oranı	s. 112
Grafik 12: Ödünçleme Yoluyla Kurulan Anlık Oluşumlarda Ödünçleme Türleri	s. 112
Grafik 13: Ses Değiştirmenin Türkçe Anlık Oluşumlar İçindeki Görülme Oranı	s. 115
Grafik 14: Kırpma Yoluyla Türetilen Sözcüklerin Anlık Oluşumlar İçindeki Yeri	s. 116
Grafik 15: Kırpma Yoluyla Türetilen Sözcüklerde Görülen Ulamlar	s. 117
Grafik 16: Anlık Oluşumlarda Gönderim Kaydırma Yoluyla Türetilen Sözcüklerin Oranı	s. 118
Grafik 17: Anlık Oluşumlarda İkileme Dağılımı	s. 119
Grafik 18: Anlık Oluşumlarda Örnekseme Yönteminin Dağılımı	s. 121
Grafik 19: Anlık Oluşumlarda Rastlanan Eksiltme Sayısı	s. 122
Grafik 20: Anlık Oluşumlarda Genelleşme	s. 123
Grafik 21: Anlık Oluşumlarda Rastlanan Gerioluşum Sayısı	s. 124

Grafik 22: Türkçe Anlık Oluşumlarda Geri Adlandırma	s. 125
Grafik 23: Görülme Sıklıklarına Göre Sözcük Türetim Yolları	s. 126
Grafik 24: Anlık Oluşumlardaki Türetim Biçimbirimleri	s. 130
Grafik 25: Görülme Sıklıklarına Göre Anlık Oluşumlardaki Türetim Biçimbirimleri	s. 141
Grafik 26: Sözlükselleşmemiş Sözcüklerde Yerleşikleşme Oranı	s. 146
Grafik 27: Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerin Dağılımı	s. 147
Grafik 28: Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Türetim Biçimbirimleri	s. 153

FORMÜLLER LİSTESİ

Formül 1: Örneklem Belirleme

s. 82

Formül 2: Çeyreklik Hesaplama

s. 92

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: BTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama	s. 89
Resim 2: DDTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama	s. 90
Resim 3: TBAS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama	s. 90
Resim 4: TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Negatif Sonuçlu Sorgulama	s. 91
Resim 5: TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Pozitif Sonuçlu Sorgulama	s. 92

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Karikatür 1: abar- (P2015/11s16)	ek s.1
Karikatür 2: adamyı (U2011/27s12)	ek s.1
Karikatür 3: alakasızlık (P2013/10s10)	ek s.1
Karikatür 4: albenizm (U2016/28s9)	ek s.1
Karikatür 5: amörtisörler- (P2009/33s12)	ek s.1
Karikatür 6: anarşik ambiyans, son alem kalesi (P2014/49s07),	ek s.1
Karikatür 7: anti klişe timi (U2014/49s02)	ek s.2
Karikatür 8: antibiyotikli (U2016/06s13)	ek s.2
Karikatür 9: anti antidepresancı lügatı (P2015/49s07)	ek s.2
Karikatür 10: anti korsan yasası biraderi, komplosal (U2014/20s09)	ek s.2
Karikatür 11: armanyı (P2016/33s10)	ek s.2
Karikatür 12: asparagaz (U2011/43s14)	ek s.2
Karikatür 13: aşkuş (U2015/42s03)	ek s.3
Karikatür 14: aşofman (U2016/11s12)	ek s.3
Karikatür 15: ayıplı mesaj (U2016/27s07)	ek s.3
Karikatür 16: az entel, dar gelirli plaza kuşu (U2016/04s05)	ek s.3
Karikatür 17: barbo (U2011/28s16)	ek s.3
Karikatür 18: bay- (U2016/24)	ek s.3
Karikatür 19: bayatçı teyze (U2014/02s10)	ek s.4
Karikatür 20: bedelsiz asker (P2016/18s03)	ek s.4
Karikatür 21: beyin amcıkıanması (U2016/23s10)	ek s.4
Karikatür 22: beyoğlu sanatçısı, plaza medyacısı (U2009/26s11)	ek s.4
Karikatür 23: bilekböri (P2010/10s07)	ek s.4
Karikatür 24: binenleştire- (U2012/39s04)	ek s.4
Karikatür 25: birala- (U2016/23s14)	ek s.5
Karikatür 26: biril biril, ommom (U2012/44s11)	ek s.5
Karikatür 27: blekberi (U2014/02s08)	ek s.5
Karikatür 28: bodo bodo (U2013/52s2)	ek s.5
Karikatür 29: borolo borolop (U2008/25s7)	ek s.5
Karikatür 30: botokslan- (U2016/27s08)	ek s.5

Karikatür 31: burkini (P2016/34s03)	ek s.6
Karikatür 32: bürosit, molozla- (U2011/14s02)	ek s.6
Karikatür 33: büyülu sopa (P2011/19s16)	ek s.6
Karikatür 34: cedaylık (U2016/27s07)	ek s.6
Karikatür 35: cesetli propaganda aracı, insansız anayasa (P2016/18s03)	ek s.6
Karikatür 36: cibirt- (U2009/05s04)	ek s.6
Karikatür 37: cübbür püt-, epirekli (U2008/38s03)	ek s.7
Karikatür 38: çakı tezgahı (P2016/09s14)	ek s.7
Karikatür 39: çakişkocuk (U2012/02s09)	ek s.7
Karikatür 40: çayı övmeli yazı (U2015/09s14)	ek s.7
Karikatür 41: çıkitto (U2012/25s09)	ek s.7
Karikatür 42: çıkşarı (U2016/01s09)	ek s.7
Karikatür 43: çıldıray (U2016/01s09)	ek s.8
Karikatür 44: çiğnetici (U2014/51s05)	ek s.8
Karikatür 45: dalyaraki (P2010/08s12)	ek s.8
Karikatür 46: dayanışiyorsunuz (P2016/13)	ek s.8
Karikatür 47: delifişek iklim, yarro (P2015//21s10)	ek s.8
Karikatür 48: denezon (U2011/25s13)	ek s.8
Karikatür 49: denyoca (P2016/23s15)	ek s.9
Karikatür 50: depro, rakılı (U2014/51s12)	ek s.9
Karikatür 51: dergilen- (U2013/21s09)	ek s.9
Karikatür 52: destorkes (P2012/52s05)	ek s.9
Karikatür 53: direktoman (U2009/06s5)	ek s.9
Karikatür 54: doing (P2016/15)	ek s.9
Karikatür 55: dokunulurluk (P2016/16s3)	ek s.10
Karikatür 56: domalay (U2014/16s12)	ek s.10
Karikatür 57: dudak uçuklatıcı (U2015/09s6)	ek s.10
Karikatür 58: dürümce, dürümhane, dürümland (U2013/44s14)	ek s.10
Karikatür 59: ebelemeç (U2010/12s12)	ek s.10
Karikatür 60: ebur (U2014/24s15)	ek s.10
Karikatür 61: efso (U2015/35s6)	ek s.11
Karikatür 62: ehesle ehesle (U2013/14s9)	ek s.11

Karikatür 63: ejderhalı manita (U2016/21s07)	ek s.11
Karikatür 64: empeüç (U2010/22s4)	ek s.11
Karikatür 65: emük (U2013/11s10)	ek s.11
Karikatür 66: epileydi (U2014/04s8)	ek s.11
Karikatür 67: Erisos (U2013/07s08)	ek s.12
Karikatür 68: esingeç, yaratgaç (U2016/22)	ek s.12
Karikatür 69: espirik (P2016/15)	ek s.12
Karikatür 70: eziklen- (P2015/21s09)	ek s.12
Karikatür 71: fantastik kuntastik (U2008/25s05)	ek s.12
Karikatür 72: fanus şehirli (U2013/07s14)	ek s.12
Karikatür 73: fedakarhanece (P2013/17s9)	ek s.13
Karikatür 74: fırtlat- (U2015/50s04)	ek s.13
Karikatür 75: fıtı fıtı (P2016/13)	ek s.13
Karikatür 76: finfinli (U2015/25s14)	ek s.13
Karikatür 77: fitratsız (P2014/52s2)	ek s.13
Karikatür 78: flaşbeklenme (P2008/08s12)	ek s.13
Karikatür 79: fokorok (U2015/48s9)	ek s.14
Karikatür 80: fuhuşturuç (U2014/49s13)	ek s.14
Karikatür 81: gerzo (U2016/30/15)	ek s.14
Karikatür 82: gevelet- (U2015/12s15)	ek s.14
Karikatür 83: geyikle- (U2011/40s11)	ek s.14
Karikatür 84: gumbik (P2012/35s10)	ek s.14
Karikatür 85: güldüğümle (P2016/17s04)	ek s.15
Karikatür 86: hackerlık (P2008/31s6)	ek s.15
Karikatür 87: havaleli (U2010/23s8)	ek s.15
Karikatür 88: hayvanca (U2010/03s06)	ek s.15
Karikatür 89: huzursuzluk sarkacı (P2016/24s11)	ek s.15
Karikatür 90: ibbicik (U2014/26s06)	ek s.15
Karikatür 91: insan bıyığı (U2012/12s10)	ek s.16
Karikatür 92: ipnotize (U2012/12s9)	ek s.16
Karikatür 93: kabak (U2013/08s04)	ek s.16
Karikatür 94: kaçarello (U2011/15s12)	ek s.16

Karikatür 95: kalorisor (P2010/10s11)	ek s.16
Karikatür 96: kankaşım (U2014/24s15)	ek s.16
Karikatür 97: kankito (P2010/16s05)	ek s.17
Karikatür 98: kankoş (P2016/06s17)	ek s.17
Karikatür 99: karıncayiyenlik (P2016/16s3)	ek s.17
Karikatür 100: kaşere (U2008/38s05)	ek s.17
Karikatür 101: kıspetle- U2015/42s6	ek s.17
Karikatür 102: kolonyamsı, likörömsü, sikindirik (P2016/34s13)	ek s.17
Karikatür 103: kolpaca (P2013/10s10)	ek s.18
Karikatür 104: kuduzcuklarım (U2009/48s02)	ek s.18
Karikatür 105: kullan-at gazeteci (P2016/19s03)	ek s.18
Karikatür 106: kuntipo (U2014/30s10)	ek s.18
Karikatür 107: küskük (U2011/30s14)	ek s.18
Karikatür 108: leoparcasına (U2015/09s5)	ek s.18
Karikatür 109: likidak likidak (U2009/48s14)	ek s.19
Karikatür 110: linççilik (P2010/03s3)	ek s.19
Karikatür 111: lömbürdet- (U2010/02)	ek s.19
Karikatür 112: makamt (U2009/43s09)	ek s.19
Karikatür 113: manganez (U2015/48s15)	ek s.19
Karikatür 114: manitasal açılım (U2014/04s08)	ek s.19
Karikatür 115: melodisiz masa tıklatması (U2015/12s15)	ek s.20
Karikatür 116: memesel aktivite (P2008/10s06)	ek s.20
Karikatür 117: mınakim (U2015/38s14)	ek s.20
Karikatür 118: mınevladı (P2016/13)	ek s.20
Karikatür 119: milyor (P2016/08)	ek s.20
Karikatür 120: misafir tütünü (U2015/42s6)	ek s.20
Karikatür 121: mizahşör (U2016/27s15)	ek s.21
Karikatür 122: mortingen (U2011/42s9)	ek s.21
Karikatür 123: mosla (U2010/27s14)	ek s.21
Karikatür 124: nanayto mamayto (U2011/47s10)	ek s.21
Karikatür 125: negrolar (P2016/17s11)	ek s.21
Karikatür 126: negzel (U2016/17)	ek s.21

Karikatür 127: ofis dedikodusu (U2016/21s8)	ek s.22
Karikatür 128: ofisboyluk (P2009/43s12)	ek s.22
Karikatür 129: okeyto (U2013/40s12)	ek s.22
Karikatür 130: olducu bittici (P2008/12s12)	ek s.22
Karikatür 131: origamici (P2008/48s04)	ek s.22
Karikatür 132: ortex (U2014/51s6)	ek s.22
Karikatür 133: orti (P2015/21s17)	ek s.23
Karikatür 134: öldürkendinici P2015/28s7	ek s.23
Karikatür 135: örtne (U20016/27s11)	ek s.23
Karikatür 136: pangulin (U2010/09s09)	ek s.23
Karikatür 137: parmak arası postal, sel çantası, sorgu bonesi, tank paleti (P2016/33s03)	ek s.23
Karikatür 138: pırtık (U2010/25s4)	ek s.23
Karikatür 139: pimapenci (U2010/07s10)	ek s.24
Karikatür 140: pirinçaltı (U2013/06s03)	ek s.24
Karikatür 141: ponpiç (P2015/11s07)	ek s.24
Karikatür 142: pozisyonu idare ettirmeyici (P2008/08s12)	ek s.24
Karikatür 143: prostatın oğlu (U2016/11s09)	ek s.24
Karikatür 144: radyasyoncu P2013/10s11	ek s.24
Karikatür 145: recop (U2013/23s06)	ek s.25
Karikatür 146: röhar U2013/47s10	ek s.25
Karikatür 147: saçmalatmaca (P2010/07s02)	ek s.25
Karikatür 148: saftoş (P2010/44s11)	ek s.25
Karikatür 149: sakın olculuk (P2015/28s06)	ek s.25
Karikatür 150: samuraylık (P2015/11s07)	ek s.25
Karikatür 151: seks tonu (P2010/03s05)	ek s.26
Karikatür 152: seltoşko (U2015/12s14)	ek s.26
Karikatür 153: sevişmesizlik (U2013/36s06)	ek s.26
Karikatür 154: shamelessçi (P2015/22s23)	ek s.26
Karikatür 155: sıkılanzi (U2012/02s14)	ek s.26
Karikatür 156: siftar (U2009/06s10)	ek s.26
Karikatür 157: sikert- (U2014/05s6)	ek s.27

Karikatür 158: sik sok işler (U2012/12s12)	ek s.27
Karikatür 159: streçle- (U2015/34s15)	ek s.27
Karikatür 160: sukukik (U2014/05s08)	ek s.27
Karikatür 161: suşici (P2010/28s12)	ek s.27
Karikatür 162: süpersonik (P2012/24s11)	ek s.27
Karikatür 163: sürüngenimsi U2016/11s6	ek s.28
Karikatür 164: şaklatma (U2015/38s13)	ek s.28
Karikatür 165: şapka çıkarıcı (U2009/48s10)	ek s.28
Karikatür 166: şapşı (P2015/20s15)	ek s.28
Karikatür 167: şekil cephesi. yakışıklılık savaşı (U2014/51s14)	ek s.28
Karikatür 168: taşak patlatan (U2016/17s12)	ek s.28
Karikatür 169: tatlışko (U2014/05s7)	ek s.29
Karikatür 170: tepreştir- (P2015/14s10)	ek s.29
Karikatür 171: terso (P2015/14s10)	ek s.29
Karikatür 172: tespitçi (U2015/45s14)	ek s.29
Karikatür 173: teşer (U2014/23s10)	ek s.30
Karikatür 174: teyziş (U2011/52s06)	ek s.30
Karikatür 175: tıklak (U2011/40s03)	ek s.30
Karikatür 176: tırsaki (P2008/08s12)	ek s.30
Karikatür 177: tırto (U2016/22)	ek s.30
Karikatür 178: tiski (U2008/22s10)	ek s.30
Karikatür 179: tiyi geceler (U2015/48s14)	ek s.30
Karikatür 180: tokileştirme operasyonu (P2016/18s16)	ek s.31
Karikatür 181: topaz (U2011/50s6)	ek s.31
Karikatür 182: totaliterlik (U2015/47s12)	ek s.31
Karikatür 183: tribal enfeksiyon (U2011/50s05)	ek s.31
Karikatür 184: tuptıs U2013/40s5	ek s.31
Karikatür 185: tutanzi(U2010/02s14)	ek s.31
Karikatür 186: tuvaletion (U2013/21s10)	ek s.32
Karikatür 187: vampirik (U2009/20s10)	ek s.32
Karikatür 188: Van Gogh'luk (U2009/20s10)	ek s.32
Karikatür 189: vocik vocik P2010/01s13	ek s.32

Karikatür 190: vokalci (P2016/22s09)	ek s.32
Karikatür 191: vozurdama tacizi (U2010/02s14)	ek s.32
Karikatür 192: yakalamaç (U2016/24)	ek s.33
Karikatür 193: yalahaddin (U2011/09s11)	ek s.33
Karikatür 194: yandaş seviyesi (U2015/13s03)	ek s.33
Karikatür 195: yıkang (U2008/15s05)	ek s.33
Karikatür 196: yılıştıra yılıştıra söyle- (U2014/02s10)	ek s.33
Karikatür 197: yolabak (U2015/30s02)	ek s.34
Karikatür 198: yumicik (U2009/34s10)	ek s.34
Karikatür 199: yüzünlen- (U2015/45s02)	ek s.34
Karikatür 200: zayıflatıcılık (U2015/12s14)	ek s.34
Karikatür 201: zikveşli (U2013/39s10)	ek s.34
Karikatür 202: zörbük (P2008/31s14)	ek s.34
Karikatür 203: zühtüleş- (U2010/38s10)	ek s.35

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Çalışmada Örneklendirilmiş Anlık Oluşumları İçeren Karikatürler	ek s. 1
Ek 2: Sözlükçe	ek s. 36

GİRİŞ

Dilde varolan veya yeni oluşturulan sözcüklerin nasıl türetildiği her zaman merak konusu olmuştur. Bir dilde türetilen her yeni sözcük o dilin biçimbilimsel türetkenliğine ilişkin araştırmacıya ipucu sunacaktır. Bu bağlamda dil konuşucularının yaratıcı bir biçimde türettikleri tek kullanımlık dilsel birimler olan anlık oluşumlar dil çalışmalarında önemli bir inceleme nesnesidir. Yapılan çalışmalar genellikle anlık oluşumların tanımlanması, anlık oluşumları belirleyen ölçütler, sözlükselleşme sürecindeki yeri, yenyapım gibi diğer dilsel birimlerle arasındaki farkları, anlık oluşumların işlevi ve bu işlevlere göre sınıflandırılması biçiminde ilerlemektedir. Çalışmalarda örnek olarak verilen anlık oluşumlar ise ya kısıtlı bir biçimde elde edilen örnekler ya da konuya açıklık getirmek adına araştırmacının kendisinin oluşturduğu sözcüklerdir. Bu çalışma ise, tüm bunlardan farklı olarak bir veritabanı üzerinden ilerleyen kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma olmasıyla Türkçe için bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz.

Çalışmamız sözlükçede varolan sözcüklerin biçimbilimsel özelliklerinin anlık oluşumların türetkenliğini de belirlediği varsayımına dayanmaktadır. Bu noktada yaratıcı olarak türetilen anlık oluşumların dilin genel türetim eğilimine koşut sonuçlar sunacağı, böylelikle çıkan sonucun sözlükçe için yorumlanabileceği öngörülmektedir. Biz de buradan hareketle aşağıdaki soruları yanıtlamayı amaçlıyoruz.

1. Türkçede anlık oluşumların türetim özellikleri nedir?
 - a. Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yolları nelerdir?
 - b. Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yolları Türkçenin genel sözcük yapım yolları eğilimine koşut mudur?
2. a. Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri nelerdir, bu biçimbirimlerin sıklık dereceleri nedir?
 - b. Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri Türkçenin işlek görünüm sunan türetim biçimbirimlerine koşut mudur?
3. a. Anlık oluşumlar incelenirken elde edilen sözcüklerden yerleşikleşme sürecine girmiş olanlar var mıdır?
 - b. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlık dereceleri ve türetim özellikleri nedir?
4. Anlık oluşumun sözlükselleşme süreci içindeki yeri nedir?

Yukarıda sıralanan araştırma sorularımızı yanıtlamak için ilk olarak alanyazında yapılan çalışmalara göz atacağız. Bunun için çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle türetkenliğin sözlükçedeki yeri betimlenmiştir. Türetkenliği etkileyen etmenler ve sınırlayan dilbilgisel koşullar örneklerle açıklanacak, ardından türetkenlikle üretkenlik kavramlarının birbiriyle olan ilişkisi ve farklılıkları ele alınacaktır. Sözcük türetim yolları dünya dillerinden ve Türkçeden örnekler verilerek betimlenecek, bu türetim yollarına ilişkin alanyazında yer alan temel ulamlama ve tartışmalar aktarılacaktır. Ardından anlık oluşum kavramının sözlükselleşme sürecindeki konumuna ve bu sürecin bir diğer basamağı olan yerleşikleşmeye ilişkin alanyazındaki saptama ve yorumlar incelenecektir. İngilizce ve Türkçe alanyazınında anlık oluşumlara ilişkin çalışmalar özetlenecek ve bu çalışmalarda anlık oluşumların hangi temel ölçütlerle tanımlandığı listelenecektir. Biz de bu çalışmalardaki ortak ve farklı ölçütlerden yola çıkarak anlık oluşum ölçüt çerçevesi oluşturacak ve incelemedeki aday yapıları bu ölçüt çerçevesine göre belirleyeceğiz.

Çalışmamızın veritabanını ve yöntemini ele aldığımız ikinci bölümde öncelikle neden yazılı metin ve neden gülmece metni üzerinde çalıştığımızı aktaracak ve ardından veritabanını oluşturan kaynak metinleri tanıtacağız. Ardından örneklemin hangi metinlerden nasıl oluşturulduğu ayrıntılarıyla ele alınıp, anlık oluşum ölçüt çerçevesine göre aday sözcük olarak bulgulanın sözcüklerin anlık oluşum olup olmadığı konusunda başvurulın kaynaklar tanıtılacak ve anlık oluşum denetiminin adımları paylaşılacaktır. Denetim sırasında yapılan sözlükselleşme ve yerleşikleşme sınamaları tanıtıldıktan sonra yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan sözcüklerin yerleşikleşme düzeylerini saptama ve ulamlama yönteminden söz edecek ve bir örnek üzerinden çözümleme yöntemini göstereceğiz.

Üçüncü bölümde çalışmamızdan elde edilen bulgular paylaşılacaktır. Araştırma sorularımıza göre sırasıyla anlık oluşumların türetim özellikleri ve bu özelliklerin genel sözcük türetim eğilimine koşutluğu, varsa yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlık dereceleri ve son olarak anlık oluşum basamağının sözlükselleşme süreci içindeki yeri ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızın bu bölümünde, araştırmamızın temel inceleme nesnesi olan *anlık oluşum* (nonce-formation ya da occasionalism (bkz. Haspelmath, 2002: 99)) kavramına zemin hazırlayan kuramsal çerçeveden söz edilmektedir. Buna göre, anlık oluşumların doğasını anlamak için öncelikle anlık oluşum kavramının iç içe olduğu diğer biçimbilimsel kavramlardan söz etmek gerekmektedir. Anlık oluşumların somut dilsel birimler olması, bu dilsel birimlerin sözlükçenin bir parçası olup olmadığını sorusunu da beraberinde getirir. Bu soruyu yanıtlamak için de *sözlükçe* (lexicon), *zihinsel sözlükçe* (mental lexicon) ve *sözlükselleşme* (lexicalization) gibi olguların ne olduğunun betimlenmesi gerekir. Biz de öncelikle bu gereksinimleri karşılamak için söz konusu olguları ayrıntılı bir biçimde ele alıp alanyazında ilgili çalışmalara gönderimde bulunarak açıklamaya çalışacağız. Bu olguları açıklarken çalışma boyunca yürütülecek olan biçimbilimsel incelemenin artalanını oluşturmak amacıyla, *olası sözcük* (potential word) karşısında *gerçek sözcüklere* (actual words); *yaratıcılık* (creativity) karşısında *biçimbilimsel türetkenlik* (morphological productivity) kavramlarına da değinilmiştir. Daha sonra, anlık oluşumlar üzerine İngilizce ve Türkçe alanyazınında yürütülmüş çalışmaların genel bir görünümünü sunulmuştur. Son olarak, bu çalışmalardan elde edilen bulgular ışığında, anlık oluşumları belirleyen ölçütler özetlenmiştir.

1.1. SÖZLÜKÇE VE TÜRETKENLİK

Katamba'ya göre (1993: 65), biçimbilim kuramının en temel hedeflerinden birisi, dilde varolan sözcükler kadar bir konuşma ortamında türetilen yeni sözcüklerin de konuşucularca nasıl anlaşılıp biçimlendirildiğini betimlemek ve açıklamaktır. Bir dilin *sözvarlığında* (vocabulary) yer alan sözcüklerin çoğu, o dili konuşan kişiler tarafından bilinir. Sözvarlığı, bir dilin sözcüklerinin tam dökümü anlamına gelir (Katamba ve Stonham, 2006). Diğer bir deyişle, sözvarlığı bir dilin kullanım düzlemlerine ait ve o dili konuşan kişilerce uzlaşılmış *sözcük dizgisidir* (word list). Söz konusu dizgide yer alan sözcükler, coğrafi, kültürel ve toplumsal olgulara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu noktada, sözvarlığı olgusu tanımı

itibariyle sözlükçe ve zihinsel sözlükçe kavramlarından ayrılır. Haspelmath (2002: 40), sözlükçeyi dilbilgisinin sözcük bileşeni olarak tanımlar. Bu bileşende sözcükler, sesletimlerinin yanısıra, hangi ulama ait olduklarını ve ne tür sözcüklerle birleşebileceklerini gösteren bilgiler taşır. Yani, sözlükçe sözcüklerin derleminden oluşan sözvarlığından farklıdır; çünkü sözvarlığı, bir sözcük dizgisi olması ve sözlüklere yansması açısından somut bir olguyken, sözlükçe bir sözcüğün dillerde sesletilişini, o sözcüğün ne tür bir sözcük olduğunu, anlam ayırıcı özelliklerinin tümünü ortaya koyması açısından kuramsal ve soyut bir olgudur. Araştırmacıya göre, daha ruhbilimsel bir terimceyi çağrıştıran *zihinsel sözlükçe* kavramı yerine biçimbilim çalışmalarında daha yapısalcı bir terim olduğundan *sözlükçe* kavramı tercih edilir.

Haspelmath'ın (2002) ortaya koyduğu bu tanımla beraber *gerçek sözcükler* karşısında *olası sözcükler* ayrımı da ortaya çıkar. Gerçek sözcükler belirli bir dili konuşan tüm konuşucuların bildiği ve tanıyabildiği sözcükler; olası sözcükler ise, yeni ve daha önce hiç kullanılmamış sözcüklerdir (Haspelmath ve Sims, 2010: 71). Dil, sınırsız sayıda sözcük üretimini sağlayan bir *türetkenlik* (productivity) taşır. Buna göre, türetilen yeni sözcük dilde tutunabilirse, yani diğer konuşucularca da benimsenirse, gerçek bir sözcüğe dönüşür. Bu anlamda, üretilen her yeni sözcük *yeni yapım* (neologism) olarak adlandırılabilir; dolayısıyla, Katamba (1993: 65), biçimbilimin dilin sözvarlığında yer alan sözcükler kadar yeni yapım sözcükleri de ele alması gerektiğini belirtir.

Bir dilde yer alan tümcelerin aksine sözcüklerin dökümünü yapmak daha olasıdır. Buna göre, her bir sözcüğün anlamının bir biçimde sözlükçe içerisinde yer alması gerekir. Diğer deyişle, bir dili konuşan kişiler daha önceki anlatılarından tümceleri çekip onları birebir anımsayarak yeniden kullanmazlar. Bunun yerine, ilgili duruma uygun tümceler, gerekli dilbilgisel araçlar kullanılarak yapılandırılır (Katamba, 1993: 65).

Sözlükçeye geri dönersek, konuşucuların her konuşma edimlerinde yeni sözcükler türetmedikleri görülür. Bununla beraber, konuşucuların her konuşma ediminde yeni sözcükler türetmiyor oluşları, sözlükçenin durağan bir bileşke olduğunu göstermez. Örneğin *Oxford İngilizce Sözlük* (Oxford English Dictionary) bile ne kadar büyük olursa olsun, İngilizcedeki tüm sözcüklerin dökümünü

sağlayamaz (Katamba, 1993: 65). Sözcük oluşturma kuralları, yeni sözcüklerin yapımından öte, sözlükçede varolan sözcükleri incelemesinden ötürü, bilimsel çalışmalarda oldukça edilgen bir rol oynarlar. Bundan ötürü, dillerin geniş sözcük ağlarını gösteren büyük derlemli sözlükler bulunsa da, bir dile ait tümcelerin yer aldığı bir sözlüğe hiçbir zaman rastlanmamaktadır. Bu anlamda, sözlükçe ve biçimbilimin etkin bir sözcük dizgisini ilgilendirip ilgilendirmediği üzerindeki son karar, biçimbilim araştırmacılarının *anlık oluşumlara* yönelik tavrında gizlidir (Katamba ve Stonham, 2006: 68). Anlık oluşumların dillerde kimi zaman çekimlenme ile kimi zaman türetken biçimbirimlerle oluşturulduğu düşünüldüğünde, kapalı olarak görülen sözlükçe aslında açık bir liste haline gelir; dolayısıyla, anlık oluşumların türetkenlik sürecinden geçerek oluşması ve hatta kimi sözcüklerin sözlükçeye girmesi, sözlükçeyi biçimbilim araştırmalarının merkezine koymaktadır. Sözlükçe yeni sözcükleri kabul etmeyen kapalı bir liste değil, aksine yeni yapımlara açık bir listedir ve bu nedenle biçimbilimin türetken olduğunu savlanmaktadır. Bu yönüyle, bir dildeki olası sözcüklerin sayısının sınırı bulunmaz. Bunun bir sonucu olarak da bir derleme dayanarak sözlükçenin dökümünü yapmak isteyen bir çalışma, sözlükçenin yeni yapımlara açık bir liste olması nedeniyle oldukça yetersiz bir çalışma olacaktır (Katamba ve Stonham, 2006: 68).

Benzer bir konuya dikkat çeken Haspelmath da (2002: 99), bir dili konuşan kişilerin yeni sözcükleri duyduklarında bu sözcükleri yeni tümcelerden daha fazla yadırgayabileceklerini belirtmektedir. Haspelmath'a göre, bunun nedeni, konuşucuların her konuşma bağlamında yeni tümceler duyması; ancak çok yeni tümcelere oranla çok sınırlı bağlamlarda yeni sözcüklerle karşılaşmasıdır. Bu nedenle de birçok biçimbilim araştırmacısı, *gerçek sözcüklerle* ilgilenir. Katamba ve Stonham'a (2006) benzer bir tanım yapan Haspelmath, gerçek sözcüklerin bir dili konuşan kişilerce tanınan, bilinen ve kabul edilen sözcükler olduğunu savlamaktadır. Buna göre, gerçek sözcük aynı gönderimde ve farklı konuşma edimlerinde kendini göstermiş ve dilin bir parçası haline gelmiş sözcüklerdir. Bunun karşısında ise, yalnızca bir konuşma ediminde yer almış ve konuşma topluluğunda tutunamamış; dolayısıyla sözlükçenin ve dilin bir parçası haline gelememiş *anlık oluşumlar* yer alır. Çoğu anlık oluşum kaydedilmemiştir ve zamanla kendini dilin sözlükçesinin

dışında bulmaktadır. Haspelmath, 1943 yılında bir dilbilimcinin kaydettiği ancak dilde tutunamayan şu İngilizce anlık oluşum örneğini vermektedir:

- (1) *İngilizce*
to de-glamorize
olumsuz-süsle-
'alımsız hale getir-'

İngilizce {de-} önekinin 'to deforest (ormanları yok et-)' ya da 'to dethrone (tahttan indir-)' örneklerindeki dizgesel birlikteliğe dayanarak olumsuz bir anlam taşıdığı savlanabilir. Dolayısıyla, İngilizce konuşan kişiler, bu sözlükçe bilgisini (1) örneğindeki gibi *to glamorize* (süsle-) eylemiyle birleştirerek bir anlık oluşum elde etmişlerdir. Ancak, bu sözcük o tarihten sonra dilde tutunamayıp bir anlık oluşum örneği olarak kayda geçmiştir. Buna karşın, Haspelmath (2002: 100), benzer bir dönemde ortaya çıkan sözlükçede tutunabilen bir başka sözcük örneği sunmaktadır:

- (2) *İngilizce*
to de-colonize
olumsuz-sömürge haline getir-
'sömürgeci çıkar-'

(1)'deki sürece benzer bir şekilde, {de-} olumsuzluk anlamı taşıyan önekin *colonize* (sömürge haline getir-) sözcüğüyle birleşmesi sonucunda bir anlık oluşum ortaya çıkmıştır; ancak, bu kez (2)'deki sözcük, (1)'de yer alan *to deglamorize* (alımsız hale getir-) sözcüğünden daha çok yaygınlaşmış ve sözlükçede yer alan *gerçek sözcük* haline dönüşmüştür.

Haspelmath (2002: 100), yukarıda örnekleri sunulan anlık oluşumların *sözlükbilimciler* (lexicographers) tarafından göz ardı edildiğini belirtir. Sözlükbilimciler, dilin sözvarlığında bulunan sözcüklerin dökümüyle ilgilendiklerinden, elbette bu anlaşılabilir bir durumdur. Haspelmath ise sözcük dökümünün yanında biçimbilimsel türetkenlik konusunu ayrıntılı bir biçimde açıklamak için anlık oluşumlara da gereksinimimiz olduğunu belirtir. Sözgelimi, bir dilde yüksek oranda türetken olan biçimbilimsel örüntüler, anlık oluşumları kurgulamaya daha yatkındırlar. Yani, bir biçimbirim bir dilde ne kadar türetkense, o biçimbirimin anlık oluşumlarda da o denli türetken olması beklenmektedir. Buna karşın, daha az türetken olan biçimbirimler ise daha seyrek olarak anlık oluşumlar

oluşturmaktadır (Haspelmath, 2002: 100). Bu anlamda, tüm yeni yapım sözcüklerin sözlükçeye girmeden birer anlık oluşum olduğu savını göz önüne alırsak, türetilmiş her yeni sözcük biçimbilimsel türetkenlik olgusuna ilişkin bize ipucu sunacaktır. Bu savıyla Haspelmath, anlık oluşumların biçimbilimsel türetkenlik olgusunu açıklamaya yarayan bir araç olduğunu sezdirmektedir. Biz de çalışmanın amacını kurgularken Haspelmath'ın bu savı doğrultusunda hareket ederek anlık oluşumların Türkçedeki en işlek biçimbirimleri belirlemede kullanılabilecek araçlar olduğunu varsaydık.

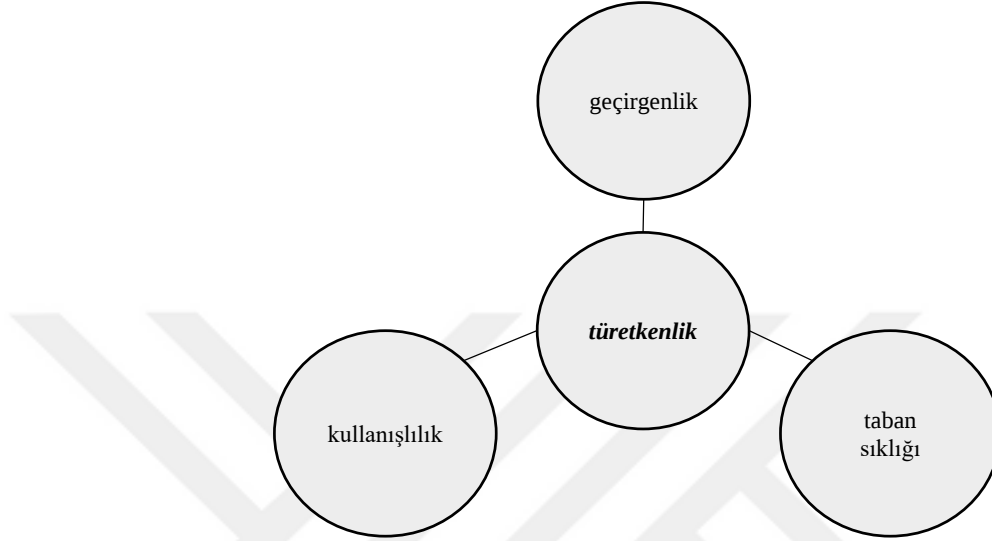
Biçimbilimsel türetkenlik ve türetkenlik olgusuna ilişkin yukarıda sunulan ayrıntıları toparlayıp türetkenlik olgusuna ilişkin daha kesin bir resim çizelim. Öncelikle Katamba (1993: 67), türetkenlik olgusunu sözcük yapımı süreçleriyle açıklamaktadır. Araştırmacıya göre, bir sözcük yapımı süreci ne kadar yaygınsa ve sıklıkla kullanılıyorsa, o sürecin o kadar türetken olması beklenmektedir. Buna göre, türetkenlik olgusunun göreceli bir kavram olduğu söylenebilir. Bu durum aslında kimi sözcük yapımı süreçlerinin türetken, diğerlerinin atıl olması gibi bir ayrıma neden olmaz. Buna göre, kimi sözcük süreçleri dillerde daha etkin bir biçimde işlerlik gösterirken, kimileri daha verimsizdir (Katamba, 1993: 67).

Türetkenliği etkileyen bir diğer etmen ise, artsüremli dil evrimidir. Bir dönem çok etkin ve işlek olan bir sözcük yapımı süreci daha çağdaş dönemlerde daha az işler hale gelmiş olabilir. Sözgelimi, bir dilin çekimlemeye sıklıkla başvurduğu bir dönemde, yeni sözcükler daha çekimleme yoluyla oluşurlar. Bu dil daha sonraları, eklemeyi sıklıkla kullanmaya başladığında ise ekleme sözcük yapımı kurallarının en sıklıkla başvurulması haline gelir (Aronoff, 2011; Booij, 2005; Katamba, 1993; Lieber, 2009).

Türetkenlik konusunda benzer bir bakış açısı sunan Lieber (2009: 61), türetkenliği basit bir örnekleme yoluyla ele almaktadır. Kimi zaman bir sözcüğe göz atıldığında, o sözcüğün türemiş bir sözcük olduğu ve biçimbirimleri ile kökünün yeri belirlenebilir; ancak kök üzerindeki bu biçimbirimler yeni sözcükler türetmek üzere kullanılmak istendiğinde, kimi biçimbirimlerin diğerlerine göre türetme daha uygun olduğu görülmektedir. Yeni sözcük yapımına olanak sağlayan bu sözcük türetim yolları *türetkenlik* olarak adlandırılmaktadır. Buradan anlaşılan ise, kimi sözcük yapımı yollarının ya da biçimbirimlerin daha az türetken olması, bu olguyu etkileyen

kimi etmenlerin olduğunu göstermektedir. Lieber (2009: 61), bu etmenleri *geçirgenlik* (transparency), *kullanışlılık* (usefulness) ve *taban sıklığı* (frequency of base) olarak açıklamaktadır:

Şekil 1. Türetkenliği etkileyen etmenler (Lieber, 2009'dan uyarlanmıştır)

Şekil 1’de yer alan ve Lieber’den (2009: 61) uyarlanmış bu etmenlerden ilki, *geçirgenlik*dir. Geçirgen bir süreç ile türetilmiş sözcükler, kolaylıkla bölümlenebilir. Diğer deyişle, biçim ve anlam arasında birebir örtüşme bulunur. Sözelimi, bir tabana eklenen sonek, tabanı tam da sonekin anlamına yönelik olarak değiştirir. Ortaya çıkan türetilmiş sözcük ise taban ve sonekin anlamlarının bütünü olarak görülmektedir. Bu durum, şu örneklerle betimlenebilir:

(3) <i>İngilizce</i>		
a. candid	>	candid-ness
içten		içten-lik
b. pink	>	pink-ness
pembe		pembe-lik
c. local	>	local-ity
yerel		yerel-lik
d. timid	>	timid-ity
korkak		korkak-lık

(Lieber, 2009: 62)

(3a-d)’deki örneklerin tümünde Türkçede {-lik} sonekine karşılık gelen {-ness} ya da {-ity} soneklerinin tabandan kolaylıkla ayrıldığı görülmektedir. Taban ise tüm

örneklerde türetilmiş sözcüklerde olduğu gibi ayrı olarak sesletilebilir. {-ness}/{-ity} sonekleri ise türetilen ada ‘sıfat olma durumu’ katmaktadır. Anlamsal ve biçimbilimsel olarak sonekin ve tabanın bu biçimde ayrıştırılabilmesi, bu sürecin *geçirgen* bir süreç olduğunu göstermektedir. Lieber, (2009: 62) bu noktada, {-ness} sonekinin {-ity} sonekinden göreceli olarak daha geçirgen olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni ise, {-ity} sonekinin kimi zaman sözcüğün sesbilimsel yapısını; kimi zaman ise vurgu düzenini değiştirmesidir. Sözelimi, (4a)’daki gibi büyükçül gösterilen seslemlerin vurgu taşıdığını düşünelim:

(4) İngilizce	
a. TImid ‘korkak’	> tiMIDity ‘korkaklık’
b. rustic ‘kaba’	> rusticity ‘kabalık’

Burada *timid* ‘korkak’ sözcüğü {-ity} sonekiyle *timidity* ‘korkaklık’ sözcüğüne dönüşmüş ve görüldüğü üzere sözcük üzerindeki vurgu türetim sonrası ikinci sesleme kaymıştır. Benzer biçimde, *rustic* ‘kaba’ sözcüğü [rʌstɪk] olarak sesletilirken, {-ity} sonekinin eklenmesi ve yeni sözcüğün türetiminin ardından taban sözcüğün sonunda yer alan [k] sesinin [s] sesine dönüştüğü görülür: [rʌstɪsɪti]. Dolayısıyla, Lieber’e göre, {-ness} sonekinin bu sesel değişimleri yaratmaması türetkenliği belirleyen süreçler arasında göreceli olarak bir geçirgenliğe neden olmaktadır.

Geçirgenlik kavramı *sözlükselleşme* (lexicalization) olgusunu da beraberinde getirmektedir. Kimi zaman sözcükler, türetkenlik sürecine girdikten sonra, geçirgen anlamları dışında bir anlam kazanırlar. Yani, türetilmiş bir sözcük, taban anlamı ve sözelimi sonekin anlamının toplamı dışında bir anlam taşıyabilir. Bir karmaşık sözcük, eğer kendisini oluşturan *bölüt*lerin (segment) anlamını taşıyorsa, bu sözcük *tümlemeli* (compositional) bir anlam taşıyor demektir. Buna göre, taban ve sonekin anlamının toplamı dışında bir anlam taşıyan bir sözcük *sözlükselleşmiş* demektir. Bu sözcük aynı zamanda *tümlemeli* bir anlam taşımaz. Lieber (2009: 63) bu savı örneklemek için aşağıdaki İngilizce sözcüğü kullanmaktadır:

(5) trans-miss-ion
geçiş-gönder-adlaştırmacı
'vites'

Bir araba parçası olarak anlam kazanan *transmission* 'vites' sözcüğü, kendisini oluşturan bölütlerin anlamını taşımamaktadır; dolayısıyla, bu sözcük *tümlemesiz* (non-compositional) bir anlam taşımaktadır ve tümlemesiz anlam sözcüğün sözlükselleşmesini sağlamıştır.

Türetkenliği etkileyen diğer etmen ise *taban sıklığı* olarak adlandırılmaktadır. Sözgelimi taban sıklığı bir biçimbirim için varolan tabanların sayısına gönderimde bulunmaktadır. Diğer deyişle, bir ek yalnızca sınırlı sayıda tabana eklenebiliyorsa, bu ekin yeni sözcük oluşturma olasılığı daha düşük olacaktır. Bunun anlamı ise, bu ekin türetkenliğinin daha az olacağıdır. Lieber (2009: 63), bu etmeni örneklemek için 'tarzını yansıtan' anlamı taşıyan {-esque} sonekini kullanmaktadır:

(6) İngilizce

a. Kafka-esque	'Kafkavari'
b. Reagan-esque	'Reaganvari'
c. ?Bush-esque	'Bushvari'
d. ?Blair-esque	'Blairvari'

(6a-b)'deki örneklerden de görüldüğü gibi, {-esque} sonekinin İngilizcede özel adlara eklendiği çıkarımı ve genellemesi yapılabilir; ancak, bu genelleme (6c-d)'deki '?' işaretli örneklerden de anlaşılacağı gibi söz konusu sonekin bir sınırlama taşıdığını göstermektedir. Lieber'e göre, {-esque} sonekinin yalnızca iki seslemlili sözcüklere eklenebilmesi, bu ekin eklendiği taban sıklığını düşürmektedir.

Geçirgenlik ve taban sıklığı dışında türetkenliği etkileyen bir diğer etmen ise Lieber (2009: 63)'e göre *kullanışlılıktır*. Bir sözcük yapımı süreci, belirli bir kavramı karşılamak üzere dil konuşucularının kullandığı ölçüde kullanışlıdır. Lieber, (3a-d)'de sunduğumuz örneklerle gönderimde bulunarak {-ness} ve {-ity} soneklerinin oldukça kullanışlı türetim biçimbirimleri olduğundan söz etmektedir, bunun nedeni ise İngilizcenin ulamsal olarak yeni bir oluşuma girmektense her zaman bir sıfatı bir ada dönüştürme gereksinimi içerisinde olacak olmasıyla açıklanmaktadır. Kullanışsız türetken soneklere Lieber, {-ess} biçimbirimini örnek olarak vermektedir:

(7) *İngilizce*

a. steward-ess

idare et-eylemden ad yapan edici biçimbirim
'kabin memuru (erkek)'

b. murder-ess

öldür-eylemden ad yapan edici biçimbirim
'katil (erkek)'

Lieber, {-ess} sonekinin kullanışsız hale gelmesini feminist hareketin bir sonucu olarak yorumlar. Dolayısıyla, dillerde kimi türetkenlik yolları, cinsiyet eşitliğinin dile yansımaları gibi, dillerin iç dinamiklerinden bağımsız olarak da kullanışsız hale gelebilmektedir.

Özetleyecek olursak türetkenlik, sözlükçe ile iç içe geçmiş; yeniyapımlara olanak sağlayan ve sözlükselleşme sürecinin en temel yapı taşlarından birisidir. Geçirgenlik, kullanışlılık ve taban sıklığı dile yeni sözcük kazandırma sürecinde türetkenliği etkileyen etmenlerdir. Şimdi, türetkenliğin üzerindeki kısıtlara göz atarak bu etmenlerin işleyişini sınırlayan olguları tartışacağız. Bu sınırlılıklar, dillerin tipolojik yapısına bakmaksızın işlediğinden türetkenlik olgusunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

1.2. TÜRETKENLİĞİ SINIRLAYAN KOŞULLAR

Bir önceki başlık altında, Katamba (1993), Haspelmath (2002), Katamba ve Stonham (2006) ve Lieber'in (2009) tartışmalarına dayanarak türetkenliği etkileyen etmenler ile türetkenlik düzeyi arasında bir koşutluk olduğunu savladık. Bu başlık altında ise türetkenliği sınırlayan koşullardan söz edeceğiz.

Lieber (2009: 64) türetkenliği sınırlayan ilk koşulun *ulamsal sınırlılıklar* (categorical restrictions) olduğunu belirtmektedir. Hemen hemen tüm biçimbirimler, belirli ulamlara eklenmektedir. Haspelmath (2002: 106) ile Katamba ve Stonham (2006: 75) ise, ulamsal sınırlılık yerine *biçimbilimsel sınırlılık* (morphological restrictions) kavramını kullanmayı yeğlemektedir. Buna göre, kimi biçimbilimsel örüntüler, belirli biçimbilimsel özellikler aramaktadır. Lieber'in örneklerine geri dönersek, sözgelimi, (3a-d) örneklerinde görüldüğü gibi, {-ity} ve {-ness} sonekleri yalnızca sıfatlara eklenmektedir. Haspelmath da bu noktada Rusça örnekler

sunmaktadır. Rusçada {-ja} soneki {-un} soneki ile birleşmektedir. Bunun dışında kalan diğer dişil adlar ise {-ka}, {-ša}, {-inja} ve {-isa} sonekleriyle birleşmektedir:

(8) *Rusça*

- a. *govor-un-ja* 'konuşucu'
konuş-edici ek-edici ek
- b. *beg-un-ya* 'koşucu'
koş-edici ek-edici ek

(Haspelmath, 2002: 106)

Haspelmath, dişil olmayan tüm sözcüklerde {-ja} sonekinin türetken olduğundan söz etmektedir. Buna göre, söz konusu ekin dişil ulam olmayan tüm sözcüklerde kullanılabilmesi türetkenliği sınırlayan en temel olgulardan birisidir.

Lieber (2009: 64), Katamba ve Stonham (2006: 74) ve Haspelmath (2002: 104) türetkenliği kısıtlayan ikinci olgu olarak *sesbilimsel sınırlılıklardan* (phonological restrictions) söz etmektedir. Buna göre, türetken ekler yalnızca bazı sesbilimsel örüntülere uyan sözcüklere eklenmektedir. Bu olgu, yalnızca türetimsel eklerle sınırlıdır. Çoğu zaman belirli karmaşık sözcükler sesbilimsel işleme ile ilgili sorun yarattığından türetkenliğe izin vermemektedir. Haspelmath (2002: 104), İngilizce {-ee} sonekinin eklendiği sözcüklerin [i:] son sesi ile bitmemesine dikkat ettiğini belirtir:

(9) *İngilizce*

- a. draw > drawee
çek- çek muhatabı
- b. free > *freeee
özgür ?özgürcü

(9a)'da yer alan '(para) çek-' anlamındaki sözcük *draw* sesel olarak [i:] ünlüsüyle bitmediğinden {-ee} soneki ile türetkenlik sürecine girebilmektedir. Buna karşın, (9b)'de yer alan 'özgür' anlamındaki *free* sözcüğü ise [i:] ünlüsüyle bittiğinden {-ee} soneki ile türetkenliğe giremez. Bu da türetkenlik üzerindeki sesbilimsel sınırlamayı göstermektedir.

Araştırmacılar sesbilimsel ve biçimbilimsel sınırlılıkların yanında üçüncü olarak *anlambilimsel sınırlılıklardan* (semantic restrictions) da söz etmektedir. Lieber

(2009: 64), örneğin İngilizcede olumsuzlayan {un-} önekinin anlamsal olarak olumsuz olmayan tabanlara eklendiğini belirtmektedir:

(10) <i>İngilizce</i>		
a. lovely	>	un-lovely
sevimli		olumsuz-sevimli
		'sevimsiz'
b. ugly	>	*un-ugly
çirkin		olumsuz-çirkin

(10b)'de yer alan ve 'çirkin' anlamına gelen *ugly* sözcüğünün olumsuz bir anlam taşıması, olumsuzlayıcı {un-} önekiyle türetkenliğe girmesini engeller. Buna benzer bir örneği, Haspelmath (2002: 105) sunmaktadır. İngilizce *tersineçevrilebilirlik* (reversive) anlamını taşıyan {de-} öneki içerik olarak tersinlenebilen sözcükler gerektirmektedir:

(11) <i>İngilizce</i>		
a. colonize	>	de-colonize
sömürgeleştir-		tersineçevrilme-sömürgeleştir-
		'sömürgelikten kurtar-'
b. assassinate	>	*de-assassinate
öldürül-		tersineçevrilme-suikaste uğra-

(11a)'da 'sömürgeleştir-' anlamı taşıyan *colonize* sözcüğü tersinlenebilen bir anlam taşımaktadır. Buna göre, bir topluluk sömürgeleştirilebildiği gibi, sömürge olmaktan da kurtarılabilir; ancak, (11b)'de 'suikaste uğra-' anlamı taşıyan *assassinate* sözcüğünün {de-} önekiyle türetkenlik sürecine girmesinden sonra oluşan sözcük *deassassinate*, araştırmacıya göre, anlamsal yorumlamaya uygun değildir. Haspelmath, bu noktada bu türden sözcüklerin ve türetkenlik durumlarının yalnızca bilim kurgu gibi yapay metinlerde göze çarpabileceğini belirterek önemli bir noktanın altını çizer; dolayısıyla, her ne kadar sözlükselleşmeye uyumlu olmasa da (11b)'deki gibi birleşimler anlık oluşumlara zemin hazırlamaktadır.

Türetkenliği sınırlayan bir başka etmen ise *kökenbilimsel sınırlılıklardır* (etymological restrictions). İngilizcede sıfat yapan {-en} ve {-ic} sonekleri, ödünçleme yoluyla dile giren sözcüklere eklenememektedir:

(12) İngilizce			
a.	wood ahşap	>	wood-en ahşaptan
b.	wax mum	>	wax-en mumlu
c.	metal metal	>	*metal-en metalden
d.	carbon karbon	>	*carbon-en karbondan

(12a-b)'de gösterilen {-en} soneki *wood* ve *wax* gibi tabanı ödünçleme olmayan İngilizce sözcüklere gelebilirken (12c-d)'deki Fransızca *metal* ve *carbon* gibi ödünçleme sözcüklere eklenememektedir. Bir diğer sıfatlaştırıcı sonек olan {-ic} ise Fransızca veya Latince'den ödünçlenmiş *drama* ve *parasite* gibi tabanlara eklenerek *dramatic* ve *parasitic* gibi sözcükleri oluştururken yerli sözcüklere eklenememektedir (Lieber, 2009: 64).

Türetkenliği etkileyen beşinci etmen olarak söz edeceğimiz *sözdizimsel sınırlılıklar* (syntactic restrictions) ise, kimi yapıların birleştikleri tabanların sözdizimsel özelliklerine duyarlı olmasıyla ilgilidir. Lieber (2009: 64) tabana duyarlı bir sonек olarak sıfatlaştırıcı {-able} biçimbiriminden söz etmiştir:

(13) İngilizce			
a.	love sev-	>	love-able sevilebilir
b.	snore horla-	>	*snore-able horlanabilir

(13a)'da {-able} biçimbirimi geçişli bir eylem olan *love* tabanına eklenmiştir ancak (13b)'de gösterilen *snore* eylemi geçişsiz olduğundan, başka bir deyişle edilgen yapı kurulamadığından, *snoreable* sözcüğü bozuk bir görünüm sergilemektedir. Buna karşın kimi dillerde sözdizimsel sınırlılık tam tersi yönde işlemektedir:

(14) *Kiribatese*

nako	>	ka-nakoa
git-		ettirgen-git, gönder-
kiba	>	kakiba
uç-		uçurt-, fırlat-
am'areke	>	kaam'areke feed
ye- (özegeçişli)		yedirt-

Dillerin pek çoğu ettirgen yapıyı geçişsiz eylemlerle kurma eğilimindedir. (14)'te verilen örnekler de geçişsiz eylemler ve Türkçede de görülebilen *iç-*, *ye-*, *oku-* gibi nesnesi silinebilir yani *özegeçişlilik* (ergativity) sergileyen kimi eylemlerden oluşmuştur. Kiribatese dilinde de ettirgen yapı, geçişli eylemlerde değil, geçişsiz eylemlerde kurulabilir (Haspelmath, 2002: 106).

Yukarıdaki sınırlılıklarla birlikte, türetkenliği etkileyen bir başka sınırlama biçimi, *edimbilimsel sınırlılıklardır* (pragmatic restrictions). Bauer (2011: 135) örnek olarak Dyirbal dilinde “ile kaplı” anlamını veren {-ginay} sonekinden söz etmiştir:

(15) *Dyirbal*

guna	>	guna-ginay
dışkı		dışkı ile kaplı

(15)'te örnek kullanımı verilen sonekin ‘balla kaplı’ anlamına gelecek bir sözcük türetiminde de kullanılabileceği öngörülse de, kültürel inanışların etkisiyle sözü edilen sonek yalnızca ‘kirli ya da hoş olmayan’ anlamlara karşılık gelen sözcüklere eklenebilmektedir. Yukarıdaki örneğin yanı sıra, Haspelmath (2002: 105) Almandaca dişil ad yapan {-in} ekinin kullanımıyla ilgili bir örnek sunar:

(16) *Almanca*

- * Kafer-in ‘Dişil böcek’
- * Baum-in ‘Dişil kurtçuk’

(16)'da yer alan iki sözcüğün kabuledilemez oluşuna böcek ve solucan gibi canlıların cinsiyetinin konuşucu tarafından kolaylıkla saptanamaması neden olmaktadır.

Burada sözünü ettiğimiz altı temel sınırlayıcı etmenin yanı sıra, araştırmacılar, ilk olarak Aronoff (1976) tarafından *tıkama* (blocking) adı verilen çok genel bir

sınırlamadan söz ederler. Haspelmath (2002: 109), bazı sözcük oluşturma yöntemlerinin çok türetken olsa da kimi zaman işlemediğinden söz etmektedir. Bunun nedenini ise, bu türetkenlik sonucu oluşacak sözcüğe ilişkin kavramın dilde halihazırda başka bir sözcük tarafından zaten karşılanıyor olması ile açıklamaktadır:

(17) steal	>	*steal-er
çal-		çal-edici sonek
		'hırsız'

(17)'deki örnekte 'çal-' anlamına gelen *steal* eylemi, 'bir işi gerçekleştiren edici' anlamına gelen sonek {-er} ile beraber türetkenlik sürecine giremez. Bunun nedeni, İngilizcede halihazırda bu sözcüğün kavramsal karşılığını taşıyan ve 'hırsız' anlamına gelen *thief* sözcüğünün sözlükçede bulunmasıdır. *Tıkama* süreci *steal* tabanı ile {-er} sonekinin birleşmesini engeller. Haspelmath'a göre, türetkenliği sınırlayan bu süreç aynı zamanda edimbilimsel sınırlılığın bir parçası olarak da görülebilir. Katamba ve Stonham da (2006: 73), *tıkamayı olası* bir sözcüğün varolan bir sözcük tarafından engellenmesi olarak tanımlar.

Özetle, dillere ilişkin türetkenlik ile ilgili sınırlayıcı koşulları yedi ana başlık altında toplayabiliriz. Dillerde türetkenliği sınırlayan etmenler biçimbilimsel, sesbilimsel, anlambilimsel, sözdizimsel, kökenbilimsel ve edimbilimsel olarak sınıflandırılabilir. Bunun yanısıra, eşanlamlı sözcükleri tıkama süreci de bu sınırlılıklardan bir diğeri olarak sayılabilir. Türetkenlik ile ilgili sunduğumuz bu bilgilerin hemen ardından, çalışmamızın araştırma nesnesi olan anlık oluşumların doğasını anlamak adına önemli olduğunu düşündüğümüz, *türetkenlik* ve *üretkenlik* (creativity) kavramlarına göz atalım.

1.3. TÜRETKENLİK VE ÜRETKENLİK

Alanyazında türetkenlik ve üretkenlik kavramları çoğu zaman iç içe ve birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılsa da bazı biçimbilim çalışmaları bu iki kavram arasında önemli bir ayrım olduğunu vurgulamaktadır. Biz de bu başlık altında, bu iki kavram arasındaki en temel farkları alanyazındaki çalışmalara gönderimde bulunarak ele alacağız.

Lieber (2009: 70), alanyazındaki kimi biçimbilim çalışmalarının biçimbilimsel türetkenlik ve biçimbilimsel üretkenlik arasında bir ayrıma gittiğini

savlamaktadır. Buna göre, sözcük oluşturma süreçleri gerçek anlamda *türetken* olduğunda, oluşturulan yeni sözcükler konuşucular farkında olmaksızın üretilir ve sözlükçeye girer. Benzer biçimde, yeni türetilmiş bir sözcüğe maruz kalan konuşucular ise, bu sözcüğü anlamlandırıp kendilerine göre bu sözcüğün yeni olup olmadığı üzerinde durmazlar; dolayısıyla, türetkenlik süreci aslında kendiliğinden ve bilinçsiz bir biçimde gerçekleşen bir süreçtir. *Biçimbilimsel üretkenlik* ise Lieber’e göre (2009: 70) türetken olmayabilir. Örneğin, *karma* (blending) ya da *gerioluşum* (backformation) gibi az türetken olan sözcük oluşturma süreçlerini kullanarak daha bilinçli bir sözcük oluşturma, biçimbilimsel üreticiliği açıklamaktadır. Buna göre, bilinçli bir şekilde oluşturulan bu sözcükler, genellikle gülmece, dikkat çekme ya da vurgulama unsuru olarak kullanılmaktadır. Araştırmacı, bu durumu sayma sayılarına eklenen ve Türkçede {-II} sonekine karşılık gelen {-some} soneki üzerinden örneklendirmektedir. Bu sonek oldukça türetken görünse de, aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi yalnızca gülmece unsuru olarak kullanılabilir:

(18) seventeen-some
onyedi-li
'onyedili'

İngilizcede genellikle *twosome* 'ikili', *threesome* 'üçlü' ya da *foursome* 'dörtlü' gibi kullanımlar sözlükselleşmiş olduğundan (18)'deki gibi bir sözcüğün *üretilmesi* ancak belirli bağlamlarda belirli amaçlar gerektirmektedir (Lieber, 2009).

Benzer bir ayrıma giden Haspelmath da (2002: 100), türetken kuralların dil konuşucularına bilinçsiz ve kendiliğinden sınırsız sayıda sözcük türetme olanağı sağladığından söz etmektedir. Buna karşın, üretici kurallar ise belirli bir amaca uygun oluşturulup daha düzensiz bir örüntü izlemektedir:

(19) mental-ese
akıl-cı
'akılcı'

İngilizce {-ese} soneki çok türetken bir ek olmasa da belirli sözcüklerde kendini gösteren bir biçimdir. Türkçe karşılığı {-CI} olarak verilebilecek bu sonek ile oluşturulmuş bu üreticilik ürünü sözcük, Haspelmath’a göre, 'düşüncelerin akılcı dili' anlamında kullanılabilir. Buradan hareketle, bu sözcüğün belirli bir amaçla ve bilinçli olarak *üretildiği* söylenebilmektedir.

Katamba (1993: 72) ise *türetken* ve *üretken* kavramları arasındaki ilişkinin geçirgen bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Buna göre, bu iki kavram birbirinin yerine kullanılabilir. Katamba, bu kavramlar arasında bir ayrım yapmaktansa, *üreticilik* kavramını *kural güdümlü üreticilik* (rule-governed creativity) ve *kural bozucu üreticilik* (rule-bending creativity) olarak incelemektedir. Buna göre, yeni yapım sözcüklerin çoğu genel türetim kurallarını izliyorsa, kural güdümlü bir üreticilikten söz etmek olasıdır. Aslında bu, Haspelmath (2002) ve Lieber'in (2009) *türetkenlik* tanımlarıyla örtüşmektedir. Kural bozucu üretkenlik ise, genel türetkenlik kurallarına dikkat etmeksizin bilinçli olarak sözcük üretimi anlamına gelmektedir. Bu türden kullanımları örneklemek adına Katamba (1993: 72), İngilizcedeki kimi bileşmelerden örnekler sunmaktadır:

(20) stool pigeon
tabure güvercin
'muhibir'

(20)'de yer alan *stool* 'tabure' ve *pigeon* 'güvercin' sözcüklerinin bileşmesiyle üretilen sözcük Katamba'ya göre 'muhibir' anlamına gelecek biçimde kullanılabilir; dolayısıyla, burada iki sözcüğün bileşmesi ve belki de deyimleşmesi ile yeni bir sözcük üretilmiştir. Bu sözcük söz konusu parçaların anlamları dışında bir anlam taşıdığından *kural bozucu* bir üretkenlik taşımakta ve bu anlamda, kural bozucu üretkenlik Haspelmath (2002) ve Lieber'in (2009) üretkenlik tanımıyla örtüşmektedir.

Bauer (2001) ise Haspelmath (2002), Lieber (2009) ve Katamba'nın (1993) sunduğu biçimiyle üretkenlik ve türetkenlik tanımlarını birbirinden bu kadar kesin çizgilerle ayırmanın her zaman mümkün olmadığını savunmakta, bu savunusunu, İngilizce *küçültme soneki* (diminutive suffix) {-let} ile örneklemektedir. Eklendiği sözcüğe 'normal boyutlarından daha küçük' anlamı kazandıran bu sonek *Oxford İngilizce Sözlük*'e göre 21. yüzyılda türetkenliğini yitirmiştir:

(21) <i>İngilizce</i>		
a. book	>	book-let
'kitap'		kitap-çık
		'kitapçık'
b. wife	>	wife-let
'eş (kadın)'		karı-cık
		'karıcık'

(21a)'daki 'kitapçık' anlamı taşıyan *booklet* sözcüğü *Oxford İngilizce Sözlük*'te sözlükselleşmiş olarak yer almaktadır. Lieber'e göre, (21b)'de yer alan ve Türkçeye 'karıcık' olarak aktarılabilen *wifelet* sözcüğü, eşi çok uzun olan bir adamın *tariz* (antithesis) yapmak amacıyla kullandığı bir sözcük olabilir; dolayısıyla, yaklaşık bir yüzyıl önce oldukça türetken olan bu sözcük, (21b)'deki biçimiyle bir *üretkenlik* örneği olarak alınabilir (Lieber, 2009: 71). (21b) örneğinden de anlaşılacağı üzere, türetken de olsa bir sözcük oluşturma biçiminin bilinçli olarak kullanımı sonucu oluşan sözcük, aslında üretkenlik ürünü olarak ele alınabilir. *Anlık oluşumların* da bu anlamda bilinçli türetimler olduğu düşünülürse, biz de çalışmamız boyunca anlık oluşumları üretkenlik sonucu oluştuğu savıyla inceleyeceğiz.

Türetkenlik, sözlükselleşme ve üretkenlik kavramlarının yukarıda sunulan ayrıntılı betimlemesini anlamak için, şimdi, bu kavramları ele alırken sık sık başvurduğumuz sözcük oluşturma süreçlerine göz atalım. Bu sayede, sözcük oluşturma süreçleri sonucu oluşmuş yapıların hangilerinin *anlık oluşum* olarak kaldığını; hangilerinin ise sözlükselleştiğini anlamak daha belirgin hale gelecektir.

1.4. SÖZCÜK OLUŞTURMA SÜREÇLERİ

Dillerde yer alan köklerin ve mevcut sözcüklerin çeşitli işlevler üstlenmek üzere yeniden biçimlenmesi, dünyadaki tüm diller için geçerli bir süreçtir. Sözcüklerin yeniden biçimlenmesi ya da yeni sözcüklerin oluşması, dillerin hem tipolojisine hem de dilin kendine özgü yönlerine göre farklılaşır (Uzun, 2006: 35). Diğer deyişle, sözcük oluşturma süreçleri, dilin yapısal özelliklerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Yule'a göre (2010: 60) sözcükte bu süreçlerden yalnızca biri görülebileceği gibi, bir sözcük üzerinde *çoklu süreçler* (multiple processes) de gerçekleşebilir (Yule, 2010: 60). Bu başlık altında söz konusu süreçlerin işleyişine yakından göz atacağız.

1.4.1. Ekleme

Ekleme (affixation) belirgin bir ad ya da eylem tabanına (kök/gövde) belirli türetim biçimbirimleri getirerek başka sözcükler yapma işi olarak adlandırılır (Uzun, 2006: 35; Eker, 2013: 314; Akalın, 2014: 3; Sarı, 2015: 47; Alibekiroğlu, 2017: 44). Ekleme sürecini Aksan (1995: 365) ve Huber (2008: 211) *biçimbirimlerin kullanıldığı türetim*, Şenel (2010: 5) ise *üretim* başlığı altında incelemiştir. Bu süreç, eklenen ögenin tabanın neresine eklendiğine göre çeşitli görünümsergilemektedir.

En yaygın ekleme biçimi tabanların sonuna eklenmedir. Bu eklenme biçimine *sonekleme* (suffixation) adı verilmektedir. Özgen ve Koşaner (2016: 99), sonekleri yoğunlukla kullanan dillerden en tipik olanın Türkçe olduğunu belirtmektedir. Sözelimi, *geç-iş*, *kal-ıt*, *göç-men* vb. gibi yüzlerce sonek yeni sözcük türetiminde rol almaktadır (Uzun, 2006: 35). Fromkin (1991: 78) soneklemeye Türkçeden örnekler vermiştir:

(22) dur- > dur-**ak**

bat- > bat-**ak**

anla > anla-**ş**

sev- > sev-**(i)ş**

Tabana eklenmede yaygınlık sergileyen ikinci ekleme süreci *önekleme* (prefixation) olarak bilinmektedir ve ek tabanın başlangıcına eklenir (Velupillai, 2012: 91). Özgen ve Koşaner (2016: 99), öneklemenin türetkenlik açısından başvurulduğu en tipik dilin İngilizce olduğunu belirtmektedir. Buna göre, İngilizcede ‘kusursuz, hatasız’ anlamına gelen *perfect* sözcüğüne eklenmiş olan {im-} olumsuzluk öneki, sözcüğü ‘kusurlu, eksik’ anlamına gelen *imperfect* sözcüğü olarak türetmiştir. Uzun (2006: 35), Türkçede bu tür ekleme örneğinin bulunmadığını belirterek birçok Batı dilindeki önek biçimlenmelerinin aslında Yunanca ve Latince kökenli olduğunu belirtmektedir.

Sonekleme ve öneklemenin yanısıra, *içekleme* (infixation) süreci de yeni sözcüklere olanak sağlayan bir türetkenlik sürecidir. İçekleme, çok az dilde görülen bir eklenme sürecidir. İçek olarak kullanılan bağımlı biçimbirimler kök ya da

gövdelerin içine yerleşir (Uzun, 2006: 36; Yule, 2010: 60). İçekleri kullanan dillerin en tipik örneklerinden birisi, Vietnam’da konuşulan *Katu* dilidir:

(23) *Katu*

a.	gap	‘kes-’	>	g- an -ap	‘makas’
b.	panh	‘vur-’	>	p- an -anh	‘yay (silah)’
c.	piih	‘süpür-’	>	p- an -iih	‘süpürge’

(Merrifield, 1987: 19’den aktaran Özgen ve Koşaner, 2016: 100)

Katu dilinde ‘kes-’ anlamına gelen *gap* sözcüğü içekleme süreci sonucunda ‘makas’ anlamına gelen *ganap* sözcüğüne dönüşmüştür. (23a)’daki bu örneğe benzer biçimde, (23b) ve (23c)’de de aynı içek {-an-} sırasıyla ‘vur-’ ve ‘süpür-’ sözcüklerini de türetkenlik sürecine sokmuştur. İçekleme de eklemenin bir alt grubu olarak sözcük türetim süreçlerinden biridir.

Kimi diller ise sonekleme, önekleme ya da içeklemenin yanısıra, süreksiz ek de denilen *serpikekler* (circumfix) yoluyla türetkenlik sürecini sürdürmektedirler. Serpikek, kısaca hem sözcüğün başına hem de sonuna eklenen ek türüdür (Fromkin, 1991: 80; Velupillai, 2012: 91; Özgen ve Koşaner, 2016: 100); dolayısıyla, ayrı iki ek gibi görünse de sözcük üzerindeki türetkenlik sağlanması açısından her iki biçimbirimin de sözcük üzerinde görünmesi gereklidir. Nothofer (2006: 453), *Malay* dilinin serpikekler yoluyla türetken görünümünü sunduğundan söz etmektedir:

(24) *Malay*

{ke-...-an}:	adil	>	ke -adil-an
	‘adil’		‘adalet’

(24)’teki {ke-...-an} serpikeki, Nothofer’e göre, ‘belirli bir niteliğe gönderimde bulunma’ anlamı taşımaktadır. Buna göre, *adil* sözcüğü bu serpikekle türetkenliğe girerek ‘adalet’ anlamı taşıyan *keadilan* sözcüğünü türetmiştir.

Son olarak, kimi dillerde eklemenin bu dört süreçten ayrı bir görünümü bulunmaktadır. Bu diller genellikle türetkenlik süreçlerini *ayrıkek* (parafix) adı verilen ekler aracılığıyla sağlamaktadır. Bu eklenme türünde, söz konusu ekler yalnızca sözcük başı ve sonuna eklenmezler. Eklenen biçimbirim kümesi, sözcük

başı ve içine eklenebilmektedir (Velupillai, 2012: 92). Bu süreci kullanan dillerden birisi *Leti* dilidir:

(25) *Leti*

a.	natu	‘gönder-’	>	i-n-i-atu	‘gönderim’
b.	noa	‘öner-’	>	i-n-i-oa	‘öneri’

(Blevins, 1999: 402’den aktaran Özgen ve Koşaner, 2016: 100)

Endonezya’da konuşulan *Leti* dilindeki {i-...i-...} ayrıkeli, (24a)’da ‘gönder-’ anlamına gelen *natu* sözcüğünden ‘gönderim’ anlamına gelen *iniatu* sözcüğünü türetmiştir. Benzer biçimde, aynı ayrıkeli, (25b)’de ‘öner-’ anlamına gelen *noa* sözcüğünden, ‘öneri’ anlamı taşıyan *inioa* sözcüğünü türetmiştir.

1.4.2. Başkalaşma

Eklemenin bir sözcük türetim süreci olarak türettiği her sözcükte eklenen biçimbirimleri ayırmak oldukça kolaydır. *Başkalaşma* (suppletion) süreci sonucu türetilmiş sözcüklerin böyle net bir parçalama işlemine izin vermediği yalnızca tabanın seslerinin değiştiği görülecektir. Uzun (2006: 37), başkalaşmaya örnek olarak Arapçadaki eylemlerin ettirgen biçimlerini sunmaktadır. Buna göre, Arapçada ettirgenlik bir grup eylemin tabanındaki sesi yinelenmesi ile türetilir:

(26) *derese* ‘ders çalış-’ > *der-r-ese* ‘ders çalıştırmak’

(26)’daki Arapça örnekte yer alan ve ‘ders çalış-’ anlamına gelen *derese* sözcüğünden, sözcüğün tabanındaki ikinci ünsüzün yinelenmesi sonucu *ders çalıştır-* anlamına gelen *derrese* ettirgen eylemi türetilmiştir. Ünsüz türemesine dayalı bu türetkenlik sürecine benzer bir biçimde, Hintçede geçişsiz eylemler, geçişli eylemlerin tabanındaki uzun ünlünün kısaltılması yoluyla türetilmektedir (Uzun, 2006: 37):

(27) *ma:r* > *mar*
'öldür-' 'öl-'

(27)'de 'öldür-' anlamına gelen *ma:r* eyleminde yer alan uzun [a:] ünlüsünün kısaltılması yoluyla taban başkalaşmış ve 'öl-' anlamına gelen *mar* eylemi türetilmiştir. İngilizcede de buna benzer bir örnek yer almaktadır:

(28) *thief* > *thieve*
'hırsız' 'hırsızlık yap-'

(Uzun, 2006: 38)

İngilizcede çok sınırlı bir süreç olmasına karşın, yukarıdaki örnekte 'hırsız' anlamına gelen *thief* sözcüğünün son sesi *titremli* (voiced) hale getirilerek addan eylem türetilmiştir.

1.4.3. Bükümleme

Başkalaşmaya benzer biçimde *bükümleme* (fusion) süreci de türetilen sözcüğün tabanının kesin çizgilerle ayrılamadığı bir diğer süreçtir. Sözcükler bükümleme sonucu başkalaşırlar. Başkalaşan sözcüğün tamamında bir değişim gözlemlendiğinden bükümleme bu anlamda başkalaşmadan ayrılmaktadır.

Arapçadan örnek sunan Uzun (2006: 39), bir ses kalıbı içeren sözcüklerin ünlüler ve yardımcı ünsüzlerle başkalaştırıldığından söz etmektedir:

(29) *k-t-b*
a. mektup
b. katip
c. mektep

Arapçada değişmeyen *k-t-b* kalıbına yardımcı ünsüz ve ünlülerle yapılan biçimlenmeler, sözcüklerin tamamını değiştirdiğinden burada bir bükümleme yoluyla türetim olduğu söylenebilmektedir.

1.4.4. Bileşme

Bileşme (compounding) iki ya da daha fazla sözcüğün belli biçimbilim ve sözdizim kalıpları çevresinde oluşturduğu birliktelikten aynı kavram alanına ilişkin başkaca bir karmaşık yapıda sözcük ortaya çıkarma sürecidir (Akalin, 2017: 4; Aksan, 1995: 365; Alibekiroğlu, 2017: 38; Eker, 2013: 316; Huber, 2008: 211; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013: 58; Sarı, 2015: 74; Şenel, 2010: 5; Uzun, 2006: 40). Bileşme terimi farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde etiketlenmektedir. Örneğin, Akalin (2017: 4), Alibekiroğlu (2017: 38), Eker (2013: 316) ve Sarı (2015: 74) tarafından *birleşme*; Aksan (1995: 365) ve Huber (2008: 211) tarafından *birleştirim* olarak adlandırılmıştır. İki sözcüğün bileşmesi yoluyla türetilmiş her sözcüğe ise *bileşik sözcük* (compound word) adı verilmektedir (Fromkin ve diğ. 1991: 93). Bileşik sözcükler tamamen kendilerine özgü biçimde, boşluk bırakılıp iki ayrı sözcük biçiminde yazılabileceği gibi, araya ‘-’ imi koyularak da yazılabilir. Kimi bileşik sözcükler ise boşluk bırakılmadan tek bir gösterim biçiminde bitişik yazılır. Dillerde görülebilen bu üç tür yazım da tamamen rastgele gerçekleşir ve arada yazım dışında bir fark bulunmaz (Fromkin ve diğ. 1991: 94; Radford ve diğ. 2009: 148). Bu üç tipten hangisiyle yazılırsa yazılsın sesletim özellikleri ve bileşiğin temel vurgu yeri değişmez (Velupillai, 2012: 117). Bileşikler genellikle iki sözcükten oluşsalar da ikiden fazla sözcükten de oluşabilirler ve bunun için bir üst sınır belirlemek zordur (Fromkin ve diğ. 1991: 93). Örneğin bir ad bileşiğinin iki bileşeni de yine bir bileşik olabilir (örn. çocuk hastalıkları konferansı daveti). Bu durum bileşiklerin *yinelemeli* (recursive) bir görünüm sergilediklerini gösterir (Radford ve diğ. 2009: 148).

Alanyazında bileşik sözcükler;

- i. bileşenlerin ve ortaya çıkan bileşiğin ulamına göre
- ii. bileşenlerin birbirleriyle kurdukları anlam ilişkilerine göre
- iii. başın bileşikteki varlığı ve konumuna göre sınıflandırılmaktadır. ¹

Bileşiği oluşturan sözcükler, kendi aralarında niteleme, sınıflama, sıralama açılarından anlambilimsel olarak bağlantılıdır. Bu bağlantıda nitelenen (örn.

¹ Alanyazında bileşikler sesbilimsel ölçütlere göre de sınıflandırılmıştır; ancak bu çalışmada bu türden ulamlamalar gözardı edilmiştir.

darboğaz), sınıflanan (örn. kış **meyvesi**) ve sıralanan (örn. kırk**ayak**) sözcük *baş sözcük* olarak (head word) bilinmekte ve bileşiğin merkezini oluşturmaktadır. Baş sözcüğü niteleyen ikinci bileşik üyesi ise *tümleyici* (complement) olarak adlandırılır (örn. darboğaz > dar). Bileşiklerde baş, sözcüğün ana karakteristiğini belirleyen ögedir ve baş konumundaki bu sözcüğün türü, aynı zamanda bileşiğin de türüdür. Bir başka deyişle bileşiklerde ortaya çıkan yeni anlam, kendilerini oluşturan unsurların anlamlarıyla ya bağlantılı ya da ilişkilidir. Bu anlamı da genellikle birleşimin baş ögesi belirler (Fromkin ve diğ. 1991: 93; Uzun, 2006: 41) Baş ögenin belirginliğini kaybedip yeni yapının anlamsal özelliklerinin ileri derece değiştiği bileşikler *dışmerkezli* (exocentric), bir başın anlamsal özelliklerin korunduğu bileşikler ise *içmerkezli* (endocentric) olarak tanımlanmıştır² (Aronoff ve Fudeman, 2011: 114; Bauer, 2003:110; Haspelmath, 2002: 87; Uzun, 2006: 41; Velupillai, 2012: 117). Dışmerkezli bileşiklerin aksine içmerkezli bileşiklerde bileşenlerin sözlüksel ulamıyla ortaya çıkan bileşiğin ulamı aynıdır. İçmerkezli birleşiklerde çoğu durumda biçimsesbilimsel ve anlambilimsel değişimler gözlemlenmezken, sözlükselleşmiş dışmerkezli birleşiklerde bu türden değişiklikler ortaya çıkabilir. Örneğin *açıkgöz* sözcüğünde anlam *açık* veya *gözün* sözlüksel anlamından kestirilemez, sözcük anlamsal değişikliğe uğrayarak ‘uyanık’ gönderiminde kullanılmıştır. Bunun yanında vurgu değişikliği de yaşanmış ve vurgu baş sözcük olan *göz* sözcüğünden tümleyici olan *açık* bileşenine kaymıştır (Uzun, 2006: 41). Buna karşıt olarak birer içmerkezli bileşik olan *su altı* hem *su* hem de *alt* ile, *göz altı* (*torbası*) ise hem *göz* hem de *alt* ile ilişkilidir ve baş ögeler bulunabilir (Sarı, 2015: 75). İçmerkezli yapıda bir diğer birleşik türü olan *yapısal deyimler* (constructional idioms) öbek yapı görünümüne sunarlar: İng. *girls' school* 'kız(lar) okulu', *Down's syndrome* 'Down sendromu' gibi (Booij 2007: 83). Bu öbek yapılar sözlükselleşmiştir. Türkçede *adamın biri* yapısı buna örnek verilebilir. Bu tür yapılar biçimbilimsel olarak bileşenlerine ayrılıp çekime giremez, örneğin **adamların biri* veya **adamların ikisi* biçiminde çoğul çekimi veya çeşitlenmeleri yapılamaz. Bu biçimde kullanıldıklarında sözlükselleşmiş olmaktan çıkıp sözdizimsel öbek hâlini alır (Sarı, 2015: 75)

² Bauer (2003: 110) başın anlamsal özelliklerinin korunmadığı bileşikler için *geçirimsiz bileşik* (opaque compound); başın anlamsal özelliklerinin korunduğu bileşikler için *geçirimli bileşik* (transparent compound) terimlerini kullanmıştır ancak bu çalışmada bu kavramlar için dışmerkezli ve içmerkezli bileşik karşılıkları yeğlenmiştir.

*Eşgüdümlü bileşik*³ (copulative compound/dvanda compound/coordinate compound) olarak adlandırılan bileşiklerde ögeler aynı biçimbilimsel konumdadır, yani ögeler arasında niteleme veya sıralama gibi bir ilişki bulunmadığından ögelerin tamamı baş niteliğindedir, ve baş ayrımı yapılamaz (Bauer, 2003: 43; Booij, 2007: 80-81; Katamba, 2006: 333; Plag, 2002: 188; Uzun, 2006: 41; Sarı, 2015: 76; Velupillai, 2012: 118). Örneğin *biçerdöver*, *alışveriş* sözcüklerinde bileşenler aynı biçimbilimsel konumdadır (Sarı, 2015: 76). Ural- Altay Dil Ailesi öbeğindeki Ural- Altay bileşiği de benzer bir görünüm sunmaktadır (Uzun, 2006: 42).

Arcodia ve Sarı (2018: 326) eşgüdümlü bileşikleri ele aldıkları çalışmalarında bileşenlerin sözcüksel ulamına göre sınıflama yapar:

a. İçmerkezli bileşikler:

i. <i>ad+ad</i>	‘araştırmacı yazar’
ii. <i>sıfat+sıfat</i>	‘acı tatlı’

b. dışmerkezli bileşikler:

i. <i>ad+ad</i>	‘iş güç’
ii. <i>eylem+eylem</i>	‘tutkal’
iii. <i>eylem-geçmiş+eylem-geçmiş</i>	‘indi bindi’
iv. <i>eylem-geniş+eylem-geniş</i>	‘biçerdöver’
v. <i>eylem-adlaştırmacı+eylem-adlaştırmacı</i>	‘yeme içme’

Yukarıda verilen ulamlamada eşgüdümlü bileşikler içmerkezli ve dışmerkezli olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiş ve bileşenlerinin aynı sözcük ulamına ait oldukları ve genellikle aynı ekleri aldıkları saptanmıştır. Bu sınıflamayla birlikte Türkçede eşgüdümlü birleşiklerin anlam açısından genellikle ‘*ve*’ *bileşiği* (and-coordination) olduğu belirtilmiştir. Örneğin ‘uzunluk’ anlamında kullanılabilecek bir ‘*ya da*’ *bileşiği* (or-coordination) olarak **uzunkısa* veya ‘boyut’ anlamında kullanılabilecek **büyükküçük* türündeki yapılara bilişsel nedenlerle dilde izin verilmezken; ‘*ve*’ *bileşiği* olarak pek çok örnek sıralanabilir: *uyurgezer*, *alışveriş*, *ana-kız* vb. Aynı çalışmada Arcodia ve Sarı (2018: 342) bileşik sözcüklerin yerleşikleşme ve sözlükselleşmeye ilişkin eğilimlerinden de söz etmişlerdir.

³ Türkçe alanyazında söz konusu bileşikler için ‘sıralı bileşik’ ve ‘koşaçlı bileşik’ karşılıkları da kullanılmıştır ancak bu çalışma için ‘eşgüdümlü bileşik’ terimi kullanılacaktır.

Yerleşikleşme ve sözlükselleşme derecelidir ve bu derecelenme ölçülürken iki değiştirgen göz önünde bulundurulur: (i.) anlam ve yapının sabitliği. (ii.) yinelemeli genişletilebilirlik. Sözlükselleşme arttıkça anlamsal saydamlık yani tahminedilebilirlik azalır. Tahminedilebilirlik azaldığı için sözlükselleşme artma eğilimi gösterir. Bir başka deyişle anlamı daha az saydam olan bileşik sözlükselleşmeye daha yatkındır. Bu durumda Türkçede dışmerkezli bileşiklerin saydam özellik gösteren içmerkezli bileşiklere oranla daha yerleşik ve sözlüksel olduğu söylenebilir. Bileşiklerdeki sabit bileşen sayısı arttıkça yerleşikleşme ve sözlükselleşme oranı da artar. Yinelemeli genişletilebilirlik oranı ise sözlükselleşmeye yaklaştıkça azalır. Dışmerkezli bileşikler içmerkezli bileşiklere oranla daha az genişletilebilirlik gösterirler. Örneğin bir dışmerkezli eşgüdümlü bileşik olan ‘para pul’ bileşiği herhangi bir konuma fazladan bir sözcüğü alamaz (örn. *altın para pul) ancak bir içmerkezli eşgüdümlü bileşik olan ‘araştırmacı yazar’ bileşiği genişlemeye izin verir (örn. eğitimci araştırmacı yazar şair). Bu durum dışmerkezli bileşiklerin sözlükselleşmeye daha yatkın olduğunu gösteren bir başka göstergedir. Bir başka açıdan bakmak gerekirse sözlükselleşmiş bileşikler tersineçevrilemezler. Örneğin eylemcil bir dışmerkezli bileşik olan ‘biçerdöver’ bileşiğinin *döverbiçer biçimi bozuktur. Öte yandan bir içmerkezli bileşik olan ‘avcı toplayıcı’ ‘toplayıcı avcı’ biçiminde de görülebilir. Bu durum içmerkezlilerin dışmerkezliyle göre daha *tersineçevrilebilirlik* (reversible) gösterdiğini kanıtlar niteliktedir.

Lieber (2009: 47) bu ulamların yanında *eylemcil bileşik* (verbal compound) veya *birleşimsel bileşik* (synthetic compound) olarak bilinen yapılardan söz eder. Ögeler arası anlambilimsel bir ilişki kurulan bu bileşiklerde temel oluşum koşulu baş ile tümleyici arasında, eylemin üye yapısına içkin ilişkinin devam etmesidir (örn. arabulucu, yediveren). Baş ile tümleyici arasında hangi üye ilişkisinin bulunabileceği üzerine ise alanyazında farklı görüşler bulunmaktadır. Velupillai (2012, 118) söz konusu bileşikleri *sözdizimsel bileşik* (syntactic compound) olarak adlandırmış ve bu tip bileşiklerde tümleyicinin başın nesnesi olarak konumlandırıldığını belirtmiştir. Katamba (2006: 321) ise tümleyicinin nesne dışında EDİCİ ve YARARLANICI gibi rollerde de olabileceğini belirterek eylemcil bileşiklerin taşıdıkları özellikleri listelemiştir:

- i. Bileşiğin başı eylemden türetilmiş bir ad veya eylemden türetilmiş bir sıfattır.
- ii. Tümleyici eylemden türetilmiş başın sözdizimsel bir üyesidir.
- iii. Tümleyiciye edici, konu, yararlanıcı gibi bir anlamsal rol üstlenmiştir.
- iv. Bileşiğin anlamı içmerkezli olmalıdır.

Yukarıda dizelgelenen özelliklere ek olarak Akşehirli'nin (2018: 5) Türkçe veriler üzerinde yaptığı araştırmasında eylemcil bileşikler 'içsel' ve 'dışsal' olarak iki başlıkta incelenmiştir. Dışsal eylemcil bileşiklerde tümleyici başın edicisi konumundayken, içsel eylemcil bileşikte tümleyici HEDEF, KAYNAK, YER ve KONU rolünde olabilir. Bir tümcede yüklemcil eylem ile tümlecın diğer öğeleri arasında kurulan ilişkilere benzer bir ilişkiyle kurulan bu bileşiklere *ayıboğan*, *arabulucu*, *içedönük*, *baştansavma* gibi örnekler verilebilir.

Ögelerden hiçbirinin eylemcil olmaması durumunda söz konusu bileşikler *kök bileşik* (root compound) veya *ilksel bileşik* (primary compound) olarak adlandırılır. Türkçede kök bileşikler çoğunlukla {-s}I} biçimbirimini kullanarak *ad+ad* biçiminde veya *sıfat+ad* biçiminde kurulur ve *deve diken*i, *ev temizliği*, *gece lambası*, *düztaban*, *ilkbahar* bu tür sözcüklere örnek olarak verilebilir (Lieber, 2009: 47; Uzun, 2006: 42; Velupillai, 2012:117). Türkçede *yarışma*, *oylama*, *konuşma* gibi sözcükler eylem tabanlı olmalarına karşın sözlükselleşmiş oldukları için bu sözcüklerle kurulan bileşikler eylemcil bileşik değil, kök bileşik olarak değerlendirilir (Akşehirli, 2018: 5; Uzun, 1998: 198).

Haspelmath (2002: 85) ise, bileşiklere ilişkin İngilizceden örnekler sunmaktadır. Bu örneklerde, A 'ad'; S 'sıfat' ve E 'eylem' yerine kullanılan kısaltmalardır:

(30) *İngilizce*

- a. A+A: *lipstick* 'ruj' (lip_A + stick_A)
- b. S+A: *hardware* 'donanım' (hard_S + ware_A)
- c. E+A: *drawbridge* 'asma köprü' (draw_E + bridge_A)
- d. A+E: *babysit* 'bebek bakma' (baby_A + sit_E)
- e. A+S: *leadfree* 'kurşunsuz' (lead_A + free_S)
- f. S+S: *bitter-sweet* 'acı-tatlı' (bitters + sweets)

(30a)'da yer alan ve 'ruj' anlamına gelen *lipstick* sözcüğü 'dudak' anlamına gelen ad *lip* ve 'çubuk' anlamına gelen ad *stick* sözcüklerinden oluşmaktadır. (30b)'de yer alan ve 'donanım' anlamına gelen *hardware* sözcüğü 'sert' anlamına gelen sıfat *hard* ve 'eşya' anlamına gelen ad *ware* sözcüklerinden oluşmaktadır. Yine (30c-f)'de sözcük ulamları farklılaşsa da yapılanma benzerdir. Araştırmacıya göre, (30)'da örnekleri sunulan bileşme düzenekleri türetkenlik açısından değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin, (30a)'da yer alan A+A kuralı oldukça türetken bir kuralken; (30c)'deki E+A kuralı daha az türetken bir görünüm sergilemektedir. (30d)'deki A+E kuralı ise İngilizce için en az türetken kuraldır. Haspelmath (2002: 86) ayrıca İngilizcede en az türetken kurallar olan dışmerkezli S+A'nın neredeyse hiç türetken olmadığını; dışmerkezli E+A'nın ise hiç türetken bir görünüm sergilemediğini belirtmiştir.

Kornfilt (1997: 472) Türkçede bileşikler üç temel başlık altında incelemiş, bileşenlerin ulamlarına göre kapsamlı bir sınıflandırma yapmıştır. Bu bileşiklere ilişkin verilen örneklerde A 'ad'; S 'sıfat'; E 'eylem'; B 'belirteç' ve Sa 'sayı adı' yerine kullanılan kısaltmalardır:

(31)i. Adcıl bileşikler

- a. A+A: *babaanne, karıkoca, kardan adam, okul kitabı, okuma isteği, ayakkabı, çoluk çocuk, marş söyleme geleneği, şehir hatları idaresi, öğretmen öğrenci oranı*
- b. S+A: *büyükbaba, kocakarı, düz taban, gider ayak*
- c. B+A: *çala kalem*
- d. Sa+A: *kırkayak*

(31i)'de gösterilen *adcıl bileşikler* (nominal compounds) Türkçede oldukça üretken bir süreçtir. İlk olarak ele alınan A+A bileşiğini oluşturan adlar farklı biçimlerde yan yana gelebilir. (31i.a)'da verilen *babaanne, karıkoca* örneklerinde olduğu gibi iki ad hiçbir eklenti olmadan birleşebilir. Akrabalık adlarında genellikle bu tür bileşiklere rastlanır. (31i.a)'da verilen *kardan adam* bileşiği tümleyicinin bir durum eki alarak baş konumundaki sözcüğe bağlandığı durumlara örnektir. Adcıl bileşikler içinde başın ek almadığı bu türden bileşiklerdense baş konumundaki sözcüğün -sI *bileşik belirticiyi* (compound marker) aldığı bileşikler daha üretkendir. (31i.a)'da verilen *okul kitab-ı* bileşiğindeki sonek bir bileşik belirticidir. (31i.a)'da verilen bir başka

örnek oku-ma iste-ğ-i bileşiğinde de olduğu gibi adcıl bileşiklerde iki bileşen de türetim sürecine girebilir. Kornfilt (1997: 474) (31i.a)’da *ayakkabı* örneğini vererek *donuk bileşiklerden* (frozen compound) söz etmiştir. Tek sözcük biçiminde görülen bu tip bileşikler kendine özgü özellikler gösterir. Bileşik belirtici almış özgün bir bileşik çoğul biçimbirimini belirticiden önce alır (okul kitap-**lar**-ı), ancak donuk bileşikler oldukça sözlükselleşmiş bileşikler olduklarından aynı görünümü sergileyebilirler (ayakkabı-**lar**). Bunların yanında kimi adcıl bileşiklerin bileşenleri yine bileşiklerden oluşabilir. Bu bileşikler türetim sürecine girmiş, bileşik belirtici almış veya eksiz görünüm sunabilirler ([şehir hat-lar-ı] idare-si). (31i.b)’de ise oldukça üretici olan ve örnekleri verilen S+A bileşiklerinden kimileri daha güçlü birleşerek tek sözcük biçimini almıştır ancak pek çoğu ayrı yazılır. Yine (31i.b)’de verilen *gid -er ayak* bileşiği sıfatın türetilmesiyle bileşiğinin tamamının belirteç konumunda kullanılabileceğine bir örnektir.

(31i.c)’de ele alınan B+A bileşikleri Türkçede oldukça seyrek bir görünüm sunar. Ulaçlaştırıcı -(y)A ekini alan ‘çal-’ eyleminin baş olan ‘kalem’ sözcüğüyle birleşmesiyle oluşan *çala kalem* bileşiğinde başın ad olmasına karşın belirteç görevi görür. Bir diğer başlık olan (31i.d)’de örneklenen Sa+A bileşikleri ise ilk bileşeni, yani tümleyicisi sayıdan oluşan bileşiklerdir ve *kırkayak* bileşiği bu tip bileşiklere örnek olarak verilebilir.

Kornfilt (1997: 476) son olarak adcıl bileşiklerde yer alan E+A bileşiklerinin Türkçede birkaç örnek dışında üretken bir görünüm sergilemediğini belirtmiştir.⁴

ii. Eylemcil bileşikler:

a. A+E: *külbastı*

b. E+E: *kaptı kaçtı*

Eylemcil bileşikler (verbal compounds) başlığı altında incelenen ilk bileşikler A+E biçiminde oluşan bileşiklerdir. (31ii.a)’da verilen *külbastı* örneğinde baş eylem olmasına karşın bileşik adcıl özellik gösterir.⁵ E+E bileşiklerine örnek olarak da yine adcıl özellik gösteren *kaptı kaçtı* örneği verilebilir.⁶

⁴ Kornfilt (1997) sözü geçen E+A tipi bileşiğe ‘unutma beni’ örneğini vermiştir ancak alanyazındaki başat tanımlama ve açıklamalara dayanılarak bu örnek çalışmamıza alınmamıştır.

⁵ Kornfilt (1997) A+E biçiminde oluşan bileşiklere, hafif eylemler (light verbs) olarak tanımladığı et-, yap-, ol- gibi yardımcı eylemlerle yapılan banyo yap-, alay et-, yazı yaz- vb. yapıları örnek vermiştir; ancak bu çalışmada bu tip yapılar birer bileşik olarak değil sözde-geçişim (pseudo-incorporation)

iii. Sıfatcıl bileşikler:

- a. A+S: *süt beyaz, eliaçık, cin fikirli, eşcinsel, yurtsever, oyun bozan, bilgisayar, anadan doğma*
- b. E+S: *vurdumduymaz*
- c. S+S: *alçak gönüllü, aç gözlü, kanlı canlı, delikanlı*

Sıfatcıl bileşikler (adjectival compounds) başlığı altında incelenen ilk tip olan A+S bileşikleri basitce ad ve sıfatın yan yana gelmesiyle (*süt beyaz*) oluşabileceği gibi tümleyicinin 3. Kişi uyumu almasıyla da oluşabilir (el-i açık). Yine (31iii.a)'da verilen *cin fikir-li, eşcins-el* örneklerindeki gibi baş addan türetilmiş bir sıfat veya *yurtsev-er* örneğindeki gibi eylemden türetilmiş bir sıfat olabilir. Kornfilt (1997) E+S türü bileşiklere (31iii.b)'de *vurdum duymaz* örneğini, S+S türü bileşiklere ise 31iii.c)'de *alçak gönüllü, kanlı canlı, delikanlı* örneklerini vermiştir.

iv. Belirteçlik bileşikler: *gece gündüz, düşe kalka, sağa sola*

Kornfilt (1997: 481) bileşikleri ulamlamada son olarak *belirteçlik bileşikler* (adverbial compounds) ele almıştır. Genellikle karşıt anlama gelen iki sözcükle yapılan bu tip bileşikler fazla üretken bir görünüm sergilemezler. (31iv)'de verilen *gece gündüz, düşe kalka, sağa sola* bileşikler tümcede belirteç konumunda yer alır.

Göksel ve Haznedar (2007) Türkçedeki bileşikler ele aldıkları çalışmada, bileşikler sözcük ulamlarına, kurucular arası anlam ve üye ilişkilerine, başın varlığı ve konumuna göre çeşitli ulamlamalar yapmıştır. Türkçede bileşikler üç ana adcıl ulamdan oluşarak ad, sıfat veya belirteç görünümü sergilerler. Bileşiklerin büyük çoğunluğu iki adın birleşimiyle ve bir *bağlayıcı birim* 'BB' (linking element 'LE') olan {-s)I(n)}⁷ biçimbirimini alarak [[A+A]+BB]_A biçiminde gerçekleşir:

(32)a. <i>para çanta-sı</i>	[[A+A]+BB] _A
b. <i>göz nur-u</i>	[[A+A]+BB] _A
c. <i>hamuriş-i</i>	[[A+A]+BB] _A
d. <i>köpek diş-i</i>	[[A+A]+BB] _A

olarak alınmıştır. Ayrıntılı bilgi ve karşılaştırma için bkz. Kornfilt (1997); Baker (1988); Öztürk (2005).

⁶ Kornfilt (1997) çalışmasında eylemcil bileşikler başlığı altında S+E tipi bileşiklerden söz ederek pişman ol- örneğini; B+E tipi bileşiklerden söz ederek ise çabuk git- örneğini vermiştir; ancak bu sınıflandırma ve örnekler öbek davranışı sergilediklerinden çalışmamıza alınmamıştır.

⁷ Burada sözü geçen biçimbirim alanyazında {-sI} ve {-s)I} gösterimleriyle de karşılanır ancak incelenen özgün metinde gösterildiği biçimiyle çalışmamıza alınmıştır.

Bağlayıcı birimin olmadığı *ad+ad* biçiminde oluşan bileşiklerde tümleyici genellikle başın nesnesi (33a) veya niteleyicisi (33b) konumundadır:

(33)a. *kardan adam* [A+A]_A

b. *Topkapı* [A+A]_A

Bileşikler iki adın birleşimiyle oluşabileceği gibi *sıfat+ad* biçiminde de oluşabilirler:

(34)a. *darboğaz* [S+A]_A

b. *sarıkanat* [S+A]_A

İki eylemcil sözcükten oluşsa da, ulamı ad olan bileşikler de vardır:

(35)a. *gelgit* [E+E]_A

b. *çekyat* [E+E]_A

Belirteç görünümü sergileyen bileşikler ise iki addan veya sıfattan oluşabilir:

(36)a. *yaz kış* [A+A]_B

b. *yavaş yavaş* [S+S]_B

Yukarıdaki sınıflamaya ek olarak bileşenlerin anlam ilişkilerine bakılarak da bir sınıflama yapılabilir. Göksel ve Haznedar (2007: 3) bağlayıcı bileşik, niteleyici bileşik, eşlemeli bileşik ve eşgüdümlü bileşik yapılarının Türkçede görüldüğünü ve üretken bir dağılım sergilediklerini belirtmiştir.

Yukarıda sözü geçen bağlayıcı birimi ‘BB’, yani Türkçede {-(s)I} sonekini alan *ad+ad* bileşikleri, alanyazında yalnızca ‘bileşik’ olarak (Hankamer 1988, Kornfilt 1997, Göksel 2009) adlandırıldığı gibi ‘iyelik bileşiği’ (possessive compound) olarak (Schaaik 2002, Hayasi 1996, Yüksek 1998) da adlandırılmıştır. Göksel (2008, 2009), Göksel ve Haznedar (2007) bağlayıcı birim olarak adlandırdıkları *ad+ad* bileşiklerine gelen soneki {-(s)I(n)} biçimbirimiyle gösterirken; Schaaik (2002) ve Kornfilt (1997) aynı soneki *bileşik belirtici* (compound marker) olarak adlandırıp {-(s)I} biçimbirimiyle gösterir. Türkçede üçüncü kişi tekil iyelik uyumu olan {-(s)I} ile bağlayıcı birim olan {-(s)I} aynı biçimbirimle işaretlense de birbirlerinden farklı dağılım sergilerler:

(37) a. kadın doktor

b. kadın-ın doktor-u
kadın-TAM.3TKL doktor-İYE.3TKL

c. kadın doktor-u
doktor-BB

(37a)'da verilen 'kadın doktor' örneği ne BB ne de iyelik uyumu olarak sıfat öbeği (adjectival phrase) özelliği gösterir. {-s}I soneki iyelik biçimi olduğunda mutlaka tümleyicide tamlayan durumu da görülür. (37b)'de verilen 'kadının doktoru' örneği tamlayan-iyelik uyumu göstererek *adıl öbek* (nominal phrase) davranışı sergiler ancak (37c)'de verilen bileşik örneğinde izlenebileceği gibi BB başka bir biçimbirim olmaksızın, yalnız, görülebilir.

Yukarıdaki temel ulamlama ve açıklamalar dışında bileşikler üzerine alanyazında ayrıntılı pek çok tartışma ve ulamlama olup sözkonusu tanımlama farklılıkları ve tartışmalar bu çalışmanın kapsamı doğrultusunda inceleme dışı tutulmuştur.⁸

1.4.5. İkileme

İkileme (reduplication) dünya dillerinin çoğunda yaygın olarak kullanılan bir türetkenlik aracıdır (Özgen ve Koşener, 2016: 109; Velupillai, 2012: 213). Uzun (2006: 42), kavramı, *yineleme* karşılığını kullanarak, tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek bu tabandan türetim yapma süreci olarak tanımlamaktadır. İkileme, birbirinden çok farklı yollarla ortaya çıkan ve esasında sözcük yapımından çok sıfatlarda pekiştirme, adlarda çoğullaştırma, sözdizimsel/sözlüksel işlevli yapılarda vurgulama, süreklilik, devamlılık, miktar bildirme vb. anlamsal işlevlerin ön planda olduğu biçimbilgisel bir araçtır. Bu araç, aynı zamanda biçimbilgisel sözcük oluşum yöntemleri arasında da değerlendirilir, fakat Türkçede daha çok tekrar grubu olarak sözdizimsel seviyede kullanım alanı bulurlar (Inkelas 2006: 417; Karahan 2011: 60). Sözdizimi yapıundayken kazandığı anlam, işlev ve kullanım sıklığı nedeniyle kimi ikilemeler sözcük değeri kazanırlar (Akalin, 2014 : 6) ancak dünya dillerinin tümünde ikileme yapılarına rastlanmaz. İkilemelerle kurulan yapılar, yeni sözcük oluşumuna da yol açabilir. Örneğin *alışveriş* sözcüğü ikileme olma özelliğini kaybederek yapısal ve anlamsal bağımsızlık kazanarak, ayrı bir birleşik

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. van Schaaik (2002), Göksel ve Haznedar (2007), Göksel (2009), Kunduracı (2013), Bağrıaçık ve Ralli (2015), Akşehirli (2018).

sözcük olmuştur. Kendilerini oluşturan unsurlardan ayrı olarak farklı ve bağımsız bir sözcük olma özelliği kazanan ikilemelere *mırın kırın* (et-), *karı koca* (ol-), *kol kanat* (ger-) gibi örnekler de verilebilir (Sarı, 2015: 74).

Sarı (2015: 73) ikilemeleri altı ana başlık altında incelemiştir.

- i. *Bir sözcük tabanının bütününün yinelenmesiyle oluşanlar: ağır ağır, patır patır*
- ii. *Karşıt veya ilgisiz anlam taşıyan sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşanlar: ileri geri, az buz*
- iii. *Yakın anlamlı ya da aynı kavram taşıyan sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşanlar: kar kış, akça pakça*
- iv. *Bir sözcüğün ilk sesinin belli bir sesle değiştirilerek tekrar edilmesiyle oluşanlar: kitap mitap, kalem malem*
- v. *Önüne ses eklenip yeniden kullanılmasıyla oluşanlar: ev mev, araba maraba*
- vi. *Sözcüklerin belli seslerinin değiştirilip tekrarlanmasıyla oluşanlar: ters türs, yamuk yumuk*

Yukarıdaki incelemenin dışında ikileme, tabanda ikilenen bölüte göre, iki ayrı başlık altında da incelenmiştir. İkilemenin tanımından da anlaşılacağı gibi ikilenen yapı sözcüğün tamamı ya da bir bölümü olabilir. Uzun (2006: 42), *hızlı hızlı* ve *büyük büyük* gibi örneklerde gözlemlendiği gibi sözcüklerin olduğu gibi yinelenmesine *tam ikileme* (full reduplication) denildiğini belirtmektedir. Tam ikileme, Özgen ve Koşaner'e göre (2016: 110) tüm sözcüğün, gövdenin ya da kökün yinelenmesi ile türetilen sözcükleri kapsamaktadır. Bu anlamda, Türkçe gibi Kuzeybatı Amerika'da konuşulan yerli dillerden *Nez Perce* dilinde de tam ikileme türetkenlik sürecinin önemli bir parçasıdır:

(38) *Naz Perce*

- a. té:mul ‘dolu yağ-’
- b. temulté:mul ‘sulu sepken yağ-’

(Aokin, 1963: 43’ten *aktaran* Özgen ve Koşaner, 2016: 110)

(38)’de ‘dolu yağ-’ anlamına gelen Naz Perce dilindeki *té:mul* sözcüğünün tamamı yinelenerek ‘sulu sepken yağ-’ anlamına gelen *temulté:mul* sözcüğü türetilmiştir. Bu ikileme ile beraber eylemin anlamı değiştiğinden ikilemenin türetkenlik sürecinde rol oynadığı belirtilebilmektedir. Buna benzer bir başka örneği, Katamba (1993: 183) *Maori* dilinden sunmaktadır:

(39) *Maori*

- a. mano ‘bin’
- b. manomano ‘sayısız’

Yeni Zelanda’nın yerli dillerinden biri olan *Maori* dilinde ‘bin’ anlamına gelen *mano* sözcüğünün tamamı yinlendiğinde *manomano* sözcüğü elde edilmektedir. Tam ikileme sürecinden geçmiş bu sözcük, ‘sayısız’ anlamına gelmektedir.

Yinelemenin tabanın tamamını hedeflemediği kimi görünümde de bulunmaktadır. İkileme sürecindeki yinelemenin parçasal olduğu durumlarda sözcüğün yinelenen bölümü, başta, ortada ya da sonra olabilir (Uzun, 2006: 43). Türkçede genel itibariyle pekiştirme diye görülen *sapsarı*, *bembeyaz* vb. gibi örneklerde sözcüklerin ilk seslemelerinin yinlendiği görülür. Bu tür bir durum *yarı yineleme* (partial reduplication) olarak adlandırılmaktadır. Alabama’da konuşulan *Choctaw* dilinde de Türkçeye benzer bir yarı ikileme görünümü bulunmaktadır:

(40) *Choctaw*

- a. tonoli ‘yuvarla-’ > tononoli ‘ileri geri yuvarla-’
- b. binili ‘otur-’ > bininili ‘ayağa kalkıp otur-’

(Kimball, 1988: 440’tan *aktaran* Özgen ve Koşaner, 2016: 111)

Choctaw dilinde ‘yuvarla-’ anlamına gelen *tonoli* sözcüğünün (40a)’da altı çizili bölümü yinelenerek ‘ileri geri yuvarla-’ anlamına gelen *tononoli* sözcüğü türetilmiştir. Benzer biçimde, ‘otur-’ anlamına gelen *binili* sözcüğünün (40b)’de altı

çizili bölümü yinelenerek ‘ayağa kalkıp otur-’ anlamına gelen *bininili* sözcüğü türetilmiştir. Bu sözcüklerin tam ortasında yer alan seslemlerin yinelenmesi, bu ikilemelerin yarı ikileme olduğunu göstermektedir.

Göksel ve Kerslake (2005:90) ikilemeleri üç ana balık altında incelemiştir. Bunlardan ilki olan *pekiştirici ikileme* (emphatic reduplication) niteleyici sıfatlarda vurgulama yapmak amacıyla kullanılır:

(41)uzun	>	u + p + uzun
ince	>	i + p + ince
güzel	>	gü + p + güzel
katı	>	ka + s + katı
temiz	>	te + r + temiz
siyah	>	si + m + siyah

(41)’de verilen örneklerde görüldüğü gibi pekiştirici ikilemelerde tabana bir önek eklenir. Taban bir ünlüyle başlıyorsa önek o ünlüden ve [p] ünsüzünden oluşur. Taban bir ünsüzse başlıyorsa önek ilk ünsüz, onu izleyen ünlü ve [p], [r], [s] veya [m] seslerinden birinden oluşur. Bazen pekiştirilen bölüm ek bir ses veya seslem içerebilir:

(42)a. {-A}

gündüz > gü + p + e + gündüz

sağlam > sa + p + a + sağlam

b. /r/ sesinin kullanıldığını pekiştirici ikilemelerde {-Il} ve {-Am}

çıplak > çı + r + ıl + çıplak

parça > pa + r + am + parça

Yukarıda verilen örneklerde de görülebileceği gibi ikilemenin yapıldığı bölütte yer alan ünsüz ses, tabanın ilk ünsüzü olamaz (*çıçılçıplak, *papamparça).

Göksel ve Kerslake'in (2005: 91) ikilemeleri incelediği ikinci başlık *m-ikileme*dir (m-reduplication). M-ikilemeler konuşucunun genelleme yaptığı durumlarda kullanılır.

(43)

gece *mece*

uyku *muyku*

tarih öğretmeni *marih* öğretmeni

Yukarıda da örneği verilen bu tip ikilemelerde eğer sözcük bir ünlüyle başlıyorsa başına [m] sesi getirilerek tekrarlanır, bir ünsüzle başlıyorsa o ünsüz [m] sesiyle değiştirilerek tekrarlanır. Tarih öğretmeni *marih* öğretmeni örneğinde de görüldüğü gibi kimi durumlarda ise tüm bileşik tekrarlanabilir ancak ilk sözcüğün baş sesi [m] ile değiştirilir.

Bu ulamlamaya ait son başlık olan *çift ikileme* (doubling) basitçe sözcüğün tekrarlanmasıdır:

(44)

kapı kapı

yavaş yavaş

birer birer

(44)'te verildiği gibi ikilenen sözcük ad, sıfat ya da belirteç olabilir ancak ikileme yapıldığında belirteç işlevi üstlenir. Kimi sıfatlar ise ikileme yapılarak çoğul özellik gösterecek biçimde kullanılır

(45)

Sarı sarı (evler)

Koca koca (ağaçlar)

Kimi zaman bu tip sıfat ikilemelerinde çoğul anlamı sağlandığı için nitelenen ada çoğul ek getirilmeyebilir:

(46)

Çeşit çeşit yiyecek(ler)

Boy boy kutu(lar)

Yine çift ikilemelerde araya vurguyu güçlendiren *mI* parçacığı girebilir:

(47)

(hava) ayaz *mı* ayaz

güzel *mi* güzel (bir kız)

yavaş *mı* yavaş (okuyor)

Bu tür çift ikilemelere belirsiz ad öbeklerinde ve yüklemcil sıfatlarda sıklıkla karşılaşılabılır. Göksel ve Kerslake (2005: 93) son olarak çift ikilemelerin yakın anlamlı sözcüklerle de yapılabileceğini (yer yurt, çoluk çocuk, süklüm püklüm vb.) ve bu tip ikilemelerin deyimleştiğini belirtmiştir.

Demircan (2010: 133) ikilemeleri bir türetme işlemi olarak ele almış ve ikilemelerin bir yineleme türü olduğunu ama ondan ayrılan yönlerinin olduğunu belirtmiştir. “*Borcunu ödedi, ödedi.*” tümcesindeki yineleme özdeş birimlerin pekiştirme amacıyla ikilenmesiyle oluşmuştur. Bir diğer deyişle yineleme durumsal anlam ekleyip konuşucu ve söz arasındaki ilişkiyi yansıtırken, ikileme ise birime sözlüksel anlam yükler. Demircan (2010: 133) pek çok farklı açıdan çeşitli sınıflandırmalar geliştirmiştir:

(48) 1. Tek sözcük tabanlı ikilemeler

1.1. Ses değişimli kök tabanlı ikilemeler: *yalan malan, dapdar, yamyassı vb.*

1.2. Ses değişimsiz, arasız ikilemeler: *koşa koşa, baş başa, dar dar (sokaklar) vb.*

2. İki sözcüklü ikilemeler

2.1. Sözlükte bulunan sözcük ikileyen ile: *koşa oynaya, gide gele vb.*

2.2. Ses değişimli ikileyen ile: *az buz, eski püskü vb.*

2.3. Yansımalar ve ikileme: *tın tın, takır tukur vb.*

3. Eklerde İkileme: *Umut da Özge de vb.*

4. Sözdizimsel, aralı ikilemeler: *ver de ver, geri git geri vb.*

5. Üleştirme ve ikileme: *ikişer ikişer, üçer üçer vb.*

(Ayrıntılı bilgi için bkz: Demircan, 2010: 139)

Örneklelimizi oluşturan sözcükler içinde ikileme yoluyla türetilmiş sözcüklerin sıklığı göz önünde bulundurularak bu çalışma için Göksel ve Kerslake (2005)'in ikileme üzerine yaptığı ulamlama temel alınacaktır.

1.4.6. Kayma

Türetkenlik sürecinde tipolojik açıdan rol oynayan bir diğer önemli türetkenlik süreci ise *kayma* (conversion) sürecidir. Kayma, bir sözcüğün herhangi bir açık biçimbilimsel değişim göstermeden başka bir sözcük olarak türetilmesi işidir (Akalin, 2014: 6; Uzun, 2006: 43; Yule, 2010: 57). Aynı süreç alanyazında Eker (2013: 314) tarafından *kalıplaşma*, Sarı (2015: 66) tarafından *dönüştürme* veya *işlev değişimi*, Yule (2010: 57) tarafından *ulam değişimi* olarak da adlandırılmıştır⁹.

Kayma bazı araştırmacılarca *null affixation*, *null derivation* veya *zero derivation*, yani 'sıfırbiçimli ekleme' veya 'sıfır türetim' olarak da ifade edilir (Adams 1973: 37; Brinton ve Traugott 2005: 37; Katamba, 1993: 55; Marchand 1969: 361). Kaymaya uğrayan hedef sözcük sıfır biçimcik ile ulam değiştirir, yani herhangi bir unsur eklenmeden veya eksiltilmeden yeni bir sözcükbirim ortaya çıkar, böylece var olan sözcükbirim yeniden anlam kazanır.

Bu süreçle ortaya çıkan yeni sözcüğün ait olduğu tür değişir ve genellikle eylemler ad, adlar ise eylem biçimini alır. Diğer deyişle, ortaya yeni bir sözvarlığı ögesi çıkmadığı için bir türetme söz konusu değildir, fakat var olan sözcüklerin anlam özelliklerindeki artış, farklılaşma ve sözcük ulamının daha da genişlemesi sebebiyle, kavram karşılama yolları arasında değerlendirilir. Türkçede, bazı sözcük türleri anlık olarak sözcük sınıfları arasında değiştirimli olarak kullanılabilir ve tüm sözcükler, hatta biçimbirimler de ad, sıfat gibi işlevlerle sözdizimsel yapı içerisinde yer alabilir, fakat sadece bu işlev değişiminin kalıcı olması durumunda sözcük

⁹ Bu çalışma boyunca söz konusu sürecin terim karşılığı olarak kayma sözcüğü kullanılacaktır.

oluşumundan söz edilebilir. Kayma yoluyla ortaya çıkan "yeni" yapı, temel anlamı ya barındırır ya da onunla doğrudan ilgilidir ve çoğunlukla adın eylemi veya eylemin adı durumundadır.

Kayma işleminde ulamın değişimi *açık ulam üyeleri* (open set items) arasındadır. *Kapalı ulam üyelerinden* (closed set items) açık ulam üyelerine değişim meydana gelmesi ve bunun çeşitli bağlamlarda kalıcı olarak kullanılması durumunda sözlükselleşmeden bahsedilebilir (Brinton ve Traugott 2005: 38). Bu durumla birlikte işlevsel kullanımdan sözlüksel kullanıma geçiş, yani sözcük biçimini alma söz konusudur (Sarı, 2015: 66).

Kornfilt, çalışmasının ilgili bölümde "sıfır türetim" başlığı altındaki "sıfattan eylem türetme" alt başlığında *ekşi* ve *kuru* örneklerini vererek bunların sıfattan eyleme değiştiğini ifade eder (1997: 455). Ayrıca "Addan eyleme türetme" kısmında da (1997: 453) *acı-*, *boya-* örneklerini sıralayarak, bunların *acı* ve *boya* adlarından geliştiğini, bazı adların eylem gövdeleri işlevi gördüğünü savunur. Aynı şekilde Göksel ve Kerslake (2005: 52) de *kuru* ve *kuru-* örneğini vererek, benzer bir duruma dikkati çeker. Uzun (2006: 44), kısıtlı da olsa Türkçede de birkaç kayma örneğinin bulunduğu söz etmektedir. Örneğin, *göç/göç-*, *boya/boya-*, *dik/dik-*, *düz/düz-* sözcükleri kaymaya Türkçeden örneklerdir. *Güven/güven-*, *kal gel-* yine kaymaya verilecek örneklerdendir (Sarı, 2015: 66).

Haspelmath (2002: 25), kayma sürecinin türetken bir biçimbilim süreci olduğundan söz etmektedir. Buna göre, kayma sürecine uğramış bir sözcük biçimbilimsel olarak herhangi bir değişim geçirmediğinden, türetilen sözcük ve asıl sözcük arasındaki fark sözcük ulamı farkıdır:

(49) *İngilizce*

a. hammer (ad)	>	hammer (eylem)
‘çekiç’		‘çekiçle-’
b. book (ad)	>	book (eylem)
‘kitap’		‘rezerve et-’

(Haspelmath, 2002: 25)

İngilizcede ‘çekiç’ anlamına gelen ve (49a)’daki *hammer* sözcüğü kayma süreciyle bir eyleme dönüşmektedir. Benzer biçimde, (49b)’de ‘kitap’ anlamına gelen *book* sözcüğü de kayma süreciyle ‘rezerve et-’ anlamına gelen bir eyleme dönüşmüştür.

Lieber (2009: 50), kaymayı türetken bir süreç olarak kullanan tek dilin İngilizce olmadığını belirtmektedir. Örnek olarak, Hollandacada da addan eyleme dönüştürme sürecinde kayma örnekleri görülmektedir:

(50) *Hollandaca*

a.	fiets	‘bisiklet’	>	fiets(-en)	‘bisiklet sür-’
b.	winkel	‘dükkan’	>	winkel(-en)	‘alışveriş yap-’

(Lieber, 2009: 50)

(50)’de ‘bisiklet’ anlamına gelen *fiets* sözcüğü kayma ile ulam değiştirmiş ve bir eyleme dönüşmüştür. Benzer biçimde, ‘dükkan’ anlamına gelen *winkel* sözcüğü de kayma ile bir eyleme dönüşmüştür. Lieber, eyleme dönüşen sözcüklerin sonunda yer alan {-en} mastar sonekinin eylem türeten bir ek değil; çekimsel bir biçimbirim olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, (50)’deki örnekler de birer kayma örneği olarak ele alınabilmektedir.

1.4.7. Kırpma

Sözcük türü ya da anlamı değiştirilmeden sözcüğün bir bölümünün atılmasıyla türetilen sözcükler *kırpma* (clipping) süreci sonucu oluşturulmuş sözcüklerdir (Akalın, 2014: 7; Uzun, 2006: 45). Bu süreç, birden fazla seslemeden oluşan bir sözcüğün, genellikle gündelik konuşmada daha kısa bir biçime indirildiğinde ortaya çıkar (Yule, 2010: 56). Brinton ve Traugott (2005: 40) kırpma sürecinin sözcük türünü ve anlamını değiştirmediğini belirtmektedir. Süreç, yapısal açıdan yalnızca biçimbilimsel değişimlerle sınırlıdır ve sözdizimsel özelliklerinde herhangi bir değişiklik göstermez; ancak kullanım özellikleri bakımından genellikle toplumdilbilimsel bir boyut taşır (Sarı, 2015: 48).

Kırpma sürecinde genellikle karmaşık yapıdaki çok seslemlili sözcüklerin baştan (51a) veya sondan (51b) bir veya birkaç seslemi/sesbirimi düşer.

(51)a. (oto)park > park

(kaba)dayı > dayı

b. tel(graf) > tel

büt(ünleme) [sınavı] > büt

Özel adlarda ise, adın kırpılan kısmının yerine Türkçe için [o] eklenir ve ortaya çıkan yeni biçim, özgün ad kaç seslemlili olursa olsun, genellikle iki seslemlidir. Buradaki [o] Farsçadaki *seslenme* (vocative) durumunu göstermektedir ve bu biçimiyle Türkçeye kopyalanmıştır:

c. *İb(rahim) > İbo*

Cem(al) > Cemo

Lieber'e göre (2009: 53) kırpımlar genellikle daha resmi olmayan durumlarda kullanılsa da bu sürece uğramış kimi sözcükler sözlükselleşmiştir:

(52) a. *İngilizce*

laboratory > lab
'laboratuvar'

b. *Latince*

mobile vulgus > mob
hareket halk
'kalabalık'

(52a)'daki 'laboratuvar' anlamına gelen İngilizce *laboratory* sözcüğü, kırpılarak *lab* sözcüğü türetilmiştir. Lieber (2009: 53)'e göre, bu sözcük ABD'de sıklık açısından aslından daha fazla kullanılmaktadır. Latince örnekte ise 'kalabalık' anlamına gelen *mobile vulgus* sözcüğü kırpılarak *mob* sözcüğü türetilmiştir. 17. yüzyılda kırpıma uğrayan bu sözcük İngilizceye geçip sözlükselleşmiştir.

Kırpma sözcüğün hangi sesleminin atıldığına göre dört farklı biçimde gerçekleşebilir. Bunlardan ilki olan *son-kırpma* (back clipping) sözcüğün son seslem ve seslemlerinin kırpılıp yalnızca ilk sesleminin kullanılmasıyla gerçekleşir. *prof(esör)*, *foto(ğraf)*, *daktilo(graf)* sözcükleri son-kırpıma uğramış sözcüklerdir. İkincisi, *ön-kırpma* (fore clipping) son-kırpmanın tam tersi bir işlemle sözcüğün ilk seslem veya seslemlerinin atılmasıyla gerçekleşir. Türkçede daha az türetken bir süreç olan ön-kırpıma (*ham*)*burger*, (*oto*)*park* örnekleri verilebilir. Bir diğer kırpma süreci *orta-kırpma* (middle clipping) sözcüğün baş ve sonunun kırpılıp orta sesleminin kullanılmasıyla gerçekleşir; (*in*)*flu(enza)*, (*de*)*tec(tive)* sözcükleri birer orta-kırpma sözcükleridir. Son olarak, *karmaşık kırpma* (complex clipping) bir

bileşğin tümleyicinin ve başının kırpılıp birleştirilmesiyle oluşur. Örneğin ‘komedi dizisi’ anlamındaki *sitcom* sözcüğü *situation comedy* ‘durum komedisi’ bileşğinin kırpılmasıyla elde edilmiş ve sözlükselleşmiştir. İngilizce sözlükselleşmiş bir başka sözcük olan *newsboy* da *newspaper boy* ‘gazeteci çocuk’ bileşğinden kırpılmıştır.

1.4.8. Kısaltma

Sözcüklerin baş seslerinin bir araya getirilmesiyle yapılan türetme *kısaltma* (acronym) olarak adlandırılır.¹⁰ Bu sürece ilişkin AT (< Avrupa Topluluğu), GAP (< Güneydoğu Anadolu Projesi) Rem (< rapid eye movement) gibi örnekler verilebilir (Akalın, 2014: 7; Aksan, 1995: 365; Alibekiroğlu, 2017: 37; Brinton ve Traugott, 2005: 42; Eker, 2013: 317; Fromkin, 1991: 96; Huber, 2008: 211, Yule, 2010: 58).

1.4.9. Eksiltme

Kırpma ile benzer bir biçimlenme sürecine sahip olan *eksiltme* (ellipsis), kırpılan bölüm bir bütün sözcüğün ses birimleri ya da seslemleri değil, başka sözdizimsel bir birliğin öge veya ögeleridir. Bu sözcük biçimlenmesi, yapısal bakımdan 1.4.18. başlıklı bölümde ayrıntılarıyla değineceğimiz *karma* (blending) ile de bazı benzerlikler gösterir; ancak karmada iki ya da daha fazla sözcüğün farklı kısımlarının atılması ve geri kalan bölümlerinin yeni bir anlamla birleştirilmesi temeldir. Eksiltmede ise, eksiltme işleminden geriye kalan bölüm bütün yapının anlamını *ad aktarımı* (metonymy) yolu ile tek başına üstlenir (Brinton ve Traugott, 2005: 41). Parça-bütün ilişkisi dolayısıyla ad aktarımının (metonymy) bir türü olan kapsamlayış (synecdoche) ile yakından ilgilidir:

- (53)a. *cep telefonu numarası* > *cep*
b. *kablosuz internet ağı* > *kablosuz*
c. *düdüklü tencere* > *düdüklü*

(Akalın 2014: 7 ve Sarı, 2015: 50)

¹⁰ Sarı (2015: 55) bu türetme yolunu *başharfleştirme* başlığı altında incelemiştir ancak bu çalışmada kısaltma terimi kullanılmıştır.

Yukarıda verilen ad öbeği örneklerinde cep, kablosuz ve düdüklü sözcükleri tümleyici konumunda bulundukları tüm öbeği kapsamlayarak eksilteli bir yapıya dönüşmüştür.

1.4.10. Gerioluşum

Diller arasında tipolojik olarak üretken olan bir diğer süreç *gerioluşum* (backformation) sürecidir. Bu süreç dilde varolan daha büyük tabanlı bir sözcükten belli bir parçayı atarak dilde o ana kadar varolmayan daha küçük bir sözcük türetme yolu olarak tanımlanır (Akalin, 2014: 9, Eker, 2013: 320; Uzun, 2006: 45). Gerioluşum eşzamanlı kurallarla daha fazla ayrıştırılamayacak bir sözlüksel birimin, bünyesindeki kimi sesbirimlerin benzer veya aynı sesbirimlerden oluşan biçimbirimlere örneksenmesi sonucunda, dil konuşurlarının zihninde karmaşık sözcük izlenimi uyandırması ve ardından gelen biçimbilimsel çözümlemeyle sonuçlanan bir süreçtir (Katamba, 2006: 643; Sarı, 2015: 60). Bu süreçte sözcüğün bir parçası atılarak genellikle varolan sözcükten farklı ulamda bir sözcük türetilir. Örneğin Yule (2010: 57) bir ad olan *television* sözcüğünden *televise* eyleminin türetildiğini örnek göstererek gerioluşumun genellikle addan eyleme yapıldığını savunmuştur.

Bilinçdışı süreçlerle gerçekleşen bu sözcük oluşum sürecinde biçimbilimsel açıdan daha fazla ayrıştırılamayan, diğer bir deyişle eşzamanlı olarak zihinsel sözlükçede kök biçiminde bulunan bir sözlükbirimin dildeki çekimsel veya türetimsel öğeleri barındırıyormuş gibi düşünülmesi ve ardından zihinde örneksenerek ayrıştırılması yoluyla var olmayan bir kök ortaya çıkar; dolayısıyla gerioluşumların ortaya çıkmasında söz konusu olan en önemli etken, bu sürece kaynaklık eden yapıdaki biçimbirimler, bunların dildeki işlevleri ve benzer kullanımlarıdır. Süreçte biçimbilimsel örneksene ön plandadır ve ayrıştırmaya neden olan biçimbirimler genellikle türetkendir (Fromkin, 1991: 97).

Uzun (2006: 46), gerioluşumun biçimbilimsel yönü açısından Türkçedeki *alçakgönüllü*, *arabulucu* gibi sözcüklerin gerioluşum potansiyeli taşıdığını savlamaktadır. Örneğin *alçakgönüllü* sözcüğünde *alçakgönül* ve *arabulucu* sözcüğünde *ara bul-* varsayımsal olarak taban davranışı sergiler. Buna göre, *alçakgönül*, *ara bul-* gibi sözcükler günlük konuşma dilinde karşılaşılabilen anlık

oluşumlardır. *ay* (< *ayıl-*), *öykü* (< *öykün-*), *çaba* (< *çabala-*), *tür* (< *türlü*) gerilişuma verilebilecek diğler örneklendir (Akalin, 2014: 9; Eker: 2013: 320; Sarı, 2015: 61).

Katamba (2006: 643) ve Lieber (2009: 52), gerilişumun tipolojik olarak en az türetken süreç olduğunu belirtmektedir:

(54) *İngilizce*

a. <i>liaison</i> 'bağlantı'	>	<i>liaise</i> 'bağlantı kur-'
b. <i>surveillance</i> 'gözetim'	>	<i>surveil</i> 'gözetle-'
c. <i>editor</i> 'düzenleyici'	>	<i>to edit</i> 'düzenle-'

(54a)'da 'bağlantı' anlamına gelen *liaison* sözcüğünden gerilişum süreciyle 'bağlantı kur-' anlamına gelen *liaise* sözcüğü türetilmiştir. (54b)'de 'gözetim' anlamına gelen *surveillance* sözcüğünden gerilişum süreciyle 'gözetle-' anlamına gelen *surveil* sözcüğü türetilmiştir. (54c)'de ise 'düzenleyici' anlamındaki *editor* sözcüğünden gerilişum süreciyle *to edit* sözcüğü türetilmiştir ve Türkçede de 'editle-' biçiminde kullanılmaktadır. Lieber (2009), türetkenliğin normal koşullarda sözcüğe eklemeler yapılarak sürdürülmesi nedeniyle gerilişumun diğler türetkenlik süreçlerinden ayrıldığını iddia etmektedir.

İngilizce dışında az da olsa başka dillerde de gerilişum örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin, Nasser (2008: 80), Arapçadaki türetkenlik süreçlerini incelediği çalışmasında gerilişuma ilişkin Arapça örnekler sunmaktadır:

(55) *Arapça*

a. كهرباء	>	كهرب
kahraba 'elektrik'		kahrab 'elektrikle-'

(55)'te 'elektrik' anlamına كهرباء (kahraba) sözcüğünden, gerilişum süreciyle 'elektrikle-' anlamına gelen كهرب (kahrab) sözcüğü türetilmiştir.

1.4.11. Ödünçleme

En basit biçimde yabancı dillerden sözcük almak olarak tanımlanabilen *ödünçleme* (borrowing) yöntemine örnek olarak *futbol*, *egzoz*, *damper* (İng.); derya, arzu, müjgan (Fars.); ahtapot, körfez, demet (Yun.) sözcükleri verilebilir (Akalın, 2014: 3; Aksan, 1995: 365; Alibekiroğlu, 2017: 37; Eker, 2013: 321, Huber, 2008: 212).

Dil etkileşimleri sonucu ortaya çıkan ödünçlemelerde, aslında sadece sözcükler ödünçlenmez; biçimbilgisi, sesbilgisi, sözdizimi ve anlambilgisine dair unsurlar da ödünçlenebilir. Sözlüksel temelde daha geniş ölçekten bakıldığında, ortaya başka bir sözcük çıkmaz, ilgili sözcük kaynak dilde zaten vardır; ne var ki bu sözcük, hedef dil için yeni durumdadır ve dolayısıyla da sözcük ödünçlemeleri de hedef dil için bir sözcük yapım yolu olarak düşünülmelidir.

Johanson ödünçleme terimi yerine *kopyalama* (*copying*) terimini kullanmayı yeğler. Araştırmacıya göre "ödünçleme" terimi yanlış anlamalara neden olabilmektedir ve dil ilişkilerinde hiçbir şey gerçekten ödünç alınmaz; çünkü geri vermeyi gerektiren ödünç alma diller arasında söz konusu değildir (2007: 28-29).

Ödünçlenen sözcükler hedef dilde tüm ses ve biçim özellikleriyle korunabilir veya ilgili dilin yapısal özelliklerine uyum sağlayabilir (Akalın, 2014: 3). Ödünçlemeler, anlam ödünçlemeleri olarak da görünebilir. Bu ödünçleme türünde kaynak dilden bir sözcük alınmaz; ancak ilgili sözcük veya sözcüklerin hedef dildeki karşılıklarına kaynak dildeki anlamı yüklenir. Bu durum daha özel olarak *anlam aktarması* veya *ödünçleme çeviri* (loan translation) olarak da tanımlanabilir. Bazen ileri derecede gerçekleşen ilgili ödünçleme sürecinin sonunda bileşikler ve deyimlerde anlam kopyaları biçiminde ortaya çıkabilir (Brinton ve Traugott, 2005: 43) :

(56)a. gönül gözü | Fr. *çşm-e del*

b. öngör- | Fr. *prvoir*

c. veri madenciliği | İng. *data mining*

(Eker, 2010: 208)

1.4.11.1. Yakıştırma

İlk olarak Zuckermann (2003) tarafından *ses-anlam eşleştirme* (phonosemantic matching) terimiyle tanımlanan ve *benzetim kökenlemesi*, *yakıştırma* veya *yerlileştirme* (folk etymology) olarak karşılanan bu yöntemde yabancı dildeki bir sözcük hedef dile doğrudan kopyalanmaz; ancak onun hedef dildeki ses ve anlamca benzerleriyle yeni bir sözcük oluşturulmaya çalışılır. Diğer bir ifadeyle, verici dildeki bir sözlüksel öge, alıcı dile hem ses hem de anlam özellikleriyle kopyalanır ve ortaya yeni bir sözcükbirim çıkar; ancak bu yeni öge yerli unsurlardan oluştuğu ve yerli dilin ses yapısına da uygunluk gösterdiği için yabancılığı hissedilmez (Akalin, 2014: 3; Alibekiroğlu 2017: 45; Eker, 2013: 315; Sarı 2015: 12). Aşağıdaki sözcükler (57) yakıştırmaya örnek olarak verilebilir.

- (57)a. okul | Fr. école
- b. belleten | Fr. bulletin
- c. imge | Fr. image
- d. koç | İng. coach
- e. gardolap | Fr. gardrop
- f. kamelya | Ar. kameriye

(Akalin, 2014: 3; Alibekiroğlu, 2017: 45; Eker, 2013: 315; Sarı, 2015: 80)

1.4.12. Ses Değiştirme

Ses değiştirme (phoneme changing) anlamsesbilimsel başkalaşmayla aynı sözcükte ortaya çıkan ses ve anlam değişmesi olarak tanımlanır (Kara, 2011, s. 20). Bu süreçle oluşan sözcüklere belik>bölük, bıçkı>biçki, scala>iskele örnekleri verilebilir (Alibekiroğlu, 2017: 30; Kara, 2011: 37).

1.4.13. Örnekseme

Dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan ses, biçim, sözdizim yapısı örneğine benzer bir birim oluşturulması işlemine *örnekseme* (analogy) denir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 209). Akalin (2014: 9) bu süreci

işlevsel değişim başlığı altında incelemiş ve örnek olarak {-AnAk} biçimbirimi ile *görenek* sözcüğünden örnekseme ile *gelenek*, *seçenek* vb. sözcüklerin; {-sAl} biçimbirimi ile *kumsal* sözcüğünden örnekseme ile *uysal*, *belgesel* gibi sözcüklerin türetilmesinden söz etmiştir. *yaşıt* sözcüğünden örneksemeyle türetilen *koşut*; *korkunç* sözcüğünden *ilginç*; *kurultay* sözcüğünden *yargıtay* sözcükleri örnekseme yoluyla türetilen sözcüklere örnek olarak verilebilir (Yurtbaşı, 2017: 14).

1.4.14. Genelleşme

Özel adlardan yola çıkılarak yapılan yeni sözcük oluşturma yöntemine *genelleşme* (generalization, eponyms) denir (Fromkin, 1991: 98). Yule (2010: 53) bu sürece *sözyapım* (coinage) dese de, bu çalışmada alanyazındaki başat çalışmalar temel alındığından 1.4.19. başlıklı bölümde sözyapım süreci ayrıca ele alınacak ve burada genelleşme terimi kullanılacaktır. Genelleşme sürecine örnek olarak röntgen, jilet, teflon, linç et-, boykot et-, bordo sözcükleri verilebilir (Akalin, 2014: 7; Aksan, 1995: 365; Alibekiroğlu, 2017: 45; Huber, 2008: 212; Yurtbaşı, 2014: 14).

1.4.15. Geri Adlandırma

Geri adlandırma (retronym) özgün bir kavram veya ürünün ortaya çıkmış ilk biçiminin adına sonradan ortaya çıkan çeşitlerinden ayırt edilmesi amacıyla yeni sözcük ve öbeklerin eklenmesidir (Denham ve Lobeck, 2012:305). Ürün veya kavramın zamanla farklılaşmasıyla eski biçiminin adlandırılmasındaki eksiklikler genellikle bir sıfat ekleme veya bileşik oluşturma yoluyla giderilir. Örneğin ‘akustik gitar’ elektronik gitarın çıkışından sonra yalnızca ‘gitar’ sözcüğünün kavramsal ağının yetersiz gelmesiyle oluşturulmuştur. ‘normal doğum’, ‘sezaryen doğum’un genelleşmesinden sonra; ‘ev telefonu’, ‘cep telefonu’nun çıkışından sonra gereksinimler doğrultusunda adlandırılmıştır.

1.4.16. Gönderim Kaydırma

Varolan (kullanılmakta olan) sözcüklere başka anlamlar yüklenmesi olarak tanımlanan *gönderim kaydırmaya*¹¹(semantic shift) rnek olarak Alm. *Weib* sözcüğünün önceden genel anlamında ‘kadın’a gönderimde bulunduğu, günümüzde ise olumsuz içerikli bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Benzer biçimde ‘peynir’ gönderimine sahip Türkçe *kaşar* sözcüğü olumsuz bir anlamla kullanılmaktadır (Aksan, 1995: 365; Eker, 2013: 317; Huber, 2008: 212).

1.4.17. Yansıma

Yansıma sözcükler (onomatopoeia), temelinde uydurma sözcük durumunda olsalar da, doğadaki çeşitli seslerin konuşma seslerine yaklaşık benzerleriyle oluşturulmaları dolayısıyla sözcük türetimi içerisinde yer alırlar. Yansıma sözcükler tamamen taklit sonucunda ortaya çıkarlar ve bu özellikleri nedeniyle ses yansımali sözcükler olarak da bilinirler (Aksan, 1995: 365; Huber, 2008: 212). Hayvan sesleri, doėa sesleri, eşya sesleri veya insan sesleri yansıma sözcüklerin en bilinen türleri arasındadır. Bu sözcükler bir kök olarak dilde bulunurlar ve çekim ya da türetime girerek yeni sözcüklere kaynaklık ederler (*at-la-*, *ıt-ır-tı*, *miyav-la-*). Ayrıca bazı yansıma sözcükler ikilemeler biçiminde bir araya gelerek, birleşik biçiminde yeni bir gösteren de olabilirler: *cirt cirt*, *ıtıt*, *circir* ‘fermuar; circir böceği’ gibi. Yansıma sözcük kavramı her ne kadar evrensel olsa ve tüm dillerde yansıma sözcüklere rastlamak olası görünse de, algılayış farklılıklarından dolayı görünüşte aynı sesin sözcük yansıması aynı olmayabilir. Örneğin rdek sesi Türkçede *vak* İngilizcede ise *quack* /quvæk/ biçiminde kodlanmıştır. Bu fark ördek türlerindeki farklılaşmadan doğabileceği gibi, algılayış farklılığından da kaynaklanabilir. Bunların yanı sıra, sesletimin zaman içerisinde değişmesi de bu duruma yol açmış olabilir (Sarı, 2015: 81).

¹¹ Kimi kaynaklarda bu sürece *anlam kayması* adı verilir ancak bu çalışma boyunca *gönderim kaydırma* terimi kullanılacaktır.

1.4.18. Karma

Birden fazla sözcüğün tek sözcüğe indirgenmesiyle ve çeşitli anlam değişimleriyle sonuçlanan sözcük biçimlenme sürecine *karma* (blending) adı verilir (Gries 2004:1). Karmanın kırpma veya eksiltmeden farkı, birden fazla sözcüğün kimi bölümlerinin alınıp diğer bölümlerinin atılmasındadır. Kırpma sadece bir sözcükte indirgenme görülür; eksiltmede ise bir veya birden fazla sözcük öbek yapıdan atılır; ancak karmada, karmaya kaynaklık eden sözcükler belli ölçüde temsil edilir.

Karma sözcüğün ulamı, kendisini oluşturan sözcüklerin ya tamamıyla ya da biriyle aynıdır (Brinton ve Traugott 2005: 41). Kimi kaynaklarda *kaynaşık* veya *kaynaşım* olarak da geçen karmaya kaynaklık eden sözcüklerin hangi bölümlerinin atılacağı, hangilerinin bırakılacağı seçimlere bağlıdır. Bu seçimde, sözcüğü Türkçe için, daha çok seslem yapısı ön plandadır. Ayrıca, varsa yabancı dillerdeki benzer karmaların etkisi de karmaların ortaya çıkışında etkili olabilir. Ödünçleme sözcüklerle bile yapılırsa, ortaya çıkarılacak karmanın dilin seslem yapısına ve sesletim özelliklerine uygunluk taşıması temeldir. Bu bakımdan örneğin *sunta* < *sun(i)* + *ta(hta)* karması **suaht* gibi Türkçenin birtakım belirgin sesbilgisel özelliklerini yansıtmayan bir yapıda ortaya çıkarılmaz.

Karma sürecinde genellikle ilk sözcüğün ilk, ikinci sözcüğün son bölümleri (ses ya da seslemleri) alınır ve tek bir sözcük yapısında birleştirilir (Yule, 2010: 55). Ortaya çıkan yapının anlamı, asıl öbeğin baş ögesinin anlamıyla aynıdır. Bunun yanı sıra sadece birinci veya ikinci sözcüğün kimi bölümlerinin atıldığı veya sözcüklerin farklı bölümlerinin indirgendiği karma tipleri ve üç sözcükten oluşan karmalar da bulunmaktadır. Karmalarda hem kırpma hem de birleştirme aynı anda ortaya çıkar ve genellikle bileşenlerden bağımsız bir anlam görülmez. Diğer bir ifadeyle, ortaya çıkan yeni anlam, çoğu durumda karmayı oluşturan ögelerin toplam anlamına eşittir ve elde edilen yapının anlamı, genellikle kendisini oluşturan sözcüklerin bütünü biçimindedir.

(58) *bel(ge) + geç(er) > belgeç*

el(ektronik) + mek(tup) > elmek

(al)bay + yar(dımcı) > yarbay

k(ol) + or(du) + general(i) > korgeneral

(ar)aştırma + (ge)liştirme > arge

(Eker 2011: 388; Sarı, 2015: 52)

(58)'deki örneklerin yanı sıra, *astek ~ aztek* (< *ast + teğ(men)*) örneğinde olduğu üzere karma yapıların bir kısmında ses değişimleri ve *nöbetleşmeleri* (alternation) de gözlemlenebilir.

Karma sözcüklerin dilin en az çaba yasasının bir gereği olarak da ortaya çıktığı düşünülmektedir. Özellikle İngilizcede son on yıl içinde bu tip sözcük oranının neredeyse iki kat arttığı görülmektedir (Bakaradze 2010:86). Bu sözcük türetme yolu diller için yeni olarak değerlendirilmekle birlikte özellikle batı dillerini araştırma konusu yapmış kimi dilbilimciler bunun çok erken devirlerden beri kullanıldığını ileri sürerek kendi araştırma dillerine ilişkin örnekler göstermektedirler (Bakaradze 2010:88).

Algeo (1977) karma sözcüklerin oluşmasında üç temel yol kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu yöntemlerle oluşan başka sözcüğün anlamı, tamamen veya kısmen oluştuğu sözcüklerin anlamı ile ilgili olur (Bakaredze 2010:87). Karma sözcük oluşmasına ilişkin üç temel tip şu biçimde özetlenebilir:

a. *Fonemik binişme* (Phonemic Overlap): Bir seslem veya bir seslemin bir kısmı iki sözcük arasında paylaşılır.

b. *Kırpma* (Clipping): İki sözcüğün kısalması ve son kısalan biçimlerin bir araya gelmesi.

c. *Sesel Binişme ve Kırpma* (Phonemic Overlap and Clipping): Aynı seslemi almak için kısalan iki sözcüğün bir araya gelmesi (Algeo 1977).

Yukarıdaki sesel süreçler sonucunda türetilen sözcüklerin ilkinde veya ikincisinde, çoğu zaman da her ikisinde yeni sözcüğün oluşması için kimi değişiklikler oluşmaktadır. Bu değişimler aşağıdaki biçimde incelenebilir:

a. İlk sözcüğün başı ikinci sözcüğün sonu bir araya getirilir:

(b)reakfast + l(unch) > brunch

b. Her iki sözcüğün başı yeni sözcüğün oluşturulması için bir araya getirilir:

(cyb)ernetic(sibernetik) + (org)anism(organizma) > cyborg

c. İki sözcüğün sesleri başka bir sözcüğü oluşturmak için ortak sesler etrafında bir araya getirilir:

(Californi)a + (fornication) (evlilik dışı ilişki) > Californication

(mot)or + h(otel) > motel

d. İki birleşik sözcüğün birçok sesi sıralarını çoğunlukla koruyarak başka bir sözcük oluşturmak için karma bir hale gelir:

lithe(kıvrak) + slimy(sümüksü) > slithy

(Nalbant, 2017:2)

Yukarıdaki sınıflamaların yanı sıra Brinton ve Traugott (2005: 41) yine ses temelli bir ulamlama yapmıştır:

a. İki sözcüğün de bütünlükleri bozulur ve kimi bölümleri kırpılır:

heli(copter) + (air)port > heliport

b. İlk sözcük korunur:

film + (bi)ography > filmografi

c. İkinci sözcük korunur:

(we)b + log > blog

Biz de bu çalışmada karma sözcükleri çözümlerken yukarıda listelenen sınıflamalar arasında daha kapsamlı ve Türkçe için daha açıklayıcı bir ulamlama olması nedeniyle Brinton ve Traugott'u (2005: 41) izleyeceğiz.

1.4.19. Sözyapım

*Sözyapım*¹² (coinage) süreci sonucunda, daha önce dilde var olmayan bir sözcük kökü oluşturulur. Oluşturulan bu kökten yeni sözcükler türetilir. İlgili kökler doğal sözcükler gibi çekime girer, diğer bir ifadeyle dilin malzemesi olurlar. Brinton ve Traugott (2005: 43) ve Pawley (1986), uydurma sözcüklerin *nedenli* (*motivated*) olabilecekleri gibi yoktan türetilerek *nedensiz* (*ex nihilo*) de olabileceklerini ifade eder ve *splash* gibi bir yansıma sözcüğün nedenli biçimde *splish*, *splosh*, *splooosh*, *splush* gibi farklı sözyapımlara kaynaklık edebileceğini savlar; dolayısıyla yansıma sözcüklerin farklı biçimleri, bir bakıma nedenli sözyapımlar arasında gösterilebilir. Buna uygun olarak Türkçede de *bayan* (Eker 2011: 382), Cumhuriyet döneminde *bay* adının etkisiyle oluşturulmuş bir nedenli sözyapım görünümü sunar. 'Kök yaratımı' da denilen nedensiz sözyapımların daha önce dilin sözvarlığında herhangi bir benzeri bulunmaz. Daha çok marka adları veya kurgulardaki adlarda ortaya çıkan yaratıcılıkla doğrudan ilişkili bu tür uydurmaların bilinenleri arasında *Tarzan* ve ilk defa 1938 yılında tanıklanan *naylon* sözcükleri bulunur. Her iki sözcük de evrensel bir nitelik kazanmış ve pek çok dilde yerleşmiştir. Bu sözcükler çekim ve türetime de girmektedir (krş. *tarzan gibi*, *tarzanca*; *naylondan* vd.). Türkçede de *boyut*, *uzay*, *özgür* gibi aslında dilde var olan köklerden (*boy*, *uza-/uz*, *öz*) türetilmiş gibi görünen, ancak bu köklerle çoğu kez anlamsal ve biçimbilimsel bağları bulunmayan sözyapımlar oluşturulmuştur (Sarı, 2015: 81). Emniyet, ödev, görev, sorun vb. (Akalin, 2014: 6) sözcüklerle örnekler genişletilebilir. Bizim çalışmamızda da sözcük yapım yolu izlenemeyen, bir diğer deyişle daha önce dilde rastlanmayan bir sözcük kökünün oluşturulduğu örnekler sözyapım örneği olarak alınmıştır.

Yukarıda bizim çalışmamız için dizelgelenen sözcük türetme yollarının yanı sıra *tonlama* (intonation) da bir diğer türetme yoludur. Çalışmamızın yöntem

¹² Fromkin (1991) sözyapımı bir üst kavram olarak bütün sözcük oluşturma süreçlerini kapsayacak biçimde kullanmıştır; ancak bu çalışmada genel alanyazın izlenerek sözyapım özel bir sözcük oluşturma süreci olarak alınmıştır.

bölümünden izlenebileceği üzere veritabanımızı oluşturan anlık oluşumlar yazılı bir metin türü olan karikatürlerden alınmıştır. Bu nedenle türetkenliğin bir diğer türü olan tonlama sözcüklerin sesletim özellikleri izlenemeyeceğinden bu çalışma için değerlendirme dışında tutulmuştur; ancak yine de incelemek gerekirse tonlama, sözcüğü oluşturan sesler üzerinde değil; vurgu, ton gibi *seslerüstü* (suprasegmental) birimler üzerinde değişimlere izin veren bir süreç içerir (Akalın, 2014: 7; Uzun, 2006: 39). Bu yeniden biçimlenme yoluna Korkmaz (2007: 214) ve Uzun (2006: 39) tarafından tonlama adı verilirken, aynı kavramı İmer, Kocaman ve Özsoy (2013:17) *bürün*, Akalın (2014: 7) ise *titremleme* olarak karşılamıştır¹³.

Tonlama gibi seslerüstü süreçler için önerilen terim, *üstektir* (suprafix). Bu ek, bir tabandan tek tek sesler değil; ses birliklerini gerektiren vurgu ve tonu değiştirme yoluyla yeni tabanlar üretmektedir. Bu türetkenlik biçiminin yaygın olduğu dillerden birisi, Kenya’da konuşulan *Rendil* dilidir (Katamba, 1993: 29). Rendildeki ton değişimleri, farklı sözcük türetimlerini sağlamaktadır:

(59) *Rendil*

a.	njálá	‘aç’	njálà	‘tırnaklar’
b.	bùsá	‘çıplak’	búsâ	‘gübre’

Rendil dilinde yer alan bu örneklerde sesler üzerindeki *ayırıcı* (diacritic) işaretler, tonlamayı değiştiren üsteklerdir. Buna göre, ´ ayırıcısı yüksek tonu; ` alçak tonu; ^ ayırıcısı ise düşen tonu göstermektedir. Bu dilde, iki farklı anlamı karşılayan sözcükler arasındaki fark, yalnızca seslerüstü birimler arasındaki farktır (Uzun, 2006: 40).

Diğer sözcük yapım yolları olan *derleme* (compiling), *tarama* (scan) ve *eğretileme* (metaphor) yöntemleri de kimi kaynaklarda birer sözcük türetim yolu olarak gösterilmiştir. Bu çalışmada eşsüremlî bir yaklaşım benimsenmiştir ancak derleme ve tarama yöntemleri artsüremlî bir görünüm sergileyerek tarihsel bir çözümleme gerektirmektedir, bu nedenle derleme ve tarama yöntemleri inceleme dışı tutulmuştur. Yine de incelemek gerekirse derleme, yazı dilinde kullanımdan düşmüş; ancak sözlü dilde kullanılan sözcüklerin yeniden ölçünlü dile kazandırılması ile ortaya çıkar. *Alan*, *araç*, *asalak*, *onar-* gibi sözcükler örnek olarak verilebilir. Tarama

¹³ Bu çalışmada bu üç karşılık içinden Uzun’u (2006) izleyerek *tonlama* karşılığını kullanacağız.

ise ölçünlü dilde unutulduğu için yerini alıntı sözcüklere bırakmış olan ancak eski Türkçe metinlerde yer alan sözcüklerin yazı diline kazandırılması sürecidir; *bildiklü* ‘tanıdığı çok olan’, *bilecen* ‘her şeyi bilen, anlayan’, *bilegen* ‘iyi bilen’, *giysi*, *ödül* bu sözcüklerden kimileridir (Akalın, 2014: 8; Alibekiroğlu, 2017: 44; Eker, 2013: 318). Eğretileme ise kimi çalışmalarda sözcük yapım yolu olarak ele alınsa da bu çalışmada başat görüş ve ulamlamalar izlendiğinden değerlendirilmeye alınmamıştır. *Eğretileme* (metaphor) aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini diğerrinin yerine kullanma yoluyla oluşan bir değişmece türüdür. Söz konusu süreci Aksan (1995: 365), Alibekiroğlu (2017: 45) ve Huber (2008: 212) sözcük türetme yolu olarak incelemişlerdir. Örnek olarak ‘izin ver-, mümkün kıl-’ anlamında *yeşil ıstık yak-*; ‘evini, ailesini kaybet-’ anlamında *ocağı sön-* yapıları verilmiştir.

Şu ana kadar sözü geçen tüm türetkenlik süreçlerinin anlık oluşum olgusuyla yakından ilişkili olduğu düşünülürse, bir sonraki başlıkta asıl amacımız olan anlık oluşum ve sözlükselleşme sürecinden söz edeceğiz.

1.5. ANLIK OLUŞUMLAR VE SÖZLÜKSELLEŞME

Bir önceki başlıkta örneklerle söz ettiğimiz sözcük oluşturma yollarından hangisine başvurursa başvursun, dillerin biçimbilimsel açıdan üretkenlikleri o dilin gereksinimlerini karşılayacak kadar gerçekleşir. Diğer deyişle, belirli bir kavramı karşılamaya yönelik bir gereksinim doğarsa, diller yukarıda sunulan yollardan en az birini tercih eder. Bu noktada, Haspelmath (2002), sözcük oluşturma yollarından herhangi birisinin, belirli bir dilde oluşturduğu yeni sözcüklerin o dili konuşan kişilerce yadırganmamasını dilin biçimbilimsel türetkenliğinden kaynaklandığını savunur. Sözgelimi, *telefonluk* sözcüğünü ilk kez duyan bir konuşucu, bu sözcüğün aşağı yukarı ne anlatmak istediğini anlar. Bundan ötürü de çoğu biçimbilimci, dilde en az bir kere kullanılmış olan ve biçimbilimsel inceleme ile anlamı kolayca ayrıştırılabilen sözcükleri araştırma odağına yerleştirir. Buna göre, bir dilde belirli bir ortamda en az bir kere görülmüş, ancak dili konuşanlarca benimsenmemiş sözcükler *anlık oluşum* olarak adlandırılır (Haspelmath, 2002: 99). Anlık oluşumların çoğu kayda geçirilmemiş ya da kayda geçirilse de kısa süre sonra dilde tutunamamış dilsel birimlerdir. Buna göre, dilin, konuşma ve yazma gibi kullanım düzlemlerine ait metinlerine bakacak olursak, konuşurken hatırlayamamak nedeniyle bir ad

yakıştırma; belirli bir adı olmayan nesneye, duyguya yeni bir ad verme; dili yaratıcı ve sanatlı olarak kullanma gibi nedenlerle “geçici” olarak türetilmiş birçok sözcük olduğunu görebiliriz. *Ödevsever, saptayım, davranışmak, apartkondu saklangan* Türkçe anlık oluşum örneği olarak verilebilir (Uzun, 2006: 89).

Adını anımsayamadığımız bu türden sözcükler için uydurduğumuz kimi sözcükler dilde tutunamaz ve birer anlık oluşum olarak kalır. Bununla birlikte anlık oluşumlar, dillerdeki yeni sözcüklerin asıl kaynağıdır. Bu oluşumlar başka ortamlarda yinelenir ve belirli bir sıklığa ulaşırsa, artık yaygınlaştıklarından ve sözlükçeye tutunmaya başladıklarından söz edebiliriz (Uzun, 2006: 89). Dolayısıyla 1.4. *Sözcük Oluşturma Süreçleri* bölümünde sözünü ettiğimiz türetkenlik araçlarıyla oluşturulmuş her yeni sözcük belirli bir çapta yaygınlaşır ve toplum tarafından benimsenirse, o sözcük sözlükselleşmiş demektir. Sözlükselleşmiş sözcükler o dilin sözvarlığına ait olmuş sözcüklerdir.

Anlık oluşumlar ile türetkenlik süreçleri sonucu türetilmiş yeni yapımların sözlükçeye girme süreçleri değerlendirildiğinde ise anlık oluşum ve yeni yapımların *sözlüksel yerleşikleşme* (lexical institutionalization) denilen ve ilk olarak Bauer (1983) tarafından dile getirilen bir süreçten geçtikleri söylenebilir.

Şekil 2. Sözlüksel Yerleşikleşme Süreci (Fischer, 1998’den uyarlanmıştır)

Şekil 2’de sergilendiği gibi, bir yeni yapım sırasıyla; anlık oluşum, yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreçlerine girmektedir. Yerleşikleşmiş bir birim türetkenlik süreçlerine göre incelenebilse de, sözlükselleşmiş bir birimi bu biçimde incelemek olası değildir. Bauer, türetkenlik süreçlerince oluşturulması ve dili konuşan toplum tarafından benimsenmesi durumunda bir sözcüğün yerleşikleştiğini belirtmektedir. Buradaki önemli nokta, yerleşikleşme ve sözlükselleşme arasındaki farktır. Bauer, bir sözcüğün artık başka bir türetkenlik süreci tarafından türetilmemesi durumunda sözlükselleştiğini belirtmektedir. Yani, yeni yapım sürecindeki ikinci aşama olan yerleşikleşmede yeni yapımların türetkenlik sürecinde hangi sözcük oluşturma yöntemiyle oluşturulduğu bellidir. Bir diğer fark da

yerleşikleşmenin tamamen toplumsal bir olguyken, sözlükselleşmenin bütünüyle biçimlanabilimsel bir süreç olmasıdır. Fischer (1998:15) sözlüksel yerleşikleşmeyi dili konuşan topluma yeni bir sözcük kazandırma süreci olarak tanımlamaktadır. Yerleşikleşme bu anlamda yavaş ilerleyen bir süreçtir. Yeniyapımlar arasında daha az yerleşikleşen ya da daha fazla yerleşikleşen birimler bulunabilir.

Yerleşikleşmeyi belirleyen üç önemli etmen bulunmaktadır. Bir yeniyapım buna göre aşağıdaki üç etmenle etkileşim içerisinde ölçünlü dile kabul edilmektedir:

- (i) Yeniyapımın eğitilmiş; politik ve ekonomik gücü yüksek prestijli bir grup tarafından kullanılması gerekir.
- (ii) Yazılı söylemde kullanılması gerekir.
- (iii) Yeni yapım birden çok dil değişkesinin olduğu bir bölgede doğmalı ve bu değişkelerle etkileşim içerisinde olmalıdır.

Bu üç etmenle beraber sözlükselleşme süreci daha da hızlanabilir; ancak, yukarıdaki etmenleri gerçekleştirse de sözlükselleşmeyi kaybolan sözcükler bulunmakta, işte bu sözcükler de yerleşikleşme sürecinin başında kullanımdan kaybolarak anlık oluşum olmaktadır (Fischer, 1998: 16).

Alanyazında, anlık oluşumları belirleyen ölçütler ve bunların nasıl yapılandığına ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (bkz. Bacchielli, 2010; Bauer, 1983; Haspelmath, 2002; Katamba, 1993; Sebzecioğlu, 2013; Štekauer ve Lieber, 2005; Uzun, 2006 vb.). Bu çalışmalar aşağıdaki başlıkta özetlenecektir.

1.6. DÜNYA ALANYAZININDA ANLIK OLUŞUMLAR

Anlık oluşum sözcüğünün dil kullanıcılarının anlayabileceği düzeyde yer alması, bu sözcüğün toplum tarafından kolayca kabul edilebileceğini gösterir. Yine de sözlükselleşmeye bile olası bir sözcük olarak anlık oluşumlar yeniyapımlardan belirgin sınırlarla ayrılmaktadır. Anlık oluşumları belirleyen ölçütler ve bu ölçütlerin anlık oluşumları yeniyapımlardan nasıl ayırdığına ilişkin dünya alanyazınında çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Şimdi, bu çalışmaların belli başlı olanlarını tarih sıralamasına göre ele alıp kısaca özetleyelim.

Crystal (2000), *sözlüksel yalıtlar* (lexical isolates) üzerine yaptığı araştırmasında sözlüksel yalıt olarak belirlediği üç alt ulam üzerine tartışma

yürütmektedir. İncelediği bu alt ulamlar sırasıyla, *tek kullanım* (hapax legomenon), anlık oluşum ve yeni yapımlardır. Buna göre tek kullanımlar, bir yazarın romanı, şiiri ya da bir yazın türünün tümü gibi belirli bir bütünce içerisinde yalnızca bir kere kullanılmış dilsel birimleri ifade eder. Tek kullanımlar; daha önce çözümlenememiş bir dil ya da metinde anahtar işlevi görebilmelerinden ve yalnızca yazın türleri içerisinde yer almalarından ötürü anlık oluşumlardan ayrılırlar. Anlık oluşumlar ise, bir konuşucunun ya da yazarın belirli bir iletişimsel işlevi karşılamak adına kendiliğinden ortaya çıkan dilsel birimlerdir. *Oxford İngilizce Sözlük*, anlık oluşumların geçici ve kullanımsal doğasına vurgu yapar. Bu bilgidен yola çıkan Crystal (2000), anlık oluşumlara ilişkin dört ayrı ölçüt belirlemiştir. Bunlardan ilkinde anlık oluşumların kendiliğinden ortaya çıktığını ve önceden planlanmış bir sözcein ürünü olmadıklarını belirtir. Konuşucu o anki gereksinimi doğrultusunda plansız bir biçimde sözcük üretebilir. İkinci ölçüt kullanıcının bu sözcüğü sözlükçeye kazandırma gibi bir isteğinin ya da amacının olmamasıdır ancak anlık oluşumlar tamamen “anlık” olmak zorunda değildir; yani üçüncü ölçüt olarak tek bir konuşma ediminde birden fazla kez kullanılabilir ve son olarak başka söylem ve sözcelere de aktarılabilir. Bu aktarımların sıklığı ve yaygınlığı söz konusu sözcüğü yeni yapıma dönüştürebilir.

Söz konusu ölçütlerden ilk ikisi, anlık oluşumları yeni yapımlardan ayırır. Yeni yapımlar, dilin sözlükçesine girmiş yeni sözcük ya da anlatımlardır. Anlık oluşumlar ise planlanmamış ve geçici doğalarından ötürü, kullanıldığı konuşma edimiyle sınırlıdır. Yine de üçüncü ve dördüncü ölçütler, anlık oluşumların yinelenmeye açık olduğunu gösterir. Bu anlamda, Crystal’a göre, anlık oluşumlar, başka söylem ve sözcelerde kendini yinelerse yeni yapımlara dönüşmeye eğilimlidirler.

Anlık oluşumlar üzerine benzer bir çalışma yapan Ahmad (2000), yeni yapımlar üzerinden yürüttüğü tartışmasında, bilim ve teknolojinin her yeni günde, dillerin sözlükçelerine yeni sözcükler kazandırdığını belirtir. Ahmad’a göre, bu sürecin iki nedeni bulunur. İlk neden dillerin, Yunanca ve Latince gibi 19. yüzyılda prestijli ve üstün diller olarak görülen dillerden sözcükler ödünç almalarıdır. İkinci neden ise anlık oluşumların zaman içerisinde *ekleme* (affixation) ile yeni yapımlara dönüşmesidir. Yeni yapımlar, Ahmad’a göre, anlık oluşumlardan

evrilmiş; sözlükçeye tutunmuş ve konuşucularca benimsenmiş dilsel birimlerdir. Yeniyapım ve anlık oluşumlar arasındaki ince çizgiye vurgu yapan Ahmad, anlık oluşumlara ilişkin üç ayrı ölçütten söz eder. İlk olarak anlık oluşumları konuşucunun bir amaç için isteyerek ürettiğini ve yalnızca tek bir konuşma ortamında kullanılan dilsel birimler olduğunu belirten Ahmad, ikinci ölçütünde anlık oluşumların, çok nadiren yeniyapımlara dönüşüp sözlükçeye girebildiğinden söz eder. Konuşucular, içinde bulundukları konuşma ortamı için anlamlı olabilecek bir sözcük ürettiklerinde söz konusu sözcük genellikle başka ortamlara taşınmaz, ancak yine de Ahmad'ın üçüncü ölçütünde belirttiği gibi anlık oluşumlar, sözlükçeye girmeye aday dilsel birimlerdir. Bu adaylık süreci uzun bir zamana karşılık gelebilir ancak bir anlık oluşum yaygınlaştıkça ve diğer konuşucular tarafından benimsendikçe o sözcüğün sözlükçeye girme olasılığı artacaktır. Ahmad, yukarıda söz ettiği ölçütlerle beraber, Ayto'ya (1995) gönderimde bulunarak sözlükçeye girmese bile anlık oluşumların dillerin üretken sözcük yapımı yollarından birisi olduğunu savlar. Bu son sav, anlık oluşumlara ilişkin Ahmad'ın ortaya koyduğu dördüncü ölçüt olarak görülebilir. Anlık oluşumların üretken sözcük yapımı yollarından birisi olmasının nedenini ise Ahmad, bu dilsel birimlerin zaman içerisinde çeşitli eklemeler yoluyla (sonekleme, önekleme vb.) evrilerek yeni sözcüklere dönüşmesiyle açıklar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalardan farklı olarak Bacchielli (2010), anlık oluşumların dildeki görünümünün yalnızca sözlükçe ve konuşucuların bu sözcükleri benimseyip benimsememesi ile açıklanamayacağını savlar. Buna göre, dilin doğası gereği kurgulanan bir sözcede dil, anlamı belirler. Anlık oluşumlar ise istenilen kavramsal etkiyi yaratmak için anlamı ön planda tuttuğundan, bu çerçevede anlam, dili belirlemektedir. Anlık oluşumlar, geçici sözlüksel birimler olmalarının yanı sıra, rastlantısal sözcük bileşimleri ve anlamsal kayma içeren dilsel birimlerdir. Dilsel açıdan; biçimbilimsel, eşdizimli, anlamsal ya da sesletimsel anlık oluşum türleri bulunmaktadır. Bacchielli'nin bu ulamlamasını örnekleyecek olursak, sözgelimi bir anlık oluşum üretken bir biçimbirimin bir sözcük ile birleşmesi ile oluşur:

(60) “Prometheus, the *steal-er* of fire”
çal – edici

Türkçeye “çalıcı” olarak çevrilebilecek olan bu anlık oluşum *çal-* anlamına gelen steal sözcüğü üzerine {-ie/e)r} biçimbirimi eklenerek *hırsız* anlamına gelen “*thief*” sözcüğü yerine kullanılmıştır.

Bir diğer tür olan eşdizimli anlık oluşumlarda ise birbiri ile birleşmesi oldukça zor iki sözcük bir araya gelir:

(61) “[...] you did not disdain to talk to the occupants of ‘*passage houses*’”
geçit evler

(Priestley, 1938)

Eğik yazılmış bu iki sözcük aslında kavramsal açıdan gündelik kullanımda bir araya gelmesi zor iki sözcük olsa da, burada iletilmek istenen anlamsal etkiyi yaratmak için birbiriyle birleşmiştir. Anlatılmak istenen aslında ‘orta gelir düzeyindeki aileler’ anlamıdır.

Anlamsal anlık oluşumlar, bir sözcüğün kavramsal içeriğinin saptırılarak yeni bir anlamsal içerik elde edilmesiyle biçimlenir:

(62) [...] the detached, ironical, *adverbial* James.
belirteç gibi

(Kermode, 2002: 29)

Üstdilsel (metalinguistic) bir tanımlama olan *adverbial* sözcüğü, James ile etkinlik, eylem arasındaki ilişkiyi betimlemek için kullanılmış bir anlık oluşum örneğidir. Sözcüğün üstdilsel anlamı kaydırılarak, ‘James’in çok etkin olduğu’ bilgisi aktarılmaya çalışılmaktadır.

Son olarak sesletimsel anlık oluşumlardan söz eden Bacchielli’ye göre, bu türdeki anlık oluşumlar, bir ses türemesi ile anlamı daha da güçlendirmek amacıyla ortaya çıkar:

(63) “We *coffee-d* then and there.”
kahve.GEÇ

Türkçeye *kahvese-* olarak çevrilebilecek olan bu sözcükte *coffee* sözcüğü bir ad olmasına karşın {-ie/e)d} geçmişe gönderimde bulunan biçimbirimle birleştirilerek eylem görünümüne bürünmüştür. Elde edilmek istenen anlam ise ‘kahve içmek istemek, gereksinim duymak’tır.

Stekauer (2002) ise, yeni yapım ve anlık oluşumları *adbilimsel* (onomasiological) bir bakış açısıyla incelemiştir. Hohenhaus'un (1998) anlık oluşumlara ilişkin görüşlerini sunup onları eleştirerek yeni yapım ve anlık oluşumlar arasında yeni bir ayrımın yapılması gerektiğinden söz eder. Hohenhaus'a göre, anlık oluşumlar bağlam bağımlı, doğal dilden sapmalar içeren ve sözlükselleşmemiş doğaçlama sözcükbiçimlerdir. Adbilimsel bir bakış açısıyla bakıldığında, aslında anlık oluşumlar, belirli bir kavramsal durumu adlandıran *adlama birimleridir* (naming units). Anlık oluşumların adlama birimleri olması, Hohenhaus'un sunduğu bu üç ölçütün dışında başka ölçütler de içermesi gerektiğini gösterir. Stekauer, bu ölçütleri şu biçimde belirlemiştir: Öncelikle, anlık oluşumlar ve yeni yapımlar iki ayrı dilsel birimdir. Yeni yapımlar, tarihsel olarak bakıldığında, dile yeni girmiş sözcüklerdir. Anlık oluşumlar ise dilde tutunamayan sözcüklerdir. Dilsel açıdan, anlık oluşumlar, düzenli, yapısal açıdan geçirgen ve üretken sözcük oluşturma yollarıyla türetilmiş öngörülebilir adlama birimleridir. Öngörülebilir olmaları, anlamlarının söylem içerisinde kolaylıkla çıkarılabilir olması anlamına gelir. Bu sayede konuşucular anlık oluşumların anlamlarını rahatlıkla çözümleyebilirler. Kavramsal ve sesel açıdan bakıldığında ise "tuhaflik"ları diliçi ve dildışı etmenlerin etkileşimi ile açıklanabilir. Bu etkileşim ise iki tür ilişki ile açıklanır: Bir dil ile dildışı gerçeklik arasındaki ilişki ve bir dil ile *dilsel topluluk* (speech community) arasındaki ilişki. Yani anlık oluşumlar sesel, biçimbilimsel ve anlamsal olgular gibi diliçi ve kültürel, tarihsel vb. gibi dildışı olguların etkileşimiyle biçimlenir.

Yukarıdaki sınıflamaların yanısıra, Bacchielli anlık oluşumları belirleyen birincil düzey ve ikincil düzey olmak üzere toplamda sekiz ölçütten söz etmektedir. Birincil düzey ölçütler dilsel ölçütlerdir. Buna göre anlık oluşumlar kendiliğinden gelişir ve tamamen içinde bulunduğu söyleme bağlıdır. İletişimsel, anlamsal ya da kavramsal bir zorluğu aşmak için anlık olarak üretildiğinden *yararacı* (pragmatic) bir doğaları vardır; anlık oluşumların anlamları yalnızca metin ya da söylem içerisinde belirlenir. Dinleyiciler kullanılan anlık oluşumun anlamını metin bağlamını değerlendirerek çıkarabilir. Bacchielli ikinci düzey ölçütlerini iletişimsel, toplumsal ve kültürel temellere dayandırmıştır. Anlık oluşumlar dilsel, kültürel ve bilişsel anlamda bu sözcüğü kullanan kişi tarafından anlaşılması beklenen birçok *önvarsayım* (presupposition) içerir.

Anlık oluşumların anlamlarının metin ya da söylem içerisinde belirlendiğini söylemiştik. Bu doğrultuda anlık oluşumlar hem konuşucu hem dinleyici açısından anlaşılma ya yönelik çeşitli önvarsayımlarla oluşturulurlar. Konuşucu bu önvarsayımlarla kendisi için karmaşık bir durumu ekonomik bir biçimde tek bir anlık oluşum kullanarak aktarabilir. Bir başka deyişle anlık oluşumlar ifade gücü yüksek yapılardır. Sözcüğü kullanan kişinin farklılığını, zekasını ya da üretkenliğini kanıtlamak adına bir *özanlatım* (self-expression) göstergesidir. Kullanıcı anlık oluşumu özanlatım göstergesi olarak kullanırken üretilen dilin ilke ve kurallarına karşı oluşturabilir. Sözelimi Türkçe genellikle sondan eklemeli bir dildir ancak herhangi bir anlık oluşum, örneğin önek kullanılarak ya da başkaca sözcük oluşturma yolları olan bükümleme, çekimleme vb. biçimlerle de oluşturulabilir. Bachielli ikincil düzey ölçütler kapsamında sözünü ettiği bu ölçütler yanında bir de anlık oluşumların gülmece unsuru içerebileceğine ve sözcük oyunları sunabileceğine vurgu yapmıştır. Buradan hareketle anlık oluşumların güldürü metinlerinde kendilerine sıkça yer bulacakları söylenebilir. Biz de bu ve benzer çalışmaların öngörü ve bulgularından hareketle çalışma boyunca yürütülecek olan biçimbilimsel incelemeyi güldürü metinlerinde saptadığımız anlık oluşumlarda yapacağız.

Dünya alanyazınından tanıtılan bu çalışmalardan sonra şimdi Türkçe alanyazınında anlık oluşumlarla ilgili yürütülmüş çalışmalara göz atalım.

1.7. TÜRKÇE ALANYAZININDA ANLIK OLUŞUMLAR

Anlık oluşumların Türkçe üzerinde incelendiği araştırmalar incelendiğinde bu anlamda Türkçe alanyazının birkaç yeni çalışmayla sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bölümde söz konusu bu çalışmalar kısaca betimlenecektir.

Türkçede anlık oluşum üzerine ilk çalışmayı yapan Sebzecioğlu (2013), sözlü ve yazılı dil ortamlarından derlenen anlık sözcüklerin oluşum süreçleri; biçimbilimsel, Araştırmacıya göre, anlık oluşumlar özel veya belirli bir durumun gerektirdiği gereksinimi karşılamak için tek kullanımlık veya geçici olarak o an ve doğaçlama olarak üretilir, dolayısıyla bunlar kişisel bir yaratı olmasına koşut olarak bir daha asla kullanılmama olasılığı olan bağlam-bağımlı doğal sözcük veya anlatımlardır. Bu tanımlamalarla yola çıkan Sebzecioğlu, Türkçenin, ağırlıklı olarak sözlü diline yönelik bir anlık sözcük derlemesi oluşturmuş; bu derlemeden de anlık

oluşumlara ilişkin biçimbilimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel bir sınıflama gerçekleştirmiştir. Sebzecioğlu, Fischer'i (1998: 5) izleyerek anlık oluşumların yeniyapımlara dönüşüp sözlükselleşmesini üç aşamalı bir çizelgeyle açıklamıştır:

anlık oluşum > yerleşikleşme > sözlükselleşme

Buna göre, anlık oluşum sonrasında sözcüğün başka bağlamlarda da kendini yinelemesi, o sözcüğün yerleşikleştiğini gösterir. Yerleşik hale gelen sözcük daha sonra sözlükçeye tutunarak sözlükselleşir.

Sebzecioğlu, incelediği derlemde altı ana başlık altında gruplanabilecek anlık oluşumlar saptamıştır. Biçimbilimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özelliklerine bağlı olarak anlık oluşumlara ilişkin gruplamaları ve grupların altında yer alan altgrupları örnekleriyle beraber aşağıda özet halinde sunalım:

a. Türetimsel eklerle oluşturulan anlık sözcükler

Türkçe, yeni sözcüklerin türetim sürecini türetimsel eklerle gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı, türetim biçimbirimiyle ortaya çıkan *türetim sözcükleri* (derivative word), Türkçe için en yaygın biçimlenme sürecini yansıtmaktadır (Uzun, 2006: 47). Buna göre, türetim biçimbirimiyle türetilmiş anlık sözcüklerin sayıca daha fazla olması beklenir. Araştırmacı çalışmasında derlenen sözcükler içinde yer alan bileşik sözcüklerin azımsanamayacak sayıda olduğunu da belirtmiş ve ilk olarak türetim biçimbirimleriyle oluşturulan anlık oluşumları ulamlara ayırmıştır. Bu ulamlamada sırasıyla aşağıdaki türetimleri ele almıştır:

(i) *Özgün eksele türetimler*: Türkçenin biçimbilimsel kurallarına uygun türetimlerdir; yani türetim ekinin eklendiği taban, ekin normalde eklenebildiği sözcük türüne uygundur. Temel olarak bu tür türetimlerde türetilen anlık sözcükler dil kullanıcısının kavramlaştırma çabasıyla kurduğu sözcüklerdir. Örn. *bağır-ıcı*, *bal+(ı)mtırak*, *çıktı-cı*, *dip+lik*, *döndürü-cü*, *düğün-(ü)msü*, *gönder-meç*, *iletiş-ken*

(ii) *Bir sözcüğün tabanından yararlanılarak yapılan yeniden türetimler*: Bu tür türetimlerde, anlam varolan sözcükle aynı olsa da, aynı tabandan yeni bir sözcük oluşturma süreci söz konusudur. Bunun

nedeni, varolan sözcüğün sözlükçeden getirilemeyerek hatırlanamaması olabileceği gibi, yeni türetimle dinleyicinin zihnindeki dikkat sürecini harekete geçirmek veya dinleyici etkin kılmak olabilir. Örn. *anlaş-ı, çık-tır-, nazik+siz, sağır+lan-, zikir+le-, tad-ın-*

- (iii) *Kuraldışı eksele türetimler*: Bu tür türetimler Türkçenin beklenen biçimbilimsel kurallarının işletilmediği dilbilgisidışı sözcüklerdir. Genellikle, tabanlara gelen türetim biçimbirimleri kural dışı bir biçimde eklenmiştir. Bazen de biçimbirimin eklendiği taban, ölçünlü dildeki türetimlere uygundur; ancak eklenen biçimbirimin işleviyle anlam arasında bir karşıtlık oluşur. Örneğin *kıy-ıl-gan* sözcüğünün “çok kıyılan, öldürülmeye elverişli” anlamında olması beklenir; ancak söz konusu sözcük “kıyııcı, zalim” anlamında kullanılmıştır. Sonuç olarak, çocuk dilinde sıkça rastlandığı saptanan bu tür kullanımlarda, biçimbirimin alışılmadık, fazladan veya eksik kullanımı görülebilir. Örn. *güzel+t-mek, hamurla-cı, çitle-ce*

Sebzecioğlu (2013) türetim yoluyla oluşturulan anlık oluşumlardan söz ettikten sonra birleştirmeye oluşturulan anlık oluşumları incelemiştir.

b. Birleştime sürecine bağlı anlık oluşumlar

Çalışmada birleştirme süreciyle oluşan anlık oluşum sözcükleri üç alt başlık altında incelenmiştir:

- (i) *Herhangi bir sözcük veya öbek içerisinden kesilerek alınmayanlar*:

Bu yapıların birçoğunun benzetme veya eğretileme yoluyla oluştuğu görülmüştür. Özellikle, dildışı etmenler, bu sözcüklerin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu tür bileşiklerin önemli işlevlerinden biri, konuşucuyu üretime güdüleyen kavramlaştırma hedefidir. Örn. *aşk kutusu, ayak kılıfı, bardak dizici, cami türküçüsü, canlı telefon, arkadaş bahçesi, bebek kafesi, ayak ısıtan*

- (ii) *Bir öbeği oluşturan sözcüklerden birinin kırılarak bir başka sözcükle birleştirilmesiyle oluşanlar*: Burada bir öbeği oluşturan sözcüklerden

birinin kırılarak bir başka sözcükle birleştirilmesi söz konusudur. Örn. *başı dolanmak, bitmez kalem, düz edici, geber diyeti, kel eden, kapı kilitler, zamanı avlamak*

(iii) Aynı öbekte yer almayan iki sözcük veya iki öbeğin içerisinde kırılan birer sözcüğün, bir araya getirilmesiyle oluşturulanlar: İki farklı öbeğin içerisinde alınan birer sözcük bir araya getirilerek yeni bir öbek oluşturulur. Örn. *Havai çiçek, göz yavrusu, elektrikli toz kutusu, borazan çiçeği, esmer biber, yanak kızartıcı, kepçe adamı*

Araştırmacı bu yolların yanında biçimbilimsel kural tabanlı olmayan yaratıcı tözsel benzetme yoluyla da kurulmuş anlık oluşumların olduğunu ekler. Bu tür sözcükler; genellikle ses benzerliğine dayalı, güldürü yönü ağır basan sözcüklerdir ve birçoğu, sezgisel olarak taban ve ek olarak ayrılabiliyor gibi görünse de, biçimbirimler genellikle bir başka dile aittir. Araştırmacı bu nedenle, Türkçenin türetim yolları içinde değerlendirilemeyeceğini savlar. Kimi türetimler ise, özellikle çocuk dilinde, iki farklı sözcüğü kırma ve kırılan parçaları birleştirme ile oluşturulmuştur. *Anketöriye, aşkistan, ayranbulans, babuk, baskethane, tuşkolik, rakımatik, silanca, şapkabı, savaşbaz* bu sözcüklerden birkaçıdır. Sebzecioğlu (2013) birleştirme sürecine bağlı olarak oluşan anlık oluşumları bu tür ulamlara ayırıp inceledikten sonra gönderimin kaydırıldığı sözcükleri de incelemesine almıştır.

c. Gönderim kaydırma

Gönderim kaydırma, bir sözcüğün anlamsal içeriğinin yeni bir kavramla değiştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Yapılan bu kaydırma, sözcüğün bilinen gönderimiyle ilişkisini tamamen kesebileceği gibi bazı işlevsel benzerliklerin aynı kaldığı gönderim farklılıklarına da neden olabilir. Gönderim kaydırma iki başlık altında incelenmiştir:

(i) *Gönderimi büyük oranda kaydırma*: Bu işlem varolan sözcüğün gönderimiyle olan ilişkisini koparmaya yöneliktir; ancak silinen anlamla yeni gönderim arasında, az da olsa bir benzerlik ilişkisinin devam ettiği durumlar da söz konusu olabilir. Bu benzerlik ilişkisi de, daha çok gönderimlerin dildışı dünyaya ilişkin işlevlerindeki ortaklığa dayanmaktadır. Bu ortaklık ise aynı tabandan türetilen sözcüğün farklı

gönderimlerinin taban ile olan anlamsal ilişkisine dayanmaktadır. Örneğin, “çarp-” eylem tabanından türetilmiş olan *çarpıcı* sözcüğünün “dikkat çeken” anlamı, gönderim kayması sonucu “şeytan” için kullanılmıştır ve her iki anlamında da “çarp-” tabanıyla bir anlamsal ilişkisi vardır. Çalışmadan verilebilecek diğer örneklerden bazıları *cıvgın, dokunca, döndürük, geniş-, kokalan- ve görek*’tir.

(ii) *Gönderimi bazı yönleriyle kaydırma*: Anlamanın daraltılması veya kullanılan bağlamın değiştirilmesi biçiminde gerçekleşebilen bu tür anlık oluşumlara *barış çubuğu, sulu yoğurt* örnekleri verilebilir.

Sebzecioğlu (2013) çalışmasında çocuk diline özgü gerçekleşen anlık oluşumlara da yer vermiştir.

d. Biçim olarak tanımlanamayan veya zor tanımlanan sözcükler: Çocuk dilinde görülen bu türetimlerin hepsinin olmasa bile, bazılarının gönderimleri bağlamdan çıkarılabilir. *Dododo* (büyük, kocaman), *çürmütçil* (lahana), ve *cecebce* (kepçe) çalışmada verilen örneklerdir. Sebzecioğlu (2013)’ün burada değindiği önemli nokta *bava* (para) *goka* (toka) gibi çocukların sesletim zorluğu nedeniyle ölçünlü sesletimden farklı seslettiği sözcüklerin anlık oluşum olarak değerlendirilemeyeceğidir.

Araştırmada son olarak yeni sözcük olmaya başlamış türetilmelere de değinilmiştir.

e. Anlık oluşum sözcüğü olmaktan çıkıp yeni sözcük niteliği kazanmaya başlamış sözcükler: Sebzecioğlu (2013) yeni sözcüklerin, anlık oluşum sözcüklerine göre, daha geniş bir kitle tarafından benimsenen, duyulduğunda hemen hemen herkesin biçimsel olarak tanıyarak aynı anlamı verdiği, ama henüz dilin sözlüklerinde yer almayan türetimler olduğunu belirtmiş ve *ağlangaç, aşk yastığı, ezikle-, ağlangaç, çaysa-, kalem koyacağı* gibi örneklere yer vermiştir.

Son olarak Sebzecioğlu’na göre, anlık oluşumlar üzerinde çalışmak biçimbirimlerin işlevliği hakkında bilgi verdiği gibi, alt incelemede, hangi biçimbirimin veya öbek yapının doğal sözcüklerin üretiminde etkin olduğuna ilişkin

bir fikir de vermektedir. Yine, öbek temelinde “X özürlü” kalıbının işlek olduğu gözlenmiştir. Tözel örneksemeye dayalı yaratıcı türetimlerde ise “X+kolik” yapısının yaygın olduğu söylenebilir.

Türkçede Sebzecioğlu’nun (2013) çalışmasından sonra, anlık oluşumlara ilişkin ikinci araştırmayı yapan Oturakçı (2014), anlık oluşumları içeren sapmaları ele almıştır. Bu çalışmada İkinci Yeni şiirinin dilindeki türetimler derlenmiş ve bu türetimlerin anlamsal ve yapısal boyutları değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, elde edilen çerçevede yer alan türetimlerin hangilerinin yeniyapıma dönüştükleri de saptanmıştır. Kapsamlı bir ölçüt dizelgesi sunan Oturakçı’ya (2014: 247) göre, anlık oluşumlar isteyerek ya da rastgele oluşturulabilir. Yalnızca bir kez görülürler ve tek bir durumda kullanılırlar. Sözlükte yer almaz, sözlükte yer aldığı anlık oluşum olmaktan çıkarlar. Sözcükten daha büyük birimleri de içerebilen anlık oluşumlar topluma uyum sağladığında yeniyapıma dönüşür ve yerleşik hale gelirler. Sözlüğe girmeleri de bu yolla olur; ancak anlık oluşumlar yenidir ve daha önce kullanılmamışlardır. Bağlama bağlı olarak kurularak yazarın ya da konuşucunun yaratıcılığını, şakacılığını, mizahını ortaya koyarlar. Düzenli olarak kullanılan dilsel bir öge değildirler; ancak kullanımında farklı etmenler hesaba katılabilir. Örneğin özel bir sözcüğün hatırlanmaması durumunda, kullanıcı tarafından alternatif olarak bir benzeri türetilir veya kasıtlı olarak yeni bir biçim üretmek amacıyla da anlık oluşum türetilir. Dilde terim olarak karşılığı olmayan bir kavramı tanımlarken kullanılan sözcüklerin bir kısmında, tutumlu davranılarak türetilir ya da kavramsal ya da sözlüksel boşlukları doldurmak için türetilir. Bu türetimler gerçekleştirilirken sözcük yapımı kurallarına uygun olarak oluşturulabildiği gibi, alışılmadık ve kural dışı yenilikler de gözetilir. Oturakçı (2014) bütün bu ölçütlerin yanında anlık oluşumların *doğal sözcükler* (actual words) ile *olası sözcükler* (potential words) arasında olduğunu ve varlığının kısa ömürlü olduğunu da belirterek anlık oluşumların bir sözcüğün ilk ve çoğunlukla da son evresi olduğuna dikkat çekmiştir.

Oturakçı’ya göre, ele aldığı bu ölçütler doğrultusunda bir birimin ya da sözcüğün anlık oluşum olup olmadığı saptanır. Bunun yanında, anlık oluşum ile karıştırılması olası bir oluşum daha vardır ki *yeni öge* (young listeme) olarak adlandırılır. Oturakçı, Hohenhaus’u (2005: 363) izleyerek, anlık oluşum ile yeni öge

terimlerinin çoğu zaman karıştırıldığını ve birbirleri yerine kullanıldığını belirtir. Araştırmacı *İkinci Yeni* şiirindeki anlık oluşumları sapma türlerine göre sınıflandırmıştır. Bu ulamlamanın temelini oluşturan *sapma* (deviation), sözcüklerin sesbilimsel ve biçimbilimsel özelliklerinde, veya dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanmayı içerir (Aksan, 2013: 165). Sapmalar ise, yazımsal, sesbilimsel, sözcüksel, dilbilgisel, anlamsal, lehçesel ve kesimsel sapmalar ile tarihsel dönem sapmaları olmak üzere sekiz türdedir. Dilbilgisel sapmalar, biçimbilimsel ve sözdizimsel sapmaları da içerir (Özünü, 2001: 142-154). Buradan hareketle araştırmacı çalışmasının bu bölümünde, sapma türlerine göre saptanan anlık oluşumların yapısal ve anlamsal incelemesine yer ayırarak sapma başlığı altında ilk olarak sözcüksel sapmayı incelemiştir. Şiir dilinde yeni türetilen sözcüklerin kullanılması, sözcüksel sapmaların en belirgin örneklerini verir. Olağan dilbilgisi ve sözcükbilgisi dışındaki sözcüklerin yeni biçimlerde yaratılması bu tür sapmalara örnektir. Kök ve ekler, yeni kökler ve eklerle birleştirilerek yeni sözcükler yaratmada kullanılır (Özünü, 2001: 146). Sözcüksel sapmayla oluşan anlık oluşumlar, türetme yoluyla kurulabildiği gibi, kaynaştırma, birleştirme ve kırpma gibi sözcük yapımı sürecinde kullanılan diğer yöntemlerle de türetilmiştir. Oturakçı, burada ilk olarak sözü edilen sözcük yapımı kurallarına uygun biçimde kurulan anlık oluşumları ele almış ve türetme yoluyla kurulan anlık oluşumları dizelgelemiştir. Bunlardan bazıları *hülyalandırılmak, göklemek, meryemsemek, Fenikelileşememek, yabancı, olunç, dağılgan, üşütgen, yenilgin, firdönü, gözistan, alıştırman, ezin, günsel, ölümsü* sözcükleridir. Türetim yoluyla oluşturulmuş bu sözcüklerin yanında kaynaştırma, birleştirme ve kırpma yoluyla kurulan anlık oluşumlar da saptanmıştır. Örneğin *aparthan, cehennem, karanslak, heterogül* kaynaştırma veya birleştirme kullanılarak oluşturulan anlık oluşumlardır.

Araştırmacı sözcük yapımı kurallarının dışında kurulan anlık oluşumlar da saptamıştır. Bu tür kural dışı türetimlere ise *şöylelemesine, üvercinka, Vizansiya* sözcükleri örnek verilebilir. Oturakçı (2014) sözcüksel sapmayla oluşan anlık oluşumlardan sonra biçimbilimsel sapma yoluyla oluşturulanları da incelemesine eklemiştir. *Aynatmak, bunlarını, elisürencil, gülmekler, sevinçlik* biçimbilimsel sapmayla oluşan anlık oluşumlardan birkaçıdır. Araştırmada son olarak sesbilimsel

sapmayla oluşan anlık oluşumlar dizelgelenmiştir. Konuşulan dilde kullanılmayan herhangi bir sesbiriminin ya da o sözcük için farklı olan bir sesbiriminin, kullanılmakta olanın yerine konulmasıyla yapılan bu anlık oluşumlara *hüzünüyet*, *astrakan*, *evelsi* örnekleri verilebilir.

Sonuç olarak Oturakçı, farklı bağlamlar içerisinde, bir kez türetilen anlık oluşumların anlık oluşum olmaktan çıkıp yerleşikleşerek yeni ögeye dönüşmesini ve hatta bir süre sonra sözlükselleşmesini olası bir süreç olarak niteler. İncelediği derlemdeki 33 sözcüğün bu anlamda yeniyapım sözcüğe dönüşmüş olması ve sözlükçeye girmesi, anlık oluşumların yeni sözcüğe dönüşebileceklerini kanıtlayan göstergelerdir.

Alanyazında anlık oluşumlara ilişkin doğrudan olmasa da sonuçları ya da sezdirimleri anlık oluşumları ilgilendiren iki ayrı çalışma bulunur. Bu çalışmalar, Özünlü (2001) ve Aksan'a (2013) ait çalışmalardır. Özünlü, anlık oluşumları da kapsayan sapmaları ele almıştır. Araştırmacıya göre sapmalar yazımsal, sesbilimsel, sözcüksel, anlamsal, lehçesel, kesimsel, tarihsel ve dilbilgisel olmak üzere sekiz grupta toplanabilir. Bu sınıflamaya göre, dilbilgisel sapmalar, biçimbilimsel ve sözdizimsel sapmaları da içermektedir (Özünlü, 2001: 142).

Türkçe şiir dilini dilbilimsel bir bakış açısıyla inceleyen Aksan (2013: 166) ise, şiir dilindeki sapmaları ele aldığı kitabında, anlık oluşumları da kapsayan dilsel sapmaları sözcüksel, anlamsal, sesel ve öteki sapmalar başlıkları altında incelemiştir. Şiir dilinde meydana gelen bu sapmaların temel nedenini, Aksan, sanatçıların değişik anlatım olanakları sağlamaya ve ses ile anlamsal açıdan yeni anlatım güçleri kazanmaya çalışmasıyla açıklamaktadır.

Buraya kadar alanyazında anlık oluşumlara ilişkin tüm bu çalışmaları kısaca özetledik. Şimdi, tüm bu inceleme, açıklama ve saptamalar ekseninde çalışma boyunca ele alacağımız anlık oluşumları saptadığımız bir ölçüt çerçevesi belirleyip bu ölçütleri açıklayalım.

1.8. ANLIK OLUŞUM ÖLÇÜTLERİ

Ölçütleri belirleyeceğimiz bu başlığa kadar olan bölümde, hem dünya alanyazınında hem de Türkçe üzerine yapılmış anlık oluşum çalışmalarında birbirine benzeyen bir de birbirinden farklılaşan ölçütlerin belirlendiğini gözlemledik ve her

çalışmanın kendince ele aldığı bu ölçütlerin birbirine benzeyen noktaları farklılaştıkları noktalardan sayıca daha üstün olduğunu gözlemledik. Şimdi öncelikle, söz konusu çalışmalarda yer alan ortak noktaları gözden geçirelim:

(64) *Anlık oluşuma ilişkin en temel ortak ölçütler*

- Kendiliğinden ortaya çıkar ve önceden planlanmış bir sözcenin ürünü değildir (Crystal, 2000).
- Konuşucunun bir amaç için isteyerek ürettiği ve yalnızca tek bir konuşma ortamında kullanılan dilsel birimlerdir (Ahmad, 2000).
- Kendiliğinden gelişir ve tamamen içinde bulunduğu söyleme bağlıdır (Bacchielli, 2010).
- Dilsel açıdan bakıldığında, düzenli, yapısal açıdan geçirgen ve üretken sözcük oluşturma yollarıyla türetilmiş öngörülebilir adlama birimleridir (Stekauer, 2002).
- Tek kullanımlık veya geçici olarak o an ve yaratıcı olarak üretilen bağlam-bağımlı doğal sözcük veya anlatımlardır (Sebzecioğlu, 2013).
- Kasıtlı olarak ya da rastgele oluşturulur ve yalnızca bir kez görülüp tek bir durumda kullanılır (Oturakçı, 2014).

. Şimdi de çalışmaların ortak olarak benimsemedikleri farklı anlık oluşum ölçütlerini gözden geçirelim:

(65) *Anlık oluşumlara ilişkin farklı ölçütler*

- Sözcükten daha büyük birimleri de içerebilir ve doğal sözcükler ile olası sözcükler arasındadır (Oturakçı, 2014).
- Tarihsel olarak bakıldığında, dile yeni girmiş sözcükler olan yeni yapımlardan ayrı bir kavramdır (Stekauer, 2002).

Oturakçı (2014)'ün ve Stekauer (2002)'nin değindiği bu noktalar, diğer çalışmaların ölçütlerinde yer almayan ancak anlık oluşumları tanımlayan farklı temel ölçütlerdir.

(64)'te gösterilen her çalışmada en az bir kere yinelenmiş anlık oluşumlara ilişkin en temel ortak ölçütleri, aşağıdaki gibi bir anlık oluşum çerçevesinin birinci, ikinci ve üçüncü maddeleri olarak şu biçimde gösterebiliriz:

(66) Anlık Oluşum Ölçüt Çerçevesi

Ölçüt 1

Kasten ya da kendiliğinden oluşan üretken sözcük oluşturma yöntemlerinin bir ürünüdür.

Ölçüt 2

Yalnızca tek bir konuşma ortamında kullanılan ve tamamen içinde bulunduğu söyleme bağlı kullanımlardır.

Ölçüt 3

Tek kullanımlık dilsel birimlerdir, yinelenildiğinde yerleşik hale gelip sözlükçeye girmeye eğilimlidirler.

Yukarıda sıralanan bu ölçütlerin yanında (65)'te verilen anlık oluşumlara ilişkin farklı ölçütleri de anlık oluşumları ele alacağımız çerçevenin içine yerleştirirsek, oldukça genel geçer ve anahatlarıyla anlık oluşumları betimleyen bir görünüm elde etmiş oluruz:

Tablo 1. Anlık oluşum ölçütleri

Ölçüt 1	Anlık oluşumlar, kasten ya da kendiliğinden oluşan üretken sözcük oluşturma yöntemlerinin bir ürünüdür.
Ölçüt 2	Yalnızca tek bir konuşma ortamında kullanılan ve tamamen içinde bulunduğu söyleme ya da metne bağlı kullanımlardır.
Ölçüt 3	Tek kullanımlık dilsel birimlerdir, yinelendiğinde yerleşik hale gelip sözlükçeye girmeye eğilimlidir.
Ölçüt 4	Sözcükten daha büyük birimlerden ya da öbeklerden oluşabilir.
Ölçüt 5	Yeniyapımlara temel sağlaması açısından doğal sözcükler ile olası sözcükler arasındaki bağlantı konumundadır.

Tablo 1’de yer alan ölçütleri göz önünde bulundurduğumuzda, anlık oluşum kavramını sözcük üretme yöntemleri kullanılarak kasten ya da kendiliğinden oluşan; tek bir konuşma ortamında kullanılan ve tamamen içinde bulunduğu söyleme ya da metne bağlı; yinelendiğinde yerleşik hale gelip sözlükçeye girmeye eğilimli; sözcük ya da sözcük öbeği olarak yapılanan; doğal sözcükler ve olası sözcükler arasındaki bağlantı konumundaki tek kullanımlık dilsel birimler olarak tanımlayabiliriz.

Çalışmamızın temel amacı olan anlık oluşum adı verilen ve Tablo 1’de temel sınırlarını çizdiğimiz sözcüksel görünümleri incelemek için çalışma boyunca biçimbilimsel inceleme yürüteceğiz. Bu incelemeyi yürütürken anlık oluşumları dünya alanyazınında ve Türkçe alanyazınındaki çalışmalardan yola çıkarak oluşturduğumuz Tablo 1’de sunulan ölçüt çerçevesine göre belirleyeceğiz. Ardından bu ölçütlere göre güldürü metinlerinden derlediğimiz aday yapılar üzerinden sınıflamalar yaparak elde edilen anlık oluşum örneklerini araştırma odaklarımız çerçevesinde inceleyeceğiz.

- Türkçede daha sık kullanılan sözcük oluşturma süreçleri
- Türkçede daha işlek görünüm sunan biçimbirimler
- Türkçede yerleşikleşme süreci

Çalışmamızın bu bölümünde araştırmamıza artalan oluşturmak amacıyla anlık oluşum ve biçimbilimsel üretkenlik olguları incelendi. Daha sonra, dünya alanyazınında ve Türkçe alanyazında yürütülmüş çalışmaların genel bir görünümü sunuldu. Son olarak ilgili çalışmalardan elde edilen bulgular ışığında anlık oluşumları belirleyen ölçütler özetlendi. Araştırmamızın bir sonraki bölümünde ise veritabanı ve araştırma yöntemi tanıtılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

VERİTABANI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Anlık oluşum kavramı araştırmamızın kuramsal çerçeve bölümünde ayrıntılarıyla tanıtılmış, alanyazında ve Türkçe üzerine yapılan çalışmalar betimlenmiştir. Çalışmamızın araştırma yönteminin tanıtılacağı bu bölümde ise, öncelikle veritabanını belirleme yolu ve bu yolla seçilen metinler, ardından araştırmamızın örneklem belirleme yöntemi, örneklemden elde edilen dil verilerinin denetleme ölçütleri ayrıntılı olarak sunulacak ve çözümleme yöntemi tanıtılacaktır.

2.1. VERİTABANI

Anlık oluşumların incelendiği araştırmamızda söz konusu yapıların sıklığını ve türlerini saptamak için bir veritabanı oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak veritabanı olarak belirleyeceğimiz metinlere karar verme aşamasında ilk olarak sözlü metinler ve yazılı metinler değerlendirilmiştir. Sözlü metinlerin incelenmesinde diğer birçok dilsel birime nazaran daha seyrek görülen anlık oluşumların saptanmasının zaman ve enerji açısından maliyetli olacağı öngörülmüştür. Ayrıca resmi ve bilimsel bir konuşmada açıklık ve ölçünlü dil gereği konuşucular anlık oluşum kullanmaktan kaçınabileceklerinden gelişigüzel ve günlük konuşmalar izlenmelidir. Bu durum da araştırmacının karşısına etik engeller çıkaracağı gibi, araştırmamızın anlamlılığı ve genellenebilirliği açısından yeterli denebilecek sözlü metine ulaşma zorluğu söz konusu olacaktır ve günlük konuşmalarda anlık oluşumlara rastlama sıklığı az olacaktır. Yazılı metinler ise uzun süreli araştırmalarda etkili olarak kullanılabilir; çünkü gazete ve dergi gibi süreli gereçler bir araştırma sorunu hakkında geniş bir zaman dilimine dayalı çözümlemeyi sağlar. Bunun yanında yazılı metinler geniş bir örneklem oluşturulmasını olanaklı kılacağından dar örneklemelerin kapsamından kaynaklanan genelleme sorununun da belli bir ölçüde çözülmüş olacağı düşünülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 191). Buradan hareketle yazılı metinlerin araştırmamızın geçerliliğini, güvenilirliği ve genellenebilirliğini artıracığı düşünüldüğünden, veritabanı oluştururken yazılı metinler yeğlenmiştir. Söz konusu yazılı metin kavramını Ochs, ‘planlanmış’ ve ‘planlanmamış’ yazılı söylem olarak incelemiştir.

Planlanmamış yazılı söylem, üzerinde önceden hazırlık yapılmadan oluşturulan söylem türüdür. Bu söylem türünde dil kullanıcısı düşüncelerinin nasıl düzenleneceği ya da söylemlerini iletişim anından önce nasıl kurgulanacağı üzerinde durmaz (1979: 55). Planlanmış yazılı söylem ise, üzerinde düşünülen ve yazıya dökülmeden önce düzenlenen söylemdir. Bu araştırmada incelenen dergilerin süreli yayın olması nedeniyle ve veritabanımızı planlanmış yazılı söylemler oluşturmaktadır. Bu tür yazılı söylemler incelenirken, anlık oluşumlar biçimsel olarak betimleneceğinden diliçi etmenler dikkate alınmıştır. Bu noktada diliçi ve dildışı etmenler şu biçimde tanımlanmıştır:

Diliçi etmenler, yalnızca dilin kendi içindeki ilişkilere gönderimde bulunmaktadır. Bir dil biriminin çevresinde yer alan ve anlam, işlev, yapı bakımından birbiriyle etkileşime giren birimler diliçi bağlamı oluşturur. Bir başka deyişle söz konusu birimin anlamını, değerini ve işlevini ondan önce veya sonra gelen birimler etkiler. Dildışı etmenler ise dil dışındaki dünyada dille ilgili oluşan, iletişimde kullanılan ama dilsel terimlerle karşılanmayan jest, mimik ve ses tonu gibi özellikler ve bunun yanı sıra uzama, zamana, konuya ve konuşuculara ilişkin özelliklerdir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013: 42, 95). Sosyal bağlamı oluşturan bu etmenler, konuşucu ve dinleyici arasındaki toplumsal ilişkiyi, kişisel bilgi ve durumları içerir. Örneğin İngilizcede *you* (sen) adının dildışı bağlama göre *you* (siz) ile yer değiştirmesi dildışı bağlamın bireysel dil üzerindeki etkilerini ortaya koyar (Fromkin vd., 2011). Yukarıda da değindiğimiz gibi sınırlılık gereği veritabanında yer alan anlık oluşumlarda biçimbilimsel çözümleme yapıldığından yalnızca diliçi etmenler göz önünde bulundurulmuş ve dildışı bağlama ilerleyen bölümlerde ayrıntılandırılacağı üzere anlık oluşumların sadece yüklendikleri anlamı belirlemede başvurulmuştur.

Bütün bunlardan hareketle ve amaca uygunluk ilkesi göz önünde bulundurularak yeterli veriyi dildışı öğeleri dikkate almaksızın sağlayabildiği, iletişimi saklama işlevinin bulunduğu ve dili duyusal düzlemde görsel düzleme geçirme özelliği nedeniyle (Goody'den 1977: 78 aktaran Brown ve Yule, 1983: 13) pek çok farklı olası yazılı metin türü bu çalışmanın veritabanı oluşturulmadan önce incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler sonucunda sözgelimi bilimsel, fantastik vb. metinler değerlendirilmiştir. İnceleme nesnemiz olan anlık oluşumlar kuramsal çerçevede de betimlendiği üzere tek kullanımlık veya geçici olarak anlık bir yaratı

sonucunda ortaya çıkar. Ortaya çıkışında estetik kaygılar, o bağlama uygun sözcüğün zihinsel sözlükçede bulunmaması veya çağrılanması gibi etmenler rol oynar ve bir yaratıcılık göstergesi olarak da kullanılabilir. Bu durumda anlık oluşumlar örneğin; terimler dışında yeni sözcüklerden ve bağlam bağımlı dil kullanımlarından kaçınılan bilimsel metinlerde anlam bulanıklığına neden olabilir; nesnelliği ve net anlatım biçimini bozabilir. Fantastik ve bilimkurgu metinlerinde ise belli sözcük türlerinde anlık oluşumlara rastlansa da gülmece metinlere göre bu sözcüklerin sayıca daha az olduğu pilot bir çalışma yapılarak saptanmıştır. Gülmece metinler ise yaratıcılığa yer vermesinin yanı sıra anadil konuşucularına günlük ve resmi olmayan bir söylem oluşturma ortamı sağladığından Bacchielli (2010), Fromkin (1991), Uzun (2006), Sebzecioğlu (2013) ve Oturakçı'nın (2014) da belirttiği gibi anlık oluşumların en sık görüleceği metin türü olduğu çıkarımına ulaşılmıştır ve bu doğrultuda gülmece metin kapsamı içinde olan mizahi yazılar ve karikatürler anlık oluşum sıklığı açısından incelenmiştir.

Araştırmamızda ilk olarak, ilerleyen bölümlerinde izlenebilecek olan örneklem belirleme süreciyle alınan mizah dergilerinin tüm içeriğin, tür farkı gözetilmeksizin incelenmesi üzerinde durulmuştur; ancak rassal olarak belirlenen beş sayının içindeki güldürü yazıları incelenmiş; inceleme sonunda ~16.764 sözcükten ~6'sı anlık oluşum olarak kaydedilmiştir. Buna göre güldürü yazılarındaki anlık oluşum sıklığının ~% 0,03 olduğu saptanmıştır. Öte yandan yine araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ön çalışmanın yürütülme biçimi ayrıntılı olarak tanıtılacak olan karikatürlerin incelenmesinde ise anlık oluşuma rastlama sıklığı karikatür kareleri üzerinden ~% 2 olarak kaydedilmiş, ve güldürü yazılarından çok daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmüştür. Yapılan bu ön çalışmalar ışığında diğer yazılı dil kullanımı olan gülmece metinlerinin aksine, karikatürlerde anlık oluşumların daha sık yer aldığı bulgulandığından, karikatürler incelenmiştir. Şimdi karikatür türüne karikatürlerin neden çalışmamızın veritabanını oluşturmak üzere seçildiğini temellendirmek adına ayrıntılandırılalım.

2.1.1. Veritabanını Oluşturan Metinler

Karikatür (Caricature, cartoon) sözcüğü, İtalyanca bir eylem olan ve *abart-*, *büyüt-*, *saldır-* anlamlarına gelen 'caricare' sözcüğünden doğmuş, daha sonra

“çarpıtılmış çizim” anlamına gelen ‘caricatura’ adına dönüşmüştür (Sermet, 2008: 55). Karikatür alanyazında insan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim (TDK, 2011: 1332); çizgi ile mizah yapma sanatı (Özer, 2007: 19); bir şeyin, bir kimsenin, bir olayın alaylı, insanı güldürecek ve güldürürken de düşündürecek abartılı bir biçimde çizilmiş resmi (Sever, 2007: 18); gülmeceye dayalı görsel ileti (Durualp, 2006: 41); siyasal, toplumsal ya da gündelik olayların mizah yoluyla betimlenmesi (Güneri, 2008: 68) ve bu mizahın da çizgi yoluyla aktarılması (Arık, 1997: 67) olarak tanımlanmıştır. Karikatür, insanların, varlıkların, olayların hatta duygu ve düşüncelerin doğala ters düşen, olağanla çelişen, gülünç yanlarını yakalayıp bunları kimi zaman yazılı dil kullanımlarıyla destekleyerek abartılı çizimlerle bir gülmece anlatımına dönüştürme sanatıdır (Alsaç, 2001: 61). Bir başka deyişle; çizgi, fikir ve tersinleme karikatürün temelini oluşturan ana unsurlardır (Duc, 2004’ten aktaran Özkan, 2009: 1) ve ortaya çıkışında yaratıcılık büyük rol oynamaktadır (Mauro ve Kubovy, 1992: 433). Çizer söz konusu bu yaratıcılıkla olayları işlerken karikatürün mizahi yönünü oluşturan abartıya başvurur. Nitekim karikatür insanların, kurumların, toplumların ve ülkelerin yanlışlarını, çelişkilerini ve alışılmadık yönlerini ele alarak işler, yorumlar, eleştirir ve bunları ileti olarak yeniden insanlara yansıtırken ele aldığı kişileri ve olayları mutlaka abartır, bozar ve gülünçleştirir. Bu özellik karikatürün güldürücü yapısının doğal bir sonucudur (Erdem, 2005: 133).

Karikatür çok işlevli bir iletişim aracıdır. Sanatsal ve estetik işlevlerinin yanı sıra psikolojik, tarihsel, kültürel ve toplumsal işlevleri vardır (Örs, 2007: 27). Karikatürler okuma becerilerini geliştirme (Demetrulias, 1982), sözcük becerisini geliştirme (Godstein, 1986), sorun çözme (Jones, 1987) ve düşünme becerisini geliştirme (De Fren, 1988), güdülenme (Heintzmann, 1989), karmaşıklıkları giderme (Naylor ve McMurdo, 1990), bilimsel bilgiyi ortaya çıkarma (Guittierez ve Ogborn 1992) ve bilimsel düşünceyi ulaşılabilir hale getirme (Peacock, 1995) gibi pek çok eğitsel amaçla da kullanılabilir (Keogh ve Naylor’dan aktaran Kaplan ve Boyacıoğlu, 2013: 157). Karikatürün okuyucudaki etkin sözvarlığına etkisi ve düşünme becerisini tetiklemesi de yaratıcılıkla doğrudan ilişkili olan anlık oluşumların rastlanma sıklığını artıran etkilere sahiptir.

Karikatür mizahının güldürü unsuru üzerine kurulmasının doğal bir getirisi olarak tersinleme, abartma ve eleştiri unsurlarını sıklıkla içerisinde barındırması, yukarıdaki tanımların ortak noktasıdır. Karikatürlerde az sözcükle istenilen etkinin yaratılması için gelişmiş dil özellikleri sergilenmektedir; yani karikatür yalnızca birkaç satır, sembol veya sözcük içerir ve bu nedenle de anlambilimsel olarak gelişmiş bir yapıdır (Brennan, 1985: 170). Sonuç olarak tüm bunlar, dilde üretkenlikle sözcüksel üretkenliğin bir sonucu olan anlık oluşumların, yaratıcılığın etkin bir rol oynadığı karikatürlerde sık bir biçimde araştırmacının karşısına çıkacağı varsayımını destekler niteliktedir. Anlık oluşumların doğasında da yaratıcılığın olduğu göz önünde bulundurulursa bu noktada farklı karikatür türlerinin anlık oluşum sıklığı açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği saptanmalıdır.

Karikatürler farklı yönleriyle tanımlandıkları gibi biçimsel açıdan ve hazırlanış amacına bağlı olarak ulamlara ayrılmıştır.

Tablo 2. Alanyazında Karikatür Türleri

Alanyazındaki Çalışmalar	Karikatürün Tür Ulamları		
Oral (1993)	• Düşünmeye Yönelten Karikatürler • Eğlendirmeyi Amaçlayan Karikatürler		
Arık (1998)	• Portre Karikatür • Haber Konulu Karikatür • Eğlence Karikatürü • Bant Karikatür ve Çizgi Roman		
Kazanevsky (1998)	• Felsefi Sorunları Yansıtan Karikatürler • Toplumun Sosyal Yapısını Eleştiren Karikatürler • Sözsüz / Salt Mizahı Kapsayan Karikatürler		
Uğurel ve Moralı (2006)	• Eğlence ve Dikkat çekme Yönü Öne Çıkan Karikatür • Tartışma, Beyin Fırtınası, Araştırma ve Düşündürme Yönü Öne Çıkan Karikatürler		
Uslu (2010)	Anlatım Biçimine Göre: • Sözlü Karikatür • Sözsüz Karikatür	Tekniğine Göre: • Siyah- Beyaz Karikatür • Renkli Karikatür	Kurgusuna/Yapı Özelliğine Göre: • Tek Kare Karikatür • Bant Karikatür

Tablo 2’de izlenebileceği üzere karikatürler farklı başlıklar altında pek çok biçimde sınıflandırılmıştır ancak bu güldürü türünün amaçları, konuları, teknikleri veya kurguları bizim araştırma nesnemize rastlanma sıklığı açısından anlamlı bir farklılık yaratmayacağı saptanmış ve oluşturulan veritabanındaki tüm karikatürler tür farkı gözetilmeksizin incelemeye alınmıştır. Bu nedenle Uslu’nun (2010) anlatım biçimine göre yaptığı ayrım göz önünde bulundurulmuş; yani veritabanındaki karikatürler yalnızca sözlü karikatürler (bkz. Karikatür 1a, 1b. ve 3.) ve sözsüz (bkz. Karikatür 2.) karikatürler olmak üzere iki ayrı grupta toplanmış ve sözsüz olanlar dil verisi sağlamadığı için araştırmanın dışında bırakılmıştır. Ayrıca yine alanyazındaki pek çok ulamlamada adı geçen tek kare karikatür- bant karikatür veya çizgi roman ayrımı da dildışı etmenler incelenmediğinden, karikatür serilerindeki ardışık bağlam göz ardı edilerek bant karikatürler (bkz. Karikatür 3.) de tek kare karikatür olarak ele alınmıştır:

Karikatür 1a. Konuşmanın Alt veya Üst Çizgide Verildiği Sözlü Karikatür (Uykusuz, 2016; sayı: 33, s: 10)

Karikatür 1b. Konuşmanın Balon İçinde Verildiği Sözlü Karikatür (Uykusuz, 2009; sayı: 05, s: 10)

Karikatür 2. Sözsüz Karikatür (Penguen, 2015; sayı: 21, s: 20)

Karikatür 3. Bant Karikatür (Penguen, 2015; sayı: 23, s:24)

Değinilmesi gereken bir diğer nokta da, örnekleme alınan dergiler içerisinde birçok farklı çizerin çok sayıda karikatürünün olduğudur. Araştırmamızda yazar

biçemi yani çizere bağlı dil kullanımları incelenmediğinden karikatürler çizerlerine bakılmaksızın, kişisel dil kullanımları gözardı edilerek örnekleme alınmıştır.

2.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Veritabanının oluşturulması sırasında konuşmanın verildiği alt yazının ya da konuşma balonlarının Türkçeye çevrilerek yayımlandığı karikatürlerde anlık oluşumların özgünlüğü açısından çeviri metnin sorun yaratabileceği; yani çevirinin üretilen anlık oluşumları yok edebileceği, Türkçede varolan bir yapıya uyarlanabileceği öngörüsüyle Türkçe anadil konuşucusu çizerlerin güncel dil kullanımını yansıtan son dönem karikatürlerinden yola çıkılmıştır. Araştırmada, kullanılabilirlik ve ulaşılabilirlik amacıyla başvurulmuş bir örnekleme yöntemi olan (Patton, 2014: 242) *Uygun Durum Örnekleme* (Convenience Sampling) ile 2008-2016 yılları arasında yayımlanmış karikatür dergileri temel alınmıştır. *Belge tarama* yoluyla (Document analysis) 2007'den yalnızca 13 haftalık dergiye ulaşıldığından örneklem belirlenme 2008'den başlatılmış ve 2017'de iki farklı mizah dergisi kapandığı için tam yıl dergi sayısı çıkarılan 2016'da sonlandırılmıştır. Araştırmanın veritabanını oluşturan mizah dergileri, satış oranlarına göre belirlenmiştir; çünkü görece diğerlerinden daha çok dil konuşucusunun takip ettiği dilse üretimlerin, dil konuşucularıya, dolayısıyla dil dinamiğiyle etkileşimi daha yüksek olacaktır. Bu nedenle veritabanı belirlenme sürecinde etkin olarak yayım hayatına devam eden 7 dergiden en çok satan 2 farklı mizah dergisi; yani *Uykusuz* ve *Penguen* dergileriyle oluşturulmuştur. Bu belirlemede temel ölçüt olan satış oranlarına ulaşmak için *Uykusuz* ve *Penguen* dergilerinin genel müdürlüklerinden satış oranları bilgisine ulaşılmıştır.

“Uykusuz dergisinin satış oranları kış aylarında 30-32-28 bin aralığında, yaz aylarında 30-40 bin aralığında değişmektedir.”

(Kişisel iletişim, e-posta: info@uykusuzdukan.com.tr, 20.03.2017)

“Penguen dergisinin haftalık ortalama satış oranı 32.000-38.000 aralığında değişmektedir.”

(Kişisel İletişim, e-posta: gulsum.aksit@komikburo.com, 20.03.2017)

Ayrıca bütün mizah dergilerinin dağıtım şirketi olan *Yaysat*'a ve yine bütün mizah dergilerin ortak satış noktaları olan *D&R*, *Kitapsan* ve *Remzi* kitabevlerine başvurulmuş ancak satış gizliliği nedeniyle yalnızca *Kitapsan* 3 aylık bir satış grafiği paylaşmıştır.

Elde edilen bu bilgilerden hareketle veritabanı oluşturma ölçütlerinden biri olarak temel alınan satış oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3. Mizah Dergilerinin Satış Sayıları ve Satış Oranları

Mizah Dergileri	Mart 2017	Nisan 2017	Mayıs 2017	Mart- Mayıs 2017 Toplam Satış Oranları
Uykusuz	179	194	192	% 46,4
Penguen	132	185	182	% 41,0
Leman	22	15	21	% 12,4
Hortlak	21	6	22	
Gırgır	12	-	-	
Naber	7	4	7	
Lama	2	8	5	

Tablo 3'te görüldüğü gibi *Leman*, *Hortlak*, *Gırgır*, *Naber* ve *Lama* dergilerinin satış oranları *Uykusuz* ve *Penguen*'le kıyaslandığında oldukça düşüktür, dolayısıyla dergilerin satış oranının % 15'in üzerinde olması veritabanı belirlemede ölçüt alınmıştır. Bunun yanısıra veri toplamada amaçlı bir örneklem yöntemi olan uygun durum örnekleme temeline *Uykusuz* ve *Penguen* dergilerinin geçmişe dönük sayılarına erişimin açık olması dikkate alınarak örneklem *Uykusuz* ve *Penguen* dergilerinden seçilmiştir. ¹

1000 sözcüklü bir örneklemin genellenebilirlik ve güvenilirlik açısından incelenen birçok dilbilgisel olguyu göstermede yeterli olacağı öne sürülmüştür (Biber, 1993'ten aktaran Conrad, 2002: 77); yine de çalışmamızda daha fazla verinin bulgulanması ve anlık oluşumların kapsamlı bir biçimde açıklanabilmesi için bu sayı

¹ Bu çalışma devam ederken, 15 Şubat 2017'de *Gırgır* dergisi; 18 Mayıs 2017'de ise *Penguen* dergisi çeşitli nedenlerle kapanmıştır; ancak zaten satış oranı nedeniyle *Gırgır* dergisi veritabanına alınmamış ve 2017'de yayımlanmış dergiler de örneklemin önceden belirlenmesi ve yıl boyu tam yayım koşulu gözetilerek alınmamıştır ve bu durumda da dergilerin kapanması örnekleme etkilememiştir.

daha geniş tutulmuştur. Bir dergideki yazılı dil kullanımı olan ortalama kare sayısı ~137, yazılı dil kullanımı olmayan kare sayısı ~7 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, örneklemin taranmasının sonunda sözsüz karikatür kareleri çıkarılmış; ~36.168 karikatür karesi elde edilmiştir. Bu sayı istatistiksel belirlemenin yapılması için dergi sayısı üzerinden bir dergideki ortalama kare sayısı göz önünde bulundurularak yaklaşık olarak hesaplanmıştır. Nihayetinde bu karikatür karelerinden oluşan örneklemin seçildiği veritabanı; yani Penguen ve Uykusuz dergilerinin 2008-2016 yılları arasındaki haftalık olarak yayımlanan sayıları listelenmiştir ve eşit oranlı olmak üzere toplam 938 dergi veritabanımızı oluşturmuştur.

Dergiler her hafta başına çıkardıkları sayıları 1. sayı, 2. sayı gibi ardışık olmak üzere numaralandırmışlardır ve her derginin kapak sayfasında o yılın kaçınıcı sayısı olduğu yer almaktadır. Haftalık yayım yapan mizah dergileri bu biçimde bir yıldaki hafta sayısına bağlı olarak her yıl 52 veya 53 sayı olarak yayımlanmaktadır. Araştırmamızda da dergilerin bu numaralandırma dizgesine sadık kalınmış, örnekleme alınan dergiler kapak sayfalarından da izlenebileceği üzere kaçınıcı haftada çıkarıldıklarına gönderimde bulunarak numaralandırılmıştır.

Örnekleme belirlerken istatistiksel çözümleme yapılabilmesi için gerekli bir bulgu olan görülme sıklığı ön çalışmayla belirlenmiştir. Anlık oluşumların karikatürlerdeki görülme sıklığı belirlenirken, yukarıda sözü edilen veritabanını oluşturan dergiler araştırmanın güvenilirliği açısından rassal olarak incelemeye alınmıştır. Aşağıdaki tabloda rassal olarak ön çalışmaya alınarak incelenen haftalık sayılar dizelgelenmiştir.

Tablo 4. Ön Çalışmada İncelenen Haftalık Sayılar

	Uykusuz	Penguen
2008	9. sayı	9. sayı
2010	2. sayı	2. sayı
2012	2. sayı	2. sayı
2014	2. sayı	49, 50, 51, 52. sayılar
2015	-	1; 23 arası ve 52, 53. sayılar
2016	2. sayı	1; 34 arası sayılar

Tablo 4’te gösterilen dergiler istatistiksel belirlemenin yapılabilmesi için bir yılda çıkan haftalık dergilerin 1. haftasının, 1. sayıya denk düşecek biçimde numaralandırılması üzerinden temel alınan sayılarının rassal belirlemesiyle ön çalışmaya alınmıştır. Ön çalışmada anlık oluşumların saptanması ve incelenmesi için aşağıdaki 2.2.2. *Bir Örnek Üzerinden Çözümleme* bölümünde açıklanan adımlar uygulanmıştır. Bu yolla incelenen dergi sayısı 50’ye ulaştığında anlık oluşum oranı sabitlenmiştir; yani rastlanma sıklığı, dergi sayısı artsa da belli bir değerde kalmıştır; ancak yine de, güvenilirliği artırmak adına ön çalışma 70 dergiye kadar genişletilmiştir. Yapılan incelemeler sonunda ise anlık oluşum sayısı incelenen dergiyle eşdeğer olarak artsa da, ortaya çıkan oran; yani anlık oluşuma rastlanma sıklığı dergi başına % 2 olarak sabit kalmıştır; yani bu değerlendirme çerçevesinde incelenen 70 dergide 200 anlık oluşum saptanmıştır.

Yukarıda sözü geçen ön çalışma yoluyla geliştirilmiş anlık oluşumlara rastlanma sıklığı ise örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılmıştır. Söz konusu örneklem, veritabanımızda bulunan 469’u Uykusuz; 469’u Penguen olmak üzere haftalık olarak çıkmış toplam 938 dergi üzerinden oluşturulmuştur. İstatistiksel olarak çalışmanın anlamlılığını ölçmek için ‘*Basit Rassal Örnek Seçim Yöntemi*’ (Simple Random Sampling Method) kullanılarak aşağıdaki örneklem belirlemede kullanılan formül ile hesaplanmıştır (Şenol, 2012).

Formül 1. Örneklem Belirleme

$$n = \frac{N z_{\alpha/2}^2 p(1 - p)}{d^2 (N - 1) + z_{\alpha/2}^2 p(1 - p)}$$

Yukarıdaki formülde ‘N’ evren büyüklüğü; yani örnekleme seçtiğimiz büyük gruptur ve ‘N’ 2008-2016 yıllarında yıllarında yayımlanmış 2 mizah dergisinden eşit oranlı alınan toplam 938 sayıdır. Formüldeki bir başka değer olan ‘ $z_{\alpha/2}$ ’ iki yönlü hipoteze göre belirlenen bir tablo değeridir ve 1,96’ya işaret eder. ‘d’ ile incelenecek unsurun görülüş sıklığına göre yapılan tahminin hata sınırını, sapmayı gösterir. Çalışmamızın ‘d’ değeri 0,05 (% 5) olarak belirlenmiştir. ‘ $p(1 - p)$ ’ kitle varyansını; kitle varyansı içerisindeki ‘p’ ise incelenecek olayın görülme sıklığını; yani örneklem içinde ilgilenilen özelliğe sahip dergilerin oranını göstermektedir. Ön çalışmayla elde edilen anlık oluşumların incelenen dergilerle oranından hareketle geliştirilen ‘p’ değeri

0,2'dir. Buna karşıt olarak ' $(1 - p)$ ' örneklemde aranan özelliğın olmadığı dergilerin oranına gönderimde bulunmaktadır. Formülde geçen ' n ' örneklem ölçümüne gönderimde bulunmaktadır; yani veritabanındaki büyük gruptan rastgele örneklem yöntemiyle seçilerek btncemizi oluşturan küçük gruptur ve bu formüle göre $n \approx 264$ 'tür; yani karikatür dergilerindeki anlık oluşumların genellenebilirliğı için incelenmesi gereken toplam dergi sayısı ≈ 264 olarak belirlenmiştir. n çalışmada incelenen 70 dergi rassal olarak önceden örneklem eklenmiş olduğundan ilk kez rassal olarak belirlenecek 194 dergi, 938 dergi arasından 127 Uykusuz, 67 Penguen alınmak üzere istatistiksel bir paket program olan MINITAB programında rastlantısal olarak belirlenmiştir. MINITAB programıyla rassal seçim yapılarak örneklem alınan dergiler sırasıyla aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 5. Yıllara Göre Örnekleme Alınan Dergilerin Haftalık Sayıları

	Uykusuz Haftalık Sayılar	Uykusuz Yıllık Toplam Sayı	Penguen Haftalık Sayılar	Penguen Yıllık Toplam Sayı
2008	9, 11, 15, 22, 23, 25, 34, 36, 38, 46	10	8, 10, 12, 14, 29, 31, 34, 48	8
2009	5, 8, 10, 12, 14, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 43, 45, 48, 50	17	11, 16, 20, 25, 33, 40, 41, 43, 52	9
2010	1, 3, 7, 8, 9, 12, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 33, 35, 39, 46	16	1, 3, 7, 8, 10, 16, 19, 22, 28, 36, 38, 41, 42, 44	14
2011	3, 8, 9, 14, 15, 24, 25, 27, 28, 30, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 50, 52	19	5, 17, 19, 30, 51	5
2012	6, 10, 12, 14, 25, 32, 39, 40, 44, 45	10	16, 23, 24, 30, 31, 35, 41, 42, 45, 50, 52	11
2013	6, 7, 8, 11, 13, 14, 21, 23, 24, 28, 30, 36, 38, 39, 40, 41, 47, 52	18	10, 17, 18, 34, 37, 41, 43, 45, 47	9
2014	3, 4, 5, 14, 16, 20, 23, 24, 26, 30, 33, 42, 43, 45, 51	15	10, 12, 13, 21, 49	5
2015	3, 12, 13, 25, 30, 34, 38, 39, 42, 45, 47, 48, 50	13	12, 14, 16, 17, 28, 34	6
2016	1, 3, 6, 8, 11, 17, 21, 23, 27	9	-	0
Örnekleme Alınan Toplam Sayı:	Uykusuz	127	Penguen	197

Tablo 5’te MINITAB programında belirlenen dergilerin haftalık sayıları tarih sıralamasıyla gösterilmiştir. Uykusuz ve Penguen’den alınan dergi sayısının toplamı ise her yıl için ayrı olarak verilmiştir. Örneğin Uykusuz dergisinin 2008’de yayımlanan sayılarından MINITAB’ta rassal olarak 10 adet belirlenmiş; seçilen sayılar 9. sayı, 11. sayı gibi *zamandizinsel* (chronological) biçimde dizelgelenmiştir. Örnekleme alınan

dergi sayısı ise, 127'si Uykusuz; 67'si Penguen olmak üzere toplam 197 olarak belirlenmiştir.

2.2.1. Anlık Oluşumların Denetiminde Başvurulan Kaynaklar

Araştırmamızda bir sözcüğün anlık oluşum olup olmadığı konusunda beş farklı kaynağa başvurulmuştur. Öncelikle karikatür kareleri tek tek ele alınmış, kuramsal çerçevede verilmiş olan anlık oluşum tanımına ve ölçütlere uyduğu düşünülen sözcükler dizelgelenmiştir. Oluşturulan örneklerden listelenen bu sözcüklerin anlık oluşum olup olmadığını denetlemek için başvuru ve aşağıda listelenen kaynaklardan ilk dördü sözlükselleşme testi için, son kaynak yerleşikleşme testi için kullanılmıştır.

- *Büyük Türkçe Sözlük (BTS)*
- *Dil Derneği Türkçe Sözlük (DDTS)*
- *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (TBAS)*
- *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü (TİS)*
- *Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)*

BTS, *Türk Dil Kurumu* (bundan sonra, TDK) tarafından çıkarılan, ilk baskısı 1945 yılında yayımlanan, son olarak 11. baskısını yapan Türkçe Sözlük'e dayalı olarak 2002 yılında sanal ortamda kullanıma sunulan sözlüktür ve 616.767 sözlükselleşmiş birim içermektedir. BTS, Türkçenin söz varlığını veritabanına aktarma çalışmasının bir parçası olarak, Anadolu ağızlarıyla ilgili TDK tarafından yayımlanan çalışmaların sözlük bölümleri genel ağ ortamına aktararak oluşturululan Derleme (Ağızlar) Sözlüğü, Güncel Türkçe Sözlük, Kişi Adları Sözlüğü, Türk Lehçeleri Sözlüğü, Türkçede Batı Kökenli Sözcükler Sözlüğü, Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, Uluslararası Metroloji Sözlüğü, Eczacılık ve İlaç Terimleri Sözlüğü ve Hemşirelik Sözlüğü olmak üzere 11 farklı sözlüğü içermektedir. Araştırmamıza güvenilirliği artırmak ve bulgularımızın sağlamasını yapmak adına farklı bir kurumun yayımladığı sözlük olması, ve ağ ortamından ulaşılabilir olabilmesi nedeniyle bir başka denetleme ölçütü olarak alınan DDTS ise ilk baskısını 1998'de üçüncü ve son baskısını 2002'de yapmış ve yine aynı

tarihte ağ ortamına aktarılmıştır. Hulki Aktunç tarafından hazırlanıp ilk kez 1990'da basılan ve 5297 argo maddebaşı sözcük içeren TBAS ise BTS'nin içerdiği argo sözcüklerin yanında daha kapsamlı bir denetleme sistemi kurmak amacıyla kaynak listesine eklendi. Necmi Akyalçın'ın hazırladığı 2007 basımlı, tam ikilemeleri kapsayan TİS de yine aynı gerekçeyle başvurulmuş kaynaklar arasına alındı.

Örneklemede incelenen bir sözcük yukarıda sözü geçen BTS'de veya DDTS'de yer alıyorsa bu durum anadil konuşucularının o sözcüğü içselleştirilmiş biçimde kodladığının göstergesidir. Bir başka deyişle, incelenen sözcük sözlükselleşmiş demektir. BTS'nin kapsadığı Ağızlar Sözlüğünde yer alıyorsa, o dilsel birim bölgeler arası ses, biçim ve anlam farklılıklarına dayansa da, kullanımda var olan bir sözcüktür; çünkü ağız kullanımlarının kökeni yine o anadile uzanır, farklılık genellikle söyleyiş özelliğinin değişmesiyle sınırlıdır (Kıran ve Kıran, 2013: 126). Bir başka deyişle dilsel birimler sesbilgisi, dilbilgisi, sözvarlığı veya anlam açısından farklılıklar gösterir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2013: 19). Aynı biçimde TBAS veya TİS'te yer alan sözcüklerin de sözlükselleşmiş oldukları kabul edilmiştir. Sonuç olarak 1. Kuramsal Çerçeve bölümünde verilen tanımlamalara uyduğu düşünüldüğü için dizelgelenen sözcüklerden biri ilk dört kaynaktan geçiyorsa, anlık oluşum olarak çözümlenmemiş ve listeden silinmiştir.

Derlenen dil verilerinin yerleşikleşme oranlarını saptamak için, 50 milyon sözcüklü veritabanıyla genel amaçlı kullanıma uygun ve açık bir Türkçe derlem olan TUD'un, 3.0. sürümüne başvurulmuştur. 50 milyon sözcükten oluşan ve 24 yıllık bir dönemi (1990- 2013) kapsayan kaynak derlem TUD 3.0 sürümünde kullanıcılar sözcük türüne ve eklere göre de sorgu yapabilmekte; çoksözcüklü birimleri arayabilmektedirler. TUD, listelediği sözcüklerin ye aldığı tümceyi ve bağlamın anlaşılabilmesi için sözcüğü içeren metnin bir bölümünü de vermektedir. Bu da, örneklemedeki sözcükler taranırken anlamsal veya bağlamsal örtüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini de gözönünde bulundurmayı sağlar; yani incelenen aday yapıların anlamı göz önünde bulundurulmuş, yerleşikleşme sürecinde olup olmadığı o bağlamdaki kodlanış düzeneğine göre belirlenmiştir.²

² Ayrıntılarıyla açıklanan sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetlemeleri Mayıs 2018'de tamamlanmış, bu tarihten itibaren söz konusu denetleme kaynaklarındaki değişim ve eklemeler araştırma süreci gereği gözardı edilmiştir.

Google arama moturu Sebzecioğlu'nun (2013) çalışmasında bir test aracı olarak kullanılmıştır, ancak internette yer alan metinlerin çeşitli sitelerde yinelenmesi, sözcüğün dağılımını saptamayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle herhangi bir arama motoru anlık oluşumların sözlükselleşme veya yerleşikleşme testinde kullanılmamış, bunun yerine internette yer alan çeşitli metinleri de kapsayan TUD 3.0. daha güvenilir bir test düzeneği olarak öngörülmüştür.

Şimdi bir örnek üzerinden söz konusu denetleme ölçütlerinden başlanarak anlık oluşumların çözümlenmesinde kullanılan yöntem sunulacaktır.

2.2.2. Bir Örnek Üzerinden Çözümleme Yönteminin Gösterilmesi

Öncelikle kuramsal çerçevede belirtilen ölçüt çerçevesine göre olası anlık oluşumlar belirlenmiştir. MINITAB ile rassal olarak belirlenen 264 dergide yapılan inceleme sonucu anlık oluşum ölçütlerine uyan dilsel yapılar 2.2.1. başlığı altında sözü edilen sözlükselleşme ve yerleşikleşme sınamalarından geçirilmiştir. Denetleme kaynağı olarak seçilen sözlüklerde yer alan sözcükler sözlükselleşmiş olduklarından, TUD'da geçen sözcükler ise yerleşikleştiği için örneklemden çıkarılmıştır. Böylece örnekleme oluşturan dergi başına ~3.5 anlık oluşum saptanmıştır. Sınama sonucu belirlenen 930 dilsel yapı anlık oluşum olarak saptanmış ve incelemeye alınmak üzere dizelgelenmiştir. Şimdi örnekleme oluşturmada aktarılan bu adımları bir örnek üzerinden de izleyelim.

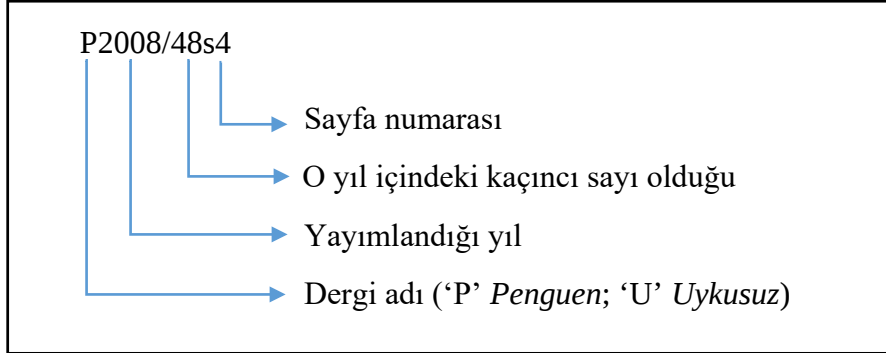
Örneğin, Penguen dergisinin 2008 yılında çıkardığı 48. sayı MINITAB ile belirlenen örneklem dahilindedir. Bu dergi taranırken anlık oluşum tanım ve ölçütlerine uyan *origamici* sözcüğü ilk önce “olası anlık oluşum” olarak kaydedilmiştir. Sözcüğü tanıma ve tanımlamada karikatür karesinin bağlamı temel alınmıştır.

Karikatür 1. 'origamiciler' Anlık Oluşumunu İçeren Karikatür (P2008/48s4)

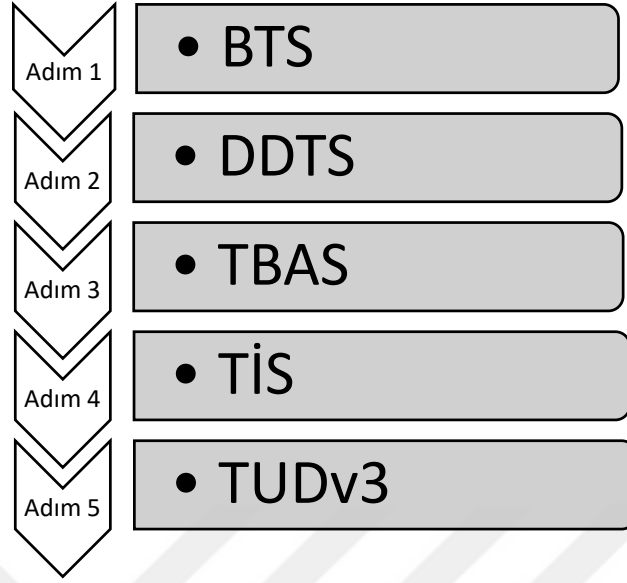
Karikatür 1’de verilen kare, yöntem bölümünde açıklanan adımlar izlenerek belirlenen ve MINITAB programıyla rassal olarak belirlenerek örnekleme alınan dergilerden biri olan *Penguen* dergisinin 2008 yılında yayımladığı 48. sayısında rastlanmıştır. Anlık oluşuma rastlanan karikatür kareleri denetlemeyi kolaylaştırmak adına kodlanarak listelenmiştir. Örneğin *Karikatür 1*’de görsel ‘P2008/48s4’ koduyla birlikte verilmiştir.

Şekil 3. Bulgu Kodlarının Açıklanması

Şekil 3’te gösterildiği gibi kodlarda yer alan ‘P’ veya ‘U’ gösterimleri örnekleme oluşturan iki dergi olan *Penguen* dergisine veya *Uykusuz* dergisine gönderimde bulunmaktadır. 2008 ve 2016 yılları arasında hangi yılda yayımlandığı, bir yılda yayımlanan 52 veya 53 sayı içinde kaçınıcı sayı olduğu ve incelenen sayı içindeki sayfa numarası sırasıyla kodlanmıştır. Kuramsal çerçevede belirtilen anlık oluşum ölçütleri çerçevesinde saptanıp kodlanarak dizelgelenen anlık oluşum aday yapıları sırasıyla anlık oluşum denetlemesinden geçirilmiştir.

Şekil 4. Anlık Oluşum Denetleme Düzenneği

Örnek olarak incelenen *origamici* sözcüğü Şekil 4’te gösterilen denetleme adımlarından ilki olan BTS’de sözlükselleşme denetimi için taranmıştır:

Resim 1. BTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

T.C. ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

HAKKIMIZDA SÖZLÜKLER YAYINLAR KÜTÜPHANE

Büyük Türkçe Sözlük

Ç Ö İ O Ş Ü Ş İ Ü

Sözlükte tam sözcük söz varlığı ARA

origamici sözü bulunamadı.

Aşağıdaki sözlerden birini mi aramak istediniz?

oğormek
organikçi
oyurgamak

Resim 1’de gösterildiği gibi listedeki her sözcük TDK’nın BTS’sinde denetlenmiştir. Denetleme sonucunda sözlükte rastlanan sözcükler listeden silinmiştir. BTS’de bulgulanmayan sözcükler daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, güvenilirliği artırmak için denetleme sistemine eklenen DDTS üzerinde de taranmıştır.

Resim 2. DDTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

DİL DERNEĞİ

Kuruluş: 22 Nisan 1987
Dil Derneği, Bakanlar Kurulunun 24.07.2002 tarih ve 2002-4812 sayılı kararı ile kamu yararına çalışan dernektir.

Anasayfa	Dil Derneği	Üyelik	Belgelik	Bağlantılar	Site Ağacı	İletişim	E-ÇTD
----------	-------------	--------	----------	-------------	------------	----------	-------

» Türkçe Sözlük Ara-Bul

Türkçe Sözlük Ara-Bul

Türkçe Sözlükte "Ara-Bul" işleminin açıklamaları için tıklayınız: [Türkçe Sözlük "Ara-Bul" İşlemi](#)
Bilgisunar ortamındaki Türkçe Sözlük **sürekli güncellenmektedir.**

[Kısaltmalar Dizelgesi](#)
[Yazım Kılavuzu Ara-Bul](#)

â ç ğ ı ö ş ü

☐ ile başlayanları

☒ sözcüğünü

Aranan sözcük bulunamadı.

Resim 2’de verildiği gibi DDTS’de de bulgulanmayan sözcükler denetlenmeye devam etmiş, bulgularan veriler aday yapı listesinden çıkarılmıştır. Ardından üçüncü adım olarak argo sözcükler için sorgulama yapılmıştır:

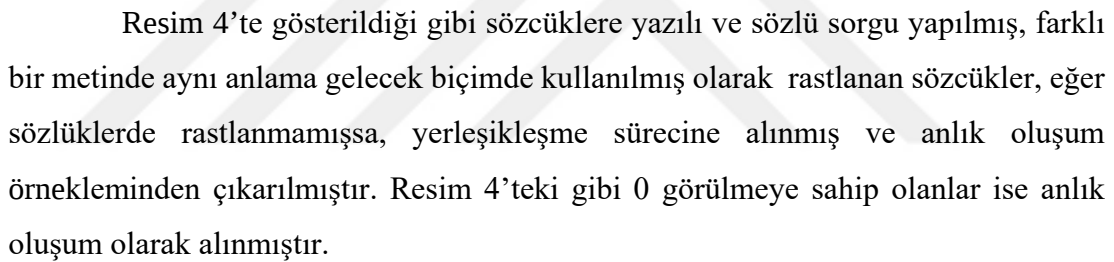
Resim 3. TBAS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

On Sekiz
ON SEKİZ d. Bir kızın, bir kadının hemen yakını, yanı başı: "Çiğdem tam onsekizde, bir peşrev atmaya kalktı, kız gıcık kaptı, çanta kelleyle kapı".
ON SEKİZE GİRMEK d. Bir kadına, bir kızı çok yakıştırmak. (Özellikle kamu çalışanlarında sarıklılık edenler için kullanılır.)
ONUN BUNUN ÇOCUĞU d. "Piç, babası belirsiz, çocuk" anlamında kullanılır: "Bekim dağlara asılı kalmıştır onun bunun çocuğu. –Onun bunun çocuğu babandır hergeleli" (Oğuz Aral, *Ütanmaz Adam*).
ORAIN i. (yun.) Erzin.
ORALET i. (tic. m.) Ağız yoluyla savişme, oral seks.
ORGANİZATÖR i. (fr. organisateur) Muhabib-i telâk, pezevenk. • Barlara konsomatris, genelevlere fahişe sağlayan kimse.
ORMANA d. Kaba saba hareketler yapan bir kimseye, dolaylı yoldan ("ayr") demek için) hakaret etmede kullanılır: "Kasap bak, bizim Fığok Hüseyin’i de yavaşca b-saviler başlatı: Ormana! Ormana!"
ORMANLAMAK f. Çalmak, aşımak.
ORİANTİK s. (romantikten al. y.b.) Duygusal. Romanlık.
OROSPU DUBARASI d. (fars. ruspi, dübâre; türk. e.) Aşağılık hile, alçakça dalavere. Ayr. bk. DUBARA.
OROSPU SÜLÜĞÜ d. (fars. – türk.) Pezevenk, bir fahişenin doçtu, belalı’ı olup onun sırtından geçinen erkek: "–Bela kendi başına peşasın insafsız, orospu sülüğü..." (İrfan Yalçın, *Genelevde Yas*).
OROSTOPOL s. ve i. Alçak, orospu dolı, kahpe çocuğu: "Serseriler! Kopuk pupları! Orostopolatları!" (Hüda Aktunç, *Yalan Oldu Dünya*).
OROSTOPOLLUK i. OROSTOPOL (bk.) olma durumu. –Alçakça hile: "Kavuklu–Nasıl ne hesabı? Yoksa bir orostopoluk mu düşünüldün?" (Ortaoyunu, *Kâğıthane Selası*). "Çiğdem bızde anıhaplara orostopoluk arama. Bızın kumarda katekülünü zi ne zaman gördün?" (Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*).

ORSA BOCA d. (ital. orsa poggia, "bir sağa bir sola") Çok sarhoş kimsenin dengesiz yürümesini nitelerken kullanılır: "Adamımız orsa boca, kaldırımları sullyarak geliyor." • "Elden geldiği kadar, göyle böyle" anlamında söylenir: "Er neyse, Ben deniz, semtinde fakıran, delikanlık olayın orsa-boca götüren erangi bi işiyim." (Kemal Gökhan Gürses, *Aydınlara Zentaların Savaşı*).
ORTA BACAK d. Erkeklik organı, penis.
ORTANIN SAĞI d. Şekerli kahve.
ORTANIN SOLU d. Sade, ya da az şekerli kahve.
ORTA TAKIM d. Erkeklik organı ve erbazdri, penis ve testisler: "Türkün mirasından pay almaya kalktım. Galiba hissinde orsa takımları düşecektili. Onu da alamadınız." (Hüseyin Rahmi Gökınar, *Ben Deli miyim?*).
OSKİ i. (arm. vask’iden) Karagözcü argosunda "altın" anlamında kullanıldı. • Altın para, altın lira: "Karagözcü–Hani ya, oskilerden bir pay anıyamadık. Kulübi–"Oski" dediğiniz nedir bilemiyorum." (Karagözcü, *Şairlik*). • Lira: "–Kapa pıkar baştan aşağıya o be-nis yapacağın hanım etbiseleri ile hanım iskarpınları? –Yirmi, yirmibes oskiye çikari!" (Osman Cemal Kaygı, *Çinçeneler*). Ayr. bk. GACCO OSKİSİ, MAVRO OSKİSİ.
OSKORU YUTMAK d. (arm. oskar, "kemik"; türk. f.) Rüşvet almak.
OSURUĞU DÜĞÜMLEMEK d. Korkmak: çok korktuğu için herhangi bir davranışta bulunamamak: "Ayvan: Söyle ulan, benim gibi kaç kişiyle evlendin? Kaç kişinin canını yaktin? Ne susuyorsun, osurüğün mu düğümlendi?" (Okday Arayıcı, *Rumuz Goncağı*).
OSURUK s. ve i. Değersiz, değüük nitelikli (şey, kimse): "Osuruk radyomda Borodın’ın Prese İgor’u başlar." (Farhan Şen-soy, *Gündeste*).
OSURUKTAN TAYYARE d. (türk. – ar., sem. idr, tayyare) Değersiz, önemiz (şil, olay, nesne). • Yalan, uyduruk (söz, haber).

Resim 3’te ‘origamici’ sözcüğünün sözlüklerde olmasa bile argoda olabileceği öngörülerek tarandığı TBAS’deki ilgili sayfa verilmiştir. ‘origamici’ sözcüğüne argo yapılar içinde rastlanmamıştır.

Resim 4. TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Negatif Sonuçlu Sorgulama

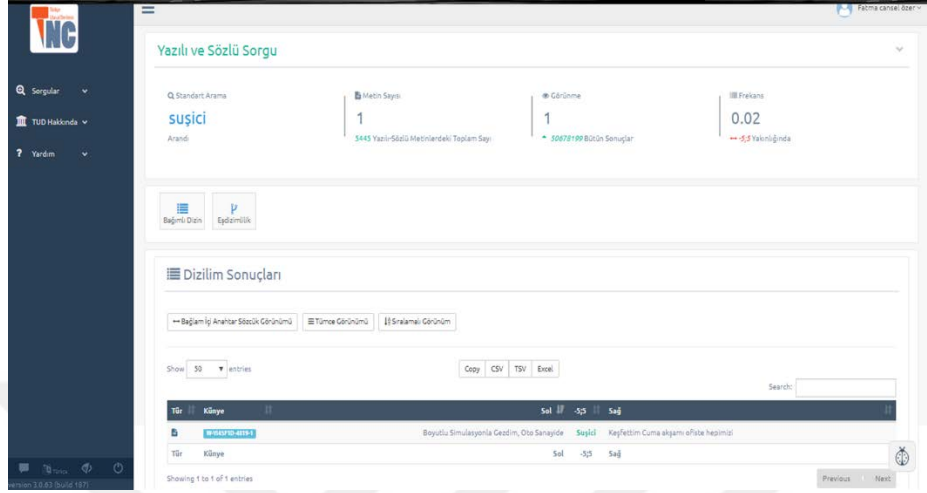

2.2.3. Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Saptanması ve Derecelendirilmesi

91

uygulanan BTS, DDTS, BTAS ve TİS'te yer almayan sözcükler yerleşikleşme sınaması için TUDv3'te de taranmıştır.

Resim 5. TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Pozitif Sonuçlu Sorgulama

Resim 5'te aday yapılar TUD üzerinde taranırken bir tümce içinde, sözcüğün ilk bulgularıyla aynı anlam ve bağlamda kullanıldığı bir örnek verilmiştir. Yerleşikleşme testinde bulguların sözcükleri kaç metinde kaç kez görüldüklerine göre belirlenen ve yine sorgu ekranında “frekans değeri” başlığında sayısal sıklık değerine göre listeledik. Ardından TUDv3'te çeşitli sıklık değerleriyle bulguların bu sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlıklarını istatistiksel açıdan ölçtük. Bu noktada yerleşikleşme sürecindeki sözcükleri bir grafik üzerinde sözlükselleşme dereceleri açısından incelemek için sözcükler frekans değerlerine göre sıralandı ve bir sıralama ve sıklık çözümlemesi olan *çeyreklik hesaplama* (quartile analysis) yöntemi uygulandı ve böylelikle serinin dörtte birlik bölümlerinin sınırları belirlenerek yerleşikleşme oranları üç temel kümeye ayrıldı.

Formül 2. Çeyreklik hesaplama

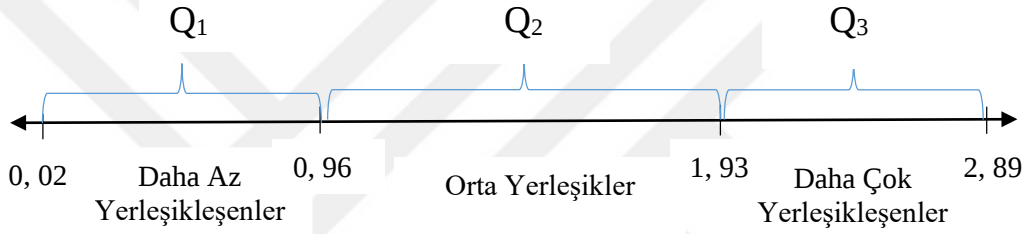
$$Q_1 = \frac{(f_c + 1)}{4}$$

$$Q_2 = 2 \frac{(f_c + 1)}{4}$$

$$Q_3 = 3 \frac{(f_c + 1)}{4}$$

Yukarıdaki formülde gösterilen f_c değeri incelenen sözcüklerin tamamının TUD'daki görülme sıklıklarına bağlı olarak belirlenen frekans değerlerinin *birikimli toplanmasıyla* (cumulative sum) 2,86 olarak elde edilmiştir. Frekans değerine göre Q_1 verilerin %25'ini, Q_2 %50'sini, Q_3 ise verilerin %75'ini kapsamaktadır. Q_1 sınırı 0, 96; Q_2 sınırı 1, 93; Q_3 sınırı 2, 89 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu değerler frekans değerlerinin birikimli toplamıyla ortaya çıkan sıralamada üç ayrı sınır belirlemiştir. Çıkan frekans sınırlarına göre de Q_1 sınırındaki sözcükler en az yerleşikleşenler, Q_2 sınırındakiler orta yerleşikleşenler Q_3 sınırındakiler ise sözlükselleşmeye en yakın yerleşikleşen sözcükler olarak belirlenmiştir.

Şekil 5. Yerleşikleşme Ölçeği

Şekil 5'te yerleşikleşme sürecinin üç ana bölüme ayrılarak sınırlarının belirlendiği 'daha az yerleşikleşenler, orta yerleşikler ve daha çok yerleşikleşenler' kümeleri gösterilmiştir.

Bu bölümde çalışmamızın araştırma yöntemi, öncelikle veritabanını belirleme yolu ve bu yolla seçilen metinler, ardından araştırmamızın örneklem belirleme yöntemi, örneklemden elde edilen dil verilerinin denetleme ölçütleri ayrıntılı olarak sunulmuş ve çözümleme yöntemi tanıtılmıştır. Bir sonraki bölümde çalışmada elde edilen bulgular incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Kuramsal çerçeve bölümünde ayrıntılarıyla tanıtılan ve çalışmamızın temel inceleme nesnesi olan anlık oluşumlar *veritabanı ve araştırma yöntemi* bölümünde aktarılan çözümleme yöntemine uygun olarak anlık oluşum ölçütleri çerçevesinde belirlenmiştir. 2.2.'de tanıtıldığı gibi dizelgelenen sözcükler sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetimine alınmış, elde edilen veriler doğrultusunda anlık oluşum olarak belirlenen 930 dilsel birim çalışmamızda çözümlenmiştir.

Şimdi örneklemden elde edilen anlık oluşumların incelenmesiyle ulaştığımız sonuçları ele almak ve çözümlemelerimizi örnekleyerek açıklamak için araştırma sorularımızı hatırlayalım:

1. Türkçede anlık oluşumların türetim özellikleri nedir?
 - a. Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yolları nelerdir?
 - b. Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yolları Türkçenin genel sözcük yapım yolları eğilimine koşut mudur?
2. a. Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri nelerdir, bu biçimbirimlerin sıklık dereceleri nedir?
 - b. Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri Türkçenin işlek görünüm sunan türetim biçimbirimlerine koşut mudur?
3. a. Anlık oluşumlar incelenirken elde edilen sözcüklerden yerleşikleşme sürecine girmiş olanlar var mıdır?
 - b. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlık dereceleri ve türetim özellikleri nedir?
4. Anlık oluşumun sözlükselleşme süreci içindeki yeri nedir?

Şimdi yukarıda verilen araştırma sorularımızı sırasıyla ele alarak örneklemden elde edilen bulguları örneklemden elde ettiğimiz tipik örneklerle açıklayalım.

3.1. ANLIK OLUŞUMLARIN TÜRETİM ÖZELLİKLERİ

Anlık oluşum olarak saptanan 930 sözcüğün türetim özellikleri iki alt araştırma sorusu çerçevesinde incelenecektir. Önce bulgularan sözcüklerde hangi sözcük yapım yollarının görüldüğü sorusuna, sonra bulgularan sözcüklerde hangi türetim biçimbirimlerinin ne sıklıkla görüldüğü sorusuna yanıt arayacağız. Aşağıda ilk araştırma sorumuz doğrultusunda bulgularımızı sırasıyla ele alacağız.

1. Türkçede anlık oluşumların türetim özellikleri nedir?

a. *Türkçe anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yolları nelerdir?*

3.1.1 Anlık Oluşumlarda Görülen Sözcük Yapım Yolları

İncelenen anlık oluşumlarda kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla açıklanan 19 farklı sözcük yapım yolundan 15'i çeşitli oranlarda görülmüştür. Saptanan bu sözcük yapım yolları ve görülme sıklıkları aşağıdaki tabloda sergilenmiştir. Anlık oluşumlarda en işlek görünüm sunan sözcük yapım yolları sırasıyla ekleme, bileşme, yansıma, sözyapım ve karma olarak saptanmıştır, ancak alanyazında tanıtılan başkalaşma, bükümleme, kayma ve kısaltma yollarına rastlanmamıştır.¹

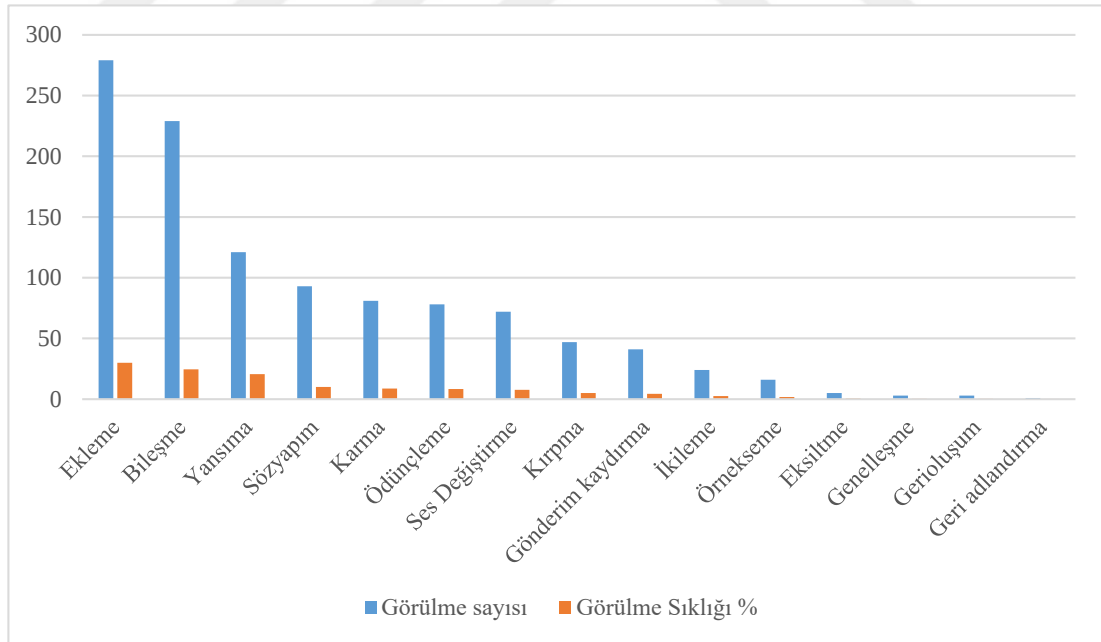
¹ Sözcük yapım yollarının işleklik dereceleri ve nedenlerine ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Tablo 6. Anlık Oluşumlarda Görülen Sözcük Yapım Yolları

	Sözcük türetim yolları	Görülme Sayısı	Görülme sıklığı ²
1.	Ekleme	279	% 30
2.	Bileşme	229	% 24.6
3.	Yansıma	121	% 20.6
4.	Sözyapım	93	% 10
5.	Karma	81	% 8.7
6.	Ödünçleme	78	% 8.3
7.	Ses Değiştirme	72	% 7.7
8.	Kırpma	47	% 5
9.	Gönderim kaydırma	41	% 4.4
10.	İkileme	24	% 2.5
11.	Örnekseme	16	% 1.7
12.	Eksiltme	5	% 0.5
13.	Genelleşme	3	% 0.3
14.	Gerioluşum	3	% 0.3
15.	Geri adlandırma	1	% 0.1

Tablo 6’da yer alan bulguları aşağıdaki grafikte şöyle gösterebiliriz:

Grafik 1. Görülme Sayılarına Ve Sıklıklarına Göre Sözcük Türetim Yolları

² Kimi anlık oluşumlarda, örneğin hem ekleme hem yansıma gibi çoklu süreçlere rastlanmış, bu anlık oluşumlar her iki sözcük türetim yolunda da ayrıca sayılmıştır.

Tablo 6’da ve Grafik 1’de anlık oluşumlarda bulgularan sözcük yapım yolları görölme yüzdeleri gösterilerek sıklıklarına göre sıralanmıştır. Anlık oluşumlarda en sık rastlanan 3 sözcük yapım yolu *ekleme* > *bileşme* > *yansıma* olurken; en az bulgularan üç sözcük yapım yolu ise *geri adlandırma* < *geri oluşum* ve *genelleşme* olmuştur. Şimdi Tablo 6’da verilen sözcük yapım yollarını sırasıyla örneklerle inceleyelim.

3.1.1.1. Anlık Oluşumlarda Ekleme

Tablo 6’da gösterildiği gibi ekleme anlık oluşumlarda en sık görülen sözcük yapım yolu olmuştur. İncelenen sözcüklerde 30 % oranında görölmüştür, yani 930 sözcüğün 279’unda ekleme sürecine rastlanmıştır.

Tablo 7. Ekleme Süreciyle Oluşturulmuş Anlık Oluşum Örnekleri

	Anlık Oluşum	Türetim Biçimbirimi		Anlık Oluşumun Rastlandığı Kod
1.	radyasyoncu	<i> radyasyon-cu</i>	-CI	P2013/10s11
2.	karıncayıyenlik	<i> karıncayıyen-lik</i>	-IIk	P2016/16s3
3.	etlendir-	<i> etlen-dir-</i>	-DIr	U2016/20s2
4.	komplosal	<i> komplo-sal</i>	-sAl	U2014/20s9
5.	vampirik	<i> vampir-ik</i>	-(A/I)k	U2009/26s15
6.	hackerlık kursu	<i> hacker-lık</i>	-IIk	P2008/31s6
7.	tırsaki	<i> tırsak-i</i>	-i	P2008/08s12
8.	sürüngeimsi	<i> sürünge-imsi</i>	-(A/I)mSI	U2016/11s6
9.	öldürkendincilik	<i> öldürkendini-ci-lik</i>	-CI; -IIk	P2015/28s7
10.	kankito	<i> kanki-to</i>	- (ÜNSZ)o	P2010/16s5
11.	fedakarhanece	<i> fedakarhane-ce</i>	-CA	P2013/17s9
12.	epirekli	<i> epirek-li</i>	-II	U2008/38s3
13.	flaşbeklenme	<i> flaşbek-len-me</i>	-lAn -mA	P2008/08s12
14.	kıspetle	<i> kıspet-le</i>	-lA	U2015/42s6
15.	ılıklaş-	<i> ılık-laş-</i>	-lAş	U2011/12s10

Tablo 7’de ekleme süreciyle oluşturulmuş anlık oluşumlara verilen ilk örnek ‘radyasyon’ sözcüğüne {-CI} türetim biçimbiriminin getirilmesiyle oluşturulmuş ‘radyasyonu seçen, radyasyonu tercih eden’ anlamına gelen *radyasyoncu* sözcüğüdür. Benzer biçimde {-CI} biçimbirimiyle oluşturulmuş ve {-IIk} türetim biçimbiriminin de görüldüğü *öldürkendincilik* yapısı örneklerden biridir.³ ‘karıncayıyen’ sözcüğüne de {-IIk} biçimbirimi eklenerek ‘karıncayıyen işi, karıncayıyen olma durumu’

³ Burada olduğu gibi, eşdizimlilik gösterse de, anlık oluşum türeten her biçimbirim ayrıca sayılmıştır.

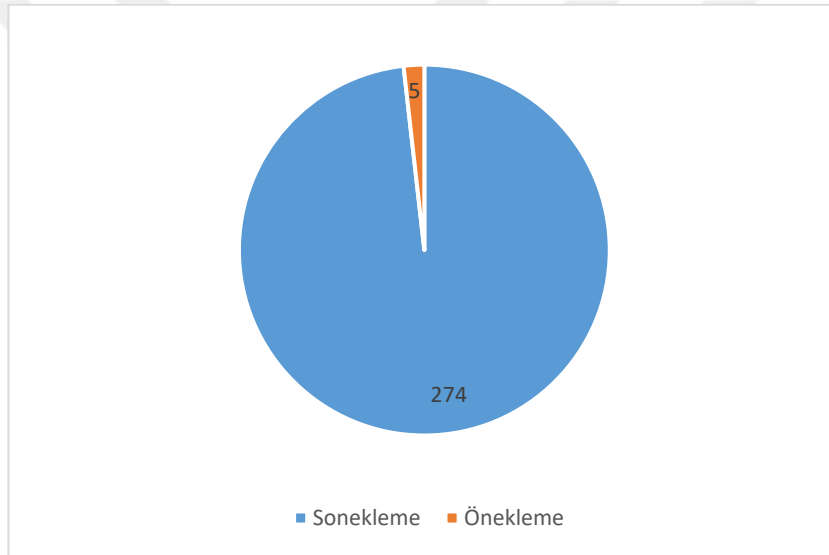
anlamlarına gelen *karıncayiyenlik* sözcüğü türetilmiştir. 6'da yer alan *hackerlık kursu* bileşiğinin tümleyicisi olan 'hackerlık' sözcüğü de 'hacker olma durumu' anlamına gelecek biçimde {-llk} biçimbirimiyle türetilmiştir. 'etlen-' eylem tabanına eklenen {-DIr} biçimbirimi ise üye yapısının değiştiği ve 'et eklemek' anlamına gelen *etlendir-* eylemini türetmiştir. 4'te verilen örnekte ise sıfatçıl bir türetim biçimbirimi olan {-sAl} biçimbirimi 'komplo' köküne eklenerek 'komplo ile ilgili, komplo yoluyla' anlamlarına gelen *komplosal* sözcüğünü türetmiştir. 5'te yer alan *vampirik* anlık oluşumu 'vampir' tabanına eklenen {-(A/I)k} türetim biçimbirimi ile 'vampire özgü olan, vampirle ilişkili' anlamlarında kurulmuş bir anlık oluşumdur. 7'de verilen örnekte az işleklikte bir görünüm sunan {-i} biçimbirimi 'tırsak' tabanına eklenmiş ve 'korkak' anlamına gelen *tırsaki* sözcüğünü türetmiştir. 8'de yer alan *sürüngeimsi* anlık oluşumu 'sürünge' tabanına eklenen {(A/I)msI} türetim biçimbirimiyle 'sürüngeye benzer' gönderiminde kurulmuştur. 10'da örneklendirilmiş {-(ÜNSZ)o} biçimbirimi ise 'kanki' tabanına eklenmiştir. 11'de yer alan 'fedakarlığın gerektirdiği biçimde' anlamına gelen *fedakarhanece* anlık oluşumu 'fedakarhane' bileşiğine eklenen {-CA} türetim biçimbirimiyle oluşturulmuştur. 12'de ise bir sözyapım örneği olan ve rahmet gönderiminde kullanılan 'epirek' sözcüğüne {-II} biçimbirimi eklenerek 'rahmetli' anlamında kullanılan *epirekli* anlık oluşumu örnek verilmiştir. 13'te Türkçenin ses özelliklerine uyumlu bir biçimde ödünçlenmiş 'flaşbek' yapısı {-lAn} türetim biçimbirimi ile eyleme ve {-mA} biçimbirimi ile ada dönüşerek 'geçmişi hatırlama, geriye dönme' anlamlarına gelen *flaşbeklenme* anlık oluşumunu oluşturmuştur. 14'te {-lA} biçimbirimi 'pehlivan giysisi' anlamına gelen 'kıspet' sözcüğüne eklenerek gönderiminin kaydırılmasıyla 'genişle-' anlamına gelecek biçimde *kıspetle-* anlık oluşumu kurulmuştur. 15'te yer alan ve 'ılık duruma gelme' anlamında kullanılan *ılıklaş-* anlık oluşumu ise 'ılık' tabanına eylem yapan {-lAş} türetim biçimbiriminin eklenmesiyle oluşmuştur.

Yukarıda verilen örneklerin yanı sıra, örnekleme az sayıda da olsa önekleşme eğilimi de gözlemlenmiştir. Ekleme süreciyle oluşturulmuş anlık oluşumların %1.7'sinde ödünçleme sözcüklerle dile girdiği ve Türkçede de üretken görünüm sergilemeye başladığı öngörülen önekleşmeye rastlanmıştır.

(67)a. <i>anti-gündem yasası</i> ⁴	(U2015/50s14)
b. <i>anti klişe timi</i>	(U2014/49s02)
c. <i>antikorsan yasası biraderi</i>	(U2014/20s09)

(67a) bileşiğinde tümleyici konumunda yer alan *antigündem* sözcüğü, (67b) bileşiğindeki yine tümleyici konumundaki *anti klişe* ve (67c) bileşiğindeki *antikorsan* sözcükleri *İngilizce* sözcüklerde karşıtlık ilişkisi sunan {anti-} yapısının yalnızca ödünçleme yapılarında görülmediğini ve türetime giren bir önek davranışı sergilediğini göstermektedir.

Grafik 2. Ekleme Yoluyla Türetilen Anlık Oluşumlarda Ekleme Konumu

Grafik 2’de verilen oranlara göre Türkçe anlık oluşumlarda ekleme eğilimi %98.3 oranında soneklemedir. %1.7 oranında önekleme görülse de, kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla açıklanan içekleme, serpikeleme ve ayrıkeleme süreçleri, öngörüldüğü gibi, veritabanımızda rastlanmayan süreçler olmuştur.

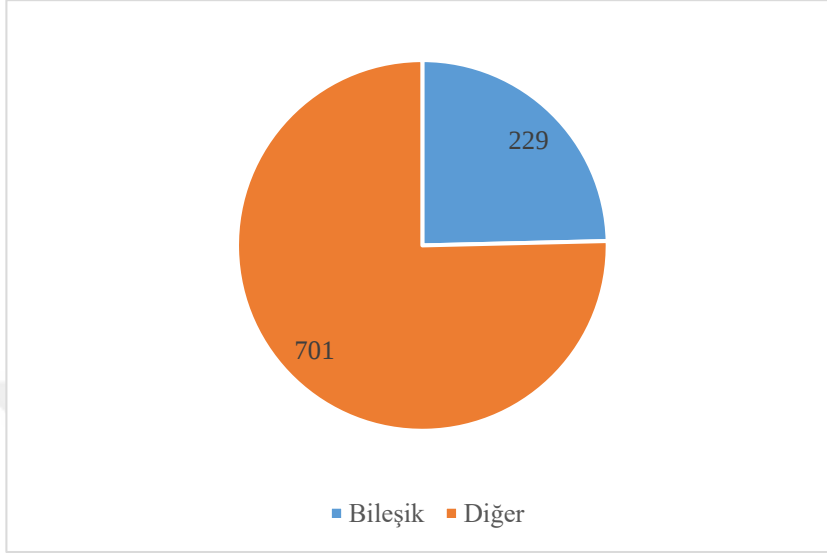
3.1.1.2 Anlık Oluşumlarda Bileşme

Anlık oluşumlarda ikinci sıklıkta görülen sözcük yapım yolu ise %24.6 görülme sıklığı ile bileşik yapılardır. 930 anlık oluşumun 229’u bileşme yoluyla kurulmuştur. Bileşik yapılarının %42.3’ünde alanyazında {-(s)I} biçimbirimiyle

⁴ Çalışma boyunca sözcükler rastlandıkları karikatürlerdeki yazımlarına sadık kalınarak aktarılmıştır.

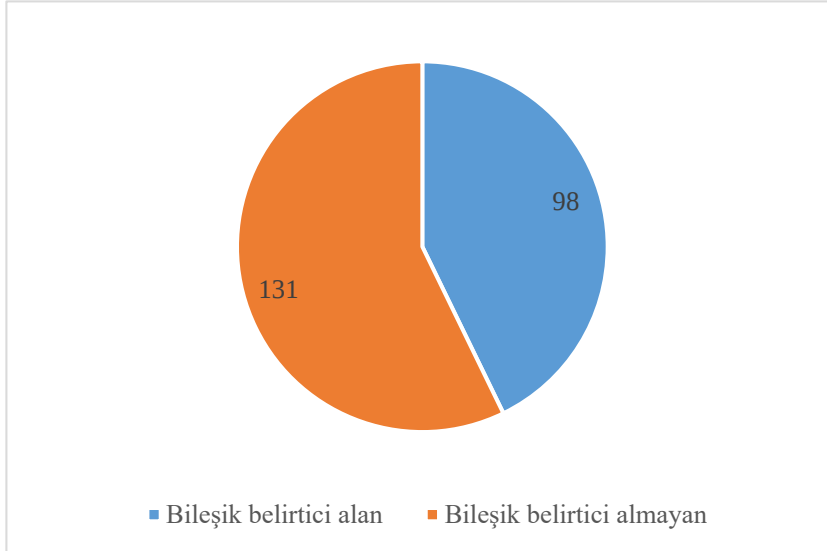
gösterilen ve kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla betimlenen *bileşik belirticiye* rastlanmıştır.

Grafik 3. Anlık Oluşumlarda Bileşme Oranı

Grafik 3'te bileşiklerin tüm anlık oluşumlar içindeki yeri verilmiştir. Şimdi bileşik belirticinin görüldüğü bileşiklerin oranını inceleyelim:

Grafik 4. Bileşiklerde Bileşik Belirtici Görülme Oranı

Grafik 4'te ise {-(s)I} biçimbirimiyle kurulan bileşiklerin tüm bileşik yapıları içindeki yeri verilmiştir. Yukarıda verilen iki grafik doğrultusunda bileşme yoluyla türetilen anlık oluşumları örneklendirelim:

(68)a. Bileşik belirticisi alan bileşikler

- i. *huzursuzluk sarkacı* (P2016/24s11)
- ii. *plaza medyası* (U2009/26s11)
- iii. *sorgu bonesi* (P2016/33s03)
- iv. *yandaş seviyesi* (U2015/13s03)
- v. *cesetli propaganda aracı* (P2016/18s03)

b. Bileşik belirticisi almayan bileşikler

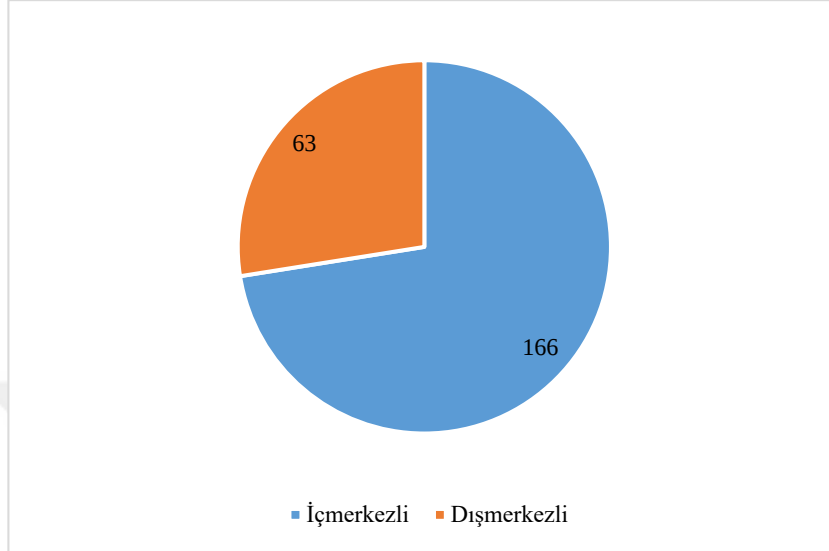
- i. *dürümlend* (U2013/44s14)
- ii. *kalorispor* (P2010/10s11)
- iii. *süper kız* (P2015/14s05)
- iv. *parmakarası postal* (P2016/33s03)
- v. *ayıplı mesaj* (U2016/27s07)

(68a)'da {-(s)I} biçimbirimiyle kurulmuş ad+ad bileşikleri örneklendirilmiştir. Örneğin (68a.i)'de verilen *huzursuzluk sarkacı* bileşiği tümleyici konumundaki 'huzursuzluk' ve baş konumundaki 'sarkaç' bileşenlerinin bağlayıcı bir birim olan {-(s)I(n)} biçimbirimi ile imlenmesiyle kurulmuştur. (68a)'da verilen diğer örneklerde de benzer yapılanma kurulmuştur. (68b)'de verilen örneklerde ise bir bileşik belirticiye rastlanmaz. (68b.i)'de yer alan *dürümlend* bileşiği 'dürüm' sözcüğünün, ödünçleme bir sözcük olan ve 'hane' gönderiminde kullanılan *İng.* 'land' ile birleşmesiyle oluşmuştur. Bir spor kulübü adı olarak ortaya çıkan (68b.ii)'deki *kalorispor* bileşiği, bir süper kahraman adı olarak ortaya çıkan (68b.iii)'deki *süper kız* ve (68b.iv)'de yer alan *parmakarası postal* bileşikler bileşik belirtici olmaksızın kurulmuştur. (68b.v)'de yer *ayıplı mesaj* bileşiğinde tümleyici konumundaki *ayıp* sözcüğü sıfatcıl bir biçimbirim olan {-II} biçimbirimini alarak mesaj sözcüğüyle birleşmiştir.

Yukarıdaki temel ayrım dışında kuramsal çerçevede belirtildiği gibi bileşikler üzerine yapılan temel ulamlamalar izlenecektir. Şimdi bulgularımızı bir de sırasıyla

bileşiklerde anlamsal başın varlığına, başın eylemcil veya kök olmasına ve bileşenlerin ulamlarına göre sıralayalım.

Grafik 5. Bileşiklerde Anlamsal Başın Varlığı

Grafik 5'te gösterilen verilere göre 229 bileşiğin 166'sının yani bileşiklerin %72.4'ünün içmerkezli; 63'ünün yani %27.6'sının dışmerkezli olduğu saptanmıştır.

(69)a. İçmerkezli bileşikler

i. <i>insan bıyığı</i>	(U2012/12s10)
ii. <i>kullan-at gazeteci</i>	(P2016/19s03)
iii. <i>misafir tütünü</i>	(U2015/42s6)
iv. <i>insansız anayasa</i>	(P2016/18s03)

b. Dışmerkezli bileşikler

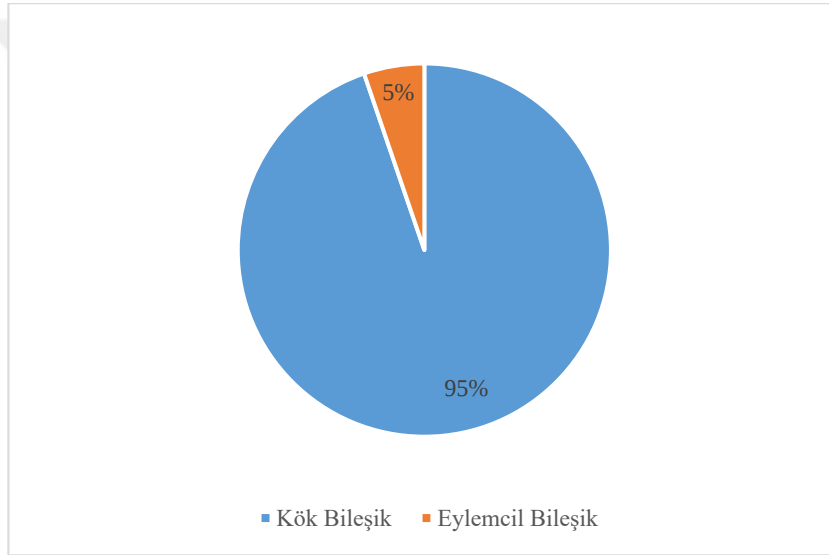
i. <i>şekil cephesi</i>	(U2014/51s14)
ii. <i>çakı tezgahı</i>	(P2016/09s14)
iii. <i>dar gelirli plaza kuşu</i>	(U2016/04s05)
iv. <i>son alem kalesi</i>	(P2014/49s07)

(69a)'da örneklendirilen içmerkezli bileşiklerde *insan bıyığı* 'bir bıyık', *kullan-at gazeteci* 'bir gazeteci', *misafir tütünü* 'bir tütün' ve *insansız anayasa* 'bir anayasa'dır. Verilen örneklerde baş konumundaki sözcük bileşiğin gönderimini ve anlamını taşımaktadır. (69b)'de ise dışmerkezli bileşikler, bulgularan anlık oluşumlarla

örneklendirilmiştir. *şekil cephesi* bileşiğinde anlam gerçek bir cephe değildir. *çakı tezgahı* bileşiğinde ise ‘tezgah’ sözcüğü gerçek anlamında değil ‘ortam’ gönderiminde kullanılmıştır. *dar gelirli plaza kuşu* bileşiği gerçek bir kuşa değil, bir insana; *son alem kalesi* gerçek bir kaleye değil, bir eğlence yerine gönderimde bulunmaktadır.

Türkçe anlık oluşumlardaki bileşik yapıların incelenmesinde içmerkezli bileşiklerin daha türetken olduğu saptanmıştır. İçmerkezli bileşiklerde baş konumundaki bileşenin eylemcil görünümü üzerine yapılan ulamlamaya göre ise bulgular aşağıdaki gibidir:

Grafik 6. İçmerkezli Bileşiklerde Eylemcil-Kök Ayrımı

Grafik 6’daki gibi bileşenlerin birbiriyle bir üye ilişkisi içinde olduğu eylemcil bileşiklerin, böyle bir üye ilişkisinin gerekmediği kök bileşiklere oranı verilmiştir. Bu durumda kök bileşiklerin anlık oluşumlarda daha türetken bir görünüm sergilediği görülmektedir.

(70)a.Kök Bileşikler

- i. *beyoğlu sanatçısı* (U2009/26s11)
- ii. *bayatçı teyze* (U2014/02s10)
- iii. *büyülü sopa* (P2011/19s16)

b.Eylemcil Bileşikler

- i. *dudak uçuklatıcı* (U2015/09s6)
- ii. *melodisiz masa tıklatması* (U2015/12s15)
- iii. *beyin amcıklanması* (U2016/23s10)

(70a)'da örneklendirilen kök bileşiklerde bir üye ilişkisi zorunlu değildir ve bileşenler adcıl görünüm sergilerler. (70a.i)'deki *beyoğlu sanatçısı* bileşiğinde iki bileşen de adcıl görünüm sergiler ve bileşik bir eyleme gönderimde bulunmaz. Benzer yapılanma (70a.ii) ve (70a.iii) örneklerinde de görülür. (70b)'de örnekleri verilen eylemcil bileşiklerde bileşenler birbiriyle bir üye ilişkisi içindedir. *dudak uçuklatıcı* bileşiğinde 'dudak' uçuklatma eyleminin nesnesi konumundadır. Benzer biçimde *melodisiz masa tıkladması* ve *beyin amcıklanması* bileşiklerinde de 'masa' ve 'beyin' baş konumundaki bileşenlerin nesnesi konumundadır.

Alanyazında Kornfilt (1997), Haspelmath (2002), Göksel ve Haznedar (2007) gibi pek çok çalışmada bileşikler bileşenlerinin ulamlarına göre de sınıflandırılmıştır. Bizim çalışmamızda yapılan benzer ulamlama sonucunda elde edilen bulgular ve türetkenlik sıralaması aşağıdaki şekil üzerinde şöyle gösterilebilir:

Şekil 6. Türetkenlik Derecesine Göre Bileşiklerde Yapılanma

Şimdi Şekil 6'da türetkenlik sıralaması verilen yapılanmaları bir tablo üzerinde örneklendirerek inceleyelim:

Tablo 8. Türkçede Bileşenlerin Uamlarına Göre Bileşikler

	Bileşenlerin Ulamı	Görülme Sayısı	Görülme Sıklığı	Örnek
1.	A+A	109	% 47.5	anti-gündem yasası (U2015/50s14), tank paleti (P2016/33s03), dürümhane (U2013/44s14)
2.	S+A	67	% 29.2	anarjik ambiyans (P2014/49s07), delifışek iklim (P2015//21s10), ejderhalı manita (U2016/21s07)
3.	A+E	9	% 3.9	yolabak (U2015/30s02), taşak patlatan (U2016/17s12)
4.	E+A	4	% 1.7	erisos (U2013/07s08), domalay (U2014/16s12)
5.	S+S	2	% 0.8	az entel (U2016/04s05), almancı iştahlı (P2016/16s11)
6.	A+S	2	% 0.8	ufo uzaylısı (U2012/39s12), fanus şehirli (U2013/07s14)
7.	E+E	1	% 0.4	sik sok (U2012/12s12)

Tablo 8’de verilen görölme sıklıklarına göre en türetici görünümü sergileyen A+A bileşikleri %47.5 görölme sıklığına sahiptir. Bu 109 sözcüğün 98’i yani A+A bileşiklerinin %89.9’u {-(s)I} bileşik belirticisi almıştır. Tablo 3’te verilen *anti-gündem yasası*, *tank paleti* örnekleri bu türden A+A bileşiklerine örnekken; *dürümhane*, *filegol* gibi kimi A+A bileşiklerinde bileşik belirtici görölmemiştir. Tablo 3’te %29.2 görölme sıklığıyla verilen ve *anarjik ambiyans*, *delifışek iklim*, *ejderhalı manita* bileşikleriyle örneklenen S+A bileşikleri en sık görölün ikinci bileşik yapısı olarak karşımıza çıkmıştır. *yolabak*, *taşak patlatan* bileşikleri örneklemimizde görölme sıklığı %3.9 olarak saptanan A+E yapılarına verilen örneklerdir; ancak genellikle bu türden bileşiklerde baş konumundaki eylem anlamını koruyamamıştır. Nitekim *yolabak* bileşiği bir ad; *sik sok* bileşiği bir sıfat görevindedir. E+A bileşikleri ise yalnızca 4 sözcükte görölmüş ve *erisos*, *domalay* örnekleri verilmiştir. Yine tablo 3’te verilen S+S, A+S bileşikleri ise en az rastlanan ikinci yapılanmalar olarak % 0.8 görölme sıklığına sahiptir. *az entel*, *almancı iştahlı* örnekleri *sıfat+sıfat* biçiminde *ufo uzaylısı*, *fanus şehirli* örnekleri *ad+sıfat* biçiminde yapılanmıştır. *sik sok* bileşiğiyle

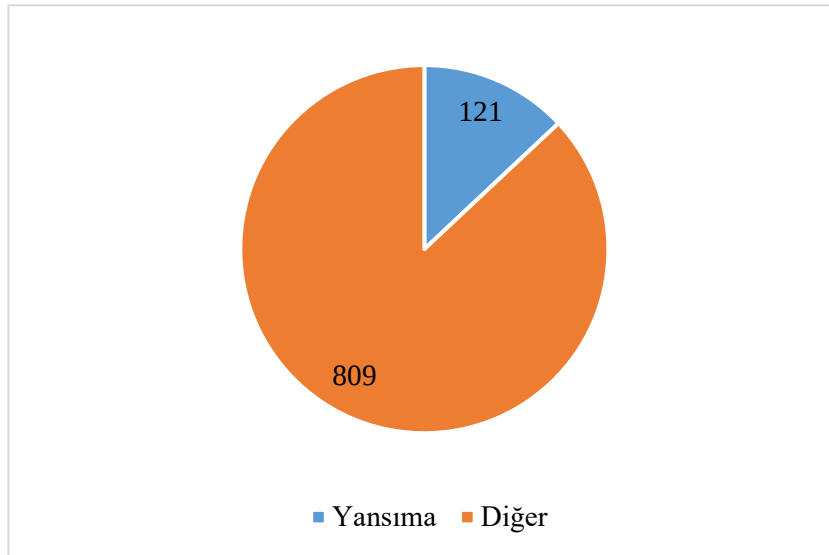
örneklendirilmiş olan E+E bileşikleri ise % 0.4 dağılımla en az bulgulanan bileşik yapısı olmuştur.

Haspelmath'ın (2002) İngilizce için yaptığı türetkenlik sıralamasında A+A birinci sırada; S+A ikinci sırada yer almaktadır. Ayrıca A+E en az türetken görünüm sergileyen bileşmeyken; E+A yapılanmasının neredeyse hiç türetken olmadığını belirtmektedir. Bu çalışmanın yanı sıra Kornfilt (1997), Göksel ve Haznedar (2007) Türkçe için en türetken bileşik yapılarının A+A, S+A olduğunu savunmuştur. Şekil 2'de görüldüğü gibi çalışmamızda Haspelmath'ın (2002) İngilizce için yaptığı türetkenlik sıralamasına ve Türkçe alanyazına koşturularak sırasıyla A+A ve S+A yapılanmaları yüksek türetkenlik göstermiştir. Yine İngilizceye benzer biçimde A+E'nin E+A'dan daha türetken bir görünüm sergilediği bulgulanmıştır. S+S ve S+A bileşikleri ise en az rastlanan bileşme türü olmuştur.

3.1.1.3 Anlık Oluşumlarda Yansıma

Türetken bir sözcük yapım yolu olan yansıma anlık oluşum olarak saptanan 930 sözcükten 121'inde görülerek %13'lük bir görülme sıklığı göstermiştir.

Grafik 7. Türkçe Anlık Oluşumlarda Yansıma Sürecinin Görülme Sıklığı

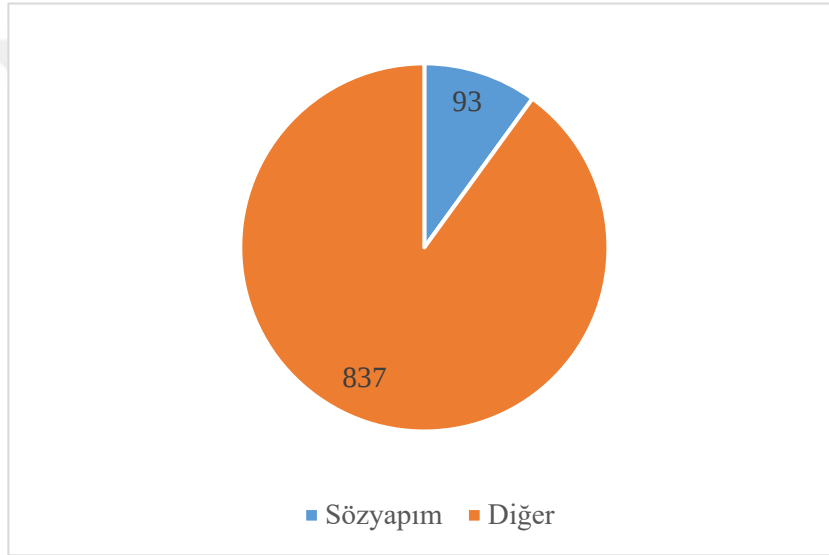
Grafik 7'de yansıma sözcüklerin anlık oluşumlar içindeki kodlanış sıklığı gösterilmiştir. Bu durumda elde edilen verilere göre Türkçede görülen en türetken 3. sözcük yapım yolu yansıma olmuştur. Bulgulanan yansıma sözcüklerin %20.6'sı ikileme biçimindedir: su sesi *biril biril*, gülme sesi *ehesle ehese*, nal sesi *likidak*

likidak, helikopter sesi *bodo bodo*, ovalama sesleri *vicik vicik* ve *vocik vocik* bunlardan bazılarıdır. Düşüş sesi *doing*, su sebilinin çıkardığı ses olarak *borolop*, ayı sesi olarak *röhar*, suyun kaynama sesi olarak *fokorok* ve müzik sesi *tuptis* tipik yansıma sözcük örneklerindendir.

3.1.1.4. Anlık Oluşumlarda Sözyapım

Sözyapımın incelenen anlık oluşumlarda rastlanan en sık dördüncü sözcük yapım yolu olduğu saptanmıştır.

Grafik 8. Anlık Oluşumlarda Görülen Sözyapım Oranı

Grafik 8’de verildiği gibi 930 anlık oluşumdan 93’ünde sözyapım sürecine rastlanmıştır. Bir başka deyişle incelenen sözcüklerin %10’u sözyapım yoluyla oluşturulmuştur. Genellikle bir varlığa ad koymak için başvurulmuş olan bu süreci örneklemimizden elde edilen tipik anlık oluşumlarla örneklendirelim:

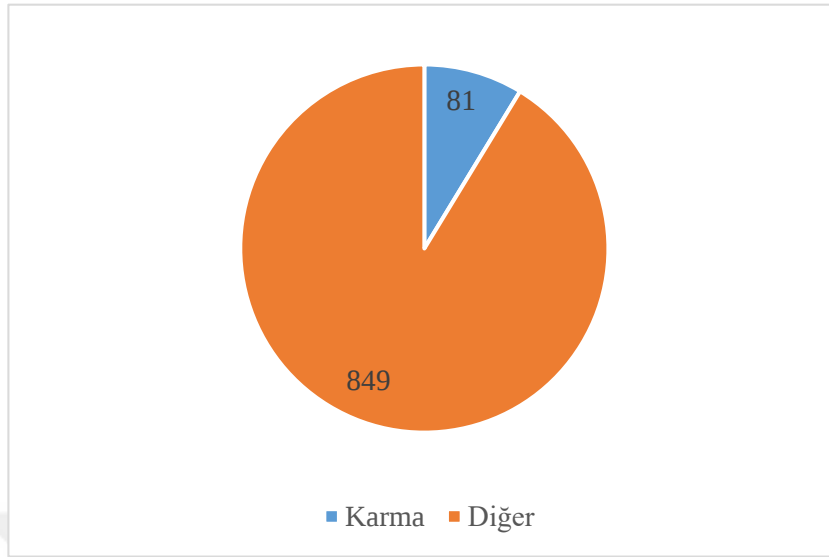
(71)a. <i>ebur</i>	(U2014/24s15)
b. <i>gumbik</i>	(P2012/35s10)
c. <i>kuntipo</i>	(U2014/30s10)
d. <i>ortex</i>	(U2014/51s6)
e. <i>pangulin</i>	(U2010/09s09)
f. <i>ponpiç</i>	(P2015/11s07)
g. <i>sukukik</i>	(U2014/05s08)
h. <i>zörbük</i>	(P2008/31s14)
i. <i>cibirt-</i>	(U2009/05s04)
j. <i>cübbür püt-</i>	(U2008/38s03)

(71a)'daki *ebur* örneği “bir yaratık adı” olarak; (71b)'deki *gumbik* örneği “bir hayvan adı” olarak; (71c)'deki *kuntipo* örneği “bir marka adı” olarak; (71d)'deki *ortex* “gelecekte tavla adı” olarak; (71e)'deki *pangulin* “bir hayvan adı” olarak; (71f)'deki *ponpiç* örneği “testis” olarak; (71g)'deki *sukukik* “bir küfür ifadesi” olarak; (71h)'deki *zörbük* Eskimo dilinde “bir kar çeşidi”nin yerine kullanılmıştır. Sözyapım sürecinin daha az türetken görünüm sergilediği eylemlere de (71i)'de ‘şaşırt-, sevindir-’ anlamlarında verilen *cibirt-* ve (71j)'de verilen ‘öl-’ gönderiminde kullanılan *cübbür püt-* örnekleri verilebilir. *cibirt* ve *cübbür püt-* gibi ulamı eylem olan sözyapımlar, bu sözcük yapım yoluyla türetilmiş sözcükler içinde %10.7 oranında dağılım göstermiştir. Ad türünde sözcükler ise sözyapımların %87'sini kapsamaktadır. İlgeç, adıl gibi işlevsel sözcüklere ise rastlanmamıştır.

3.1.1.5. Anlık Oluşumlarda Karma

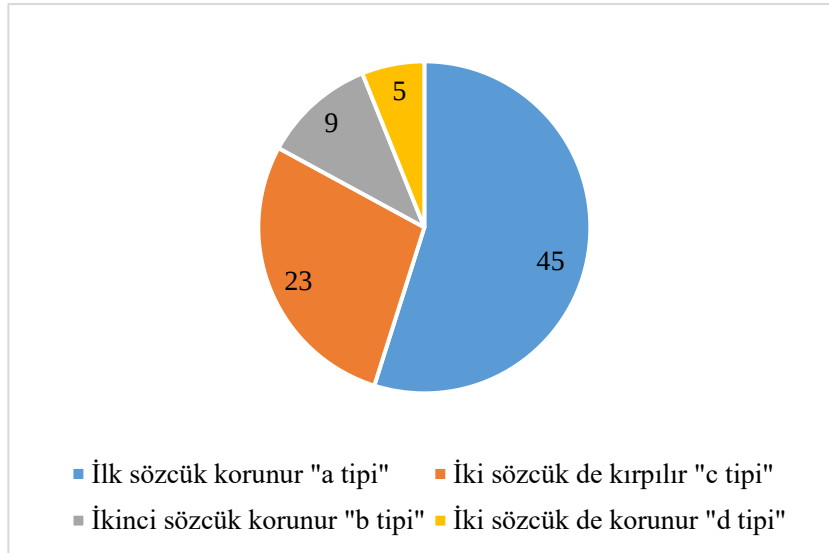
Anlık oluşumlar incelendiğinde 930 sözcüğün 81'inde; bir başka deyişle sözcüklerin % 8.7'sinde karma sözcük yapım yoluna rastlanmıştır.

Grafik 9. Türkçe Anlık Oluşumlarda Karma Sözcük Yapım Yolunun Görülme Sıklığı

Grafik 9’da karma süreci ile oluşturulmuş anlık oluşumların incelenen tüm anlık oluşumlar içindeki yeri gösterilmiştir. Şimdi karma yöntemiyle oluşturulmuş bu sözcükleri 1.4.18’de değindiğimiz Brinton ve Traugott’ın (2005: 41) sınıflamasını izleyerek ele alacağız.

Grafik 10. Karma Yoluyla Türetilmiş Türkçe Anlık Oluşumların Ulamlanması

Grafik 10’da karma yoluyla oluşturulan sözcüklerin hangi sesbirim veya seslemlerinin atıldığına göre belirlenen dörtlü sınıflama gösterilmiştir. Bulgularda en sık başvuru olan karma yolu 45 sözcükte görülen ve karma sözcüklerin %55.5’ini

oluşturan “a tipi” sözcüklerdir. Bu tip karmalarda ilk sözcük korunur ve ikinci sözcüğün bir kısmı kırılır. Karma sözcüklerde görülen en sık ikinci biçim ise %28.3 görülme sıklığı ile her iki bileşenin de ses veya seslemlerinin kırılarak birleştirildiği, 23 sözcükte görülen “c tipi” karmalardır. “b tipi” ikinci sözcüğün korunduğu ve ilk sözcüğün bir bölümünün kırılarak birleştirildiği karma türü 9 sözcükte bulgulanmıştır; yani bu sözcüklerin % 11.1’i bu tip yapıdadır. İki sözcüğün de korunduğu ve ortak sesler çevresinde birleşen karma sözcükler 5 sözcükte rastlanan “d tipi” sözcüklerdir ve % 6.1 ile en az bulgılanan karma türü olmuştur. Şimdi karma yoluyla oluşturulmuş anlık oluşumları ve bu sözcüklerin oluşum türlerini örnekler vererek açıklayalım.

(72) a. İlk sözcüğün korunduğu “a tipi” karmalar

- i. *adamyā* (U2011/27s12)
- ii. *çıkşarı* (U2016/01s09)
- iii. *fuhuşturu* (U2014/49s13)

b. İkinci sözcüğün korunduğu “b tipi” karmalar

- i. *recop* (U2013/23s06)
- ii. *siftar* (U2009/06s10)
- iii. *asparagaz* (U2011/43s14)

c. İki sözcüğün de kırıldığı “c tipi” karmalar

- i. *burkini* (P2016/34s03)
- ii. *kaşere* (U2008/38s05)
- iii. *piyasto* (U2014/14s12)

d. İki sözcüğün de korunduğu “d tipi” karmalar

- i. *kankaşım* (U2014/24s15)
- ii. *aşkuş* (U2015/42s03)
- iii. *yalahaddin* (U2011/09s11)

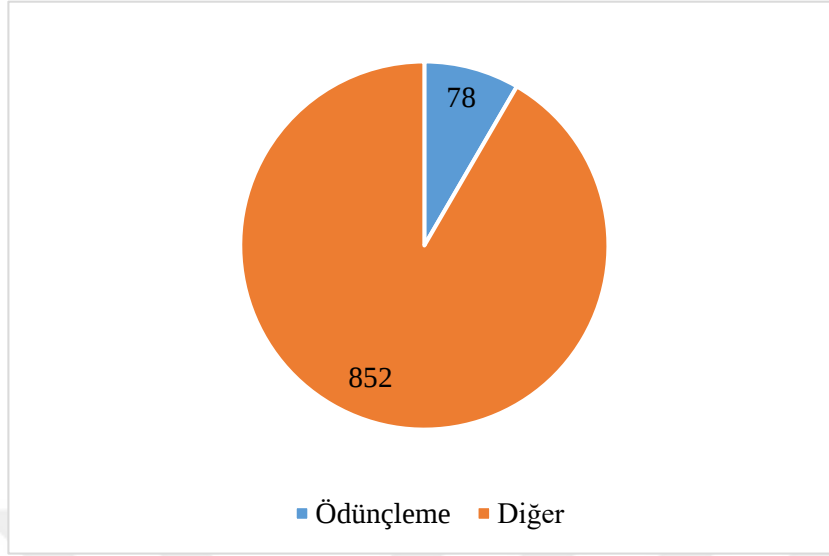
Çalışmamızda karma sözcüklerde en sık rastlanan tür olan “a tipi” karmalara (72a.i)’de verilen *adamyā* örneği “adam” sözcüğünün tamamının ve “dünya” sözcüğünün son sesleminin birleşmesiyle oluşmuştur. (72a.ii)’de verilen *çıkşarı* karmasının oluşma biçimi “(çık) + dı(şarı) > çıkşarı” biçiminde gösterilebilir. Benzer biçimde *fuhuşturu*

sözcüğü de “fuhuş + uyuş(turucu)” sözcükleriyle oluşturulmuştur. İkinci sözcüğün korunduğu ve karma sözcük olarak bulgularan sözcüklerde görece daha az raslanan “b tipi” karmalar (72b)’de örneklendirilmiştir. (72b.i)’de verilen *recop* örneği “recep” ve “cop” sözcüklerinden; (72b.ii)’de verilen *siftar* örneği “siftah” ve “iftar” sözcüklerinden ve gaz kaçağı anlamında kurulan *asparagaz* örneği “asparagas” ve “gaz” sözcüklerinden oluşturulmuştur ve örneklerdeki ikinci sözcükler korunmuştur. Karma sözcüklerde görülen en sık ikinci yol olan iki sözcüğün kırpılmasıyla oluşan “c tipi” karmalar (72c)’de örneklendirilmiştir. (72c.i)’de *burkini* sözcüğü “(burk)a+bi(kini)” biçiminde; (72c.ii)’de *kaşere* sözcüğü “(ka)rat(e) + h(aşere) biçiminde; ve (72c.iii)’de verilen *piyasto* sözcüğü ise “(piy)es + tiyatr(o)” biçiminde kurulmuştur. (72d.i)’de “kanka+aşkım > *kankaşkı*” (72d.ii)’deki “aşk+kuş > *aşkuş*” ve (72d.iii)’de verilen “yala+alahaddin > *yalahaddin*” örnekleri verilen iki sözcüğün de kırpılmadan birleştirildiği karma türleri en az bulgularan karma sözcükler olmuştur.

3.1.1.6. Anlık Oluşumlarda Ödünçleme

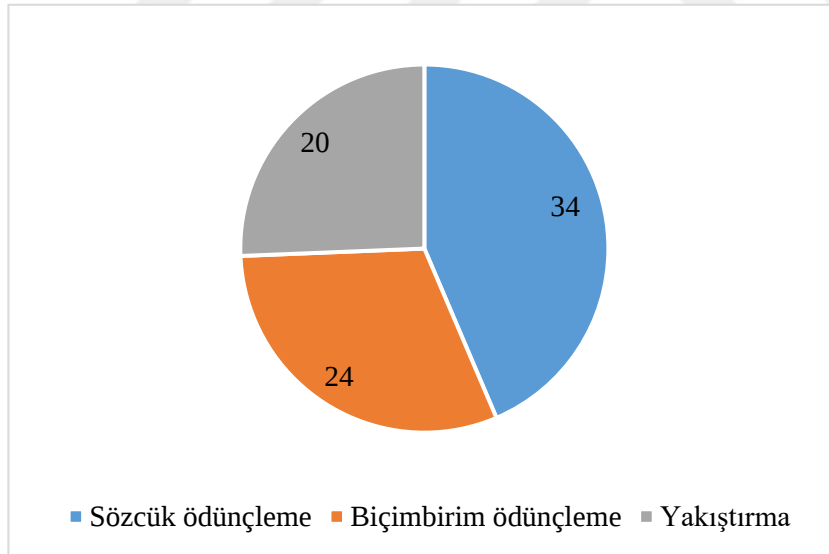
Kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla tanıtılan bir başka sözcük yapım yolu olan ödünçleme, anlık oluşumlarda doğrudan bir başka dilden kopyalama biçiminde değil, genellikle bir yabancı sözcüğün bir bölümünün kopyalanması, kopyalanan sözcüğün türetim veya çekim sürecine girmesi ya da o sözcüğün Türkçe ses özelliklerine uyumlu biçime dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Bu doğrultuda yazımı ve dolayısıyla sesletimi büyük ölçüde değişmemiş, bir başka dilde hazırda varolan sözcüğün kopyalanması biçiminde Türkçeye geçen *İng. selfie, check up* gibi sözcükler inceleme nesnemizin doğasına uymadığı için anlık oluşum olarak çözümlenmemiş, veritabanı taramada bu ve benzeri doğrudan kopyalama sözcükler, ödünçleme etiketleri sabit bırakılarak inceleme dışı tutulmuştur. Anlık oluşumun tanımına uygun olarak yaratıcı biçimde türetilen ve ödünçleme sürecinin görüldüğü sözcükler ise % 8.3’lük bir dağılım göstermiştir.

Grafik 11. Anlık Oluşumlarda Görülen Ödünçleme Sözcük Oranı

Şimdi ödünçleme yoluyla türetildiği bulgularan bu 78 sözcüğü ödünçlemenin türüne göre inceleyelim:

Grafik 12. Ödünçleme Yoluyla Kurulan Anlık Oluşumlarda Ödünçleme Türleri

Grafik 11’de ödünçleme yönteminin bulgulandığı sözcüklerin tüm anlık oluşumlar içindeki yeri gösterilmiştir. 930 anlık oluşumdan 78’inde ödünçleme yöntemi saptanmış ve dağılımı % 8.3 olarak bulgulanmıştır. Grafik 12’de ise ödünçleme yoluyla oluşturulmuş bu sözcüklerden ödünçlenen birimin bir sözcük görevi veya bir biçimbirim görevi görmesine göre, veya yakıştırma sürecinin

görülmesine göre üç ana başlık altında incelenmiştir. Bir sözcüğün ödünçlenmesi yoluyla oluşturulan ve 34 sözcükte görülen ödünçleme biçimi % 43.5 görülme sıklığıyla en sık rastlanan ödünçleme biçimi olmuştur. 24 sözcükte görülen ve incelenen sözcükte bir biçimbirimin ödünçlenmesinin rastlandığı sözcükler %30.7 dağılım göstermiştir. Yakıştırma yolu ise ödünçleme yoluyla türetilen sözcüklerin %25.6'sını kapsar ve 20 sözcükte bulgulanmıştır. Şimdi bu ulamlamaya dayanarak ödünçleme yolunun saptandığı örnekleri sıralayalım.

(73)a. Sözcüğün ödünçlendiği ödünçlemeler

i. *flaşbeklenme* (P2008/08s12)

ii. *negrolar* (P2016/17s11)

iii. *cedaylık* (U2016/27s07)

iv. *okeyto* (U2013/40s12)

b. Biçimbirimin ödünçlendiği ödünçlemeler

i. *kaçareello* (U2011/15s12)

ii. *tuvaletion* (U2013/21s10)

iii. *yıkang* (U2008/15s05)

iv. *çikitto* (U2012/25s09)

c. Yakıştırma yoluyla kurulan ödünçlemeler

i. *bilekböri* (P2010/10s07)

ii. *blekberi* (U2014/02s08)

iii. *makamt* (U2009/43s09)

iv. *vindizel* (P2009/33s09)

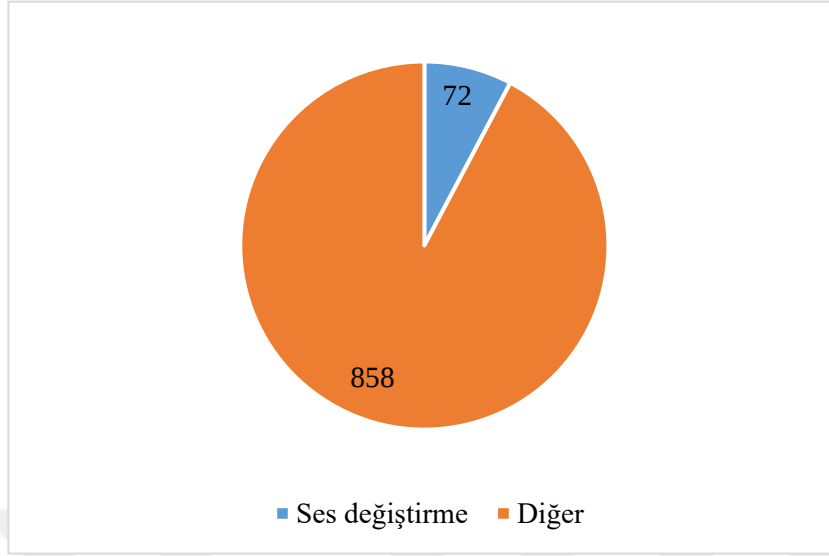
Ödünçleme yoluyla kurulan anlık oluşumlarda en sık rastlanan ulam olan sözcük ödünçleme (73a)'da örneklendirilmiştir. (73a.i)'de verilen *flaşbeklenme* örneği geriye dönüş anlamına gelen “flashback” sözcüğünün ödünçlenmesi, ardından ekleme yoluyla türetim ve çekim sürecine girmesiyle oluşturulmuştur. (73a.ii)'deki *negrolar* örneği siyahi anlamına gelen argo bir İngilizce sözcük olan “negro” sözcüğünün ödünçlenmesi ve çoğul biçimbirimi almasıyla oluşturulmuştur. (73a.iii)'de yer alan *cedaylık* sözcüğü bir film karakterinin adı olan “jedi” sözcüğünün Türkçenin ses ve yazım özelliklerine uyarlanarak ve {-lık} türetim biçimbirimiyle türetilmesi yoluyla

oluşturulmuştur. (73a.iv)’de yine benzer biçimde Türkçeye ödünçlenmiş olan “okey” sözcüğüne {- (ÜNSZ)o} biçimbiriminin eklenmesiyle oluşmuş *okeyto* örneği verilmiştir. Ödünçlenen yapının bir biçimbirim dağılımı sergilediği örnekler ise (73b)’de verilmiştir. (73b.i)’deki *kaçarello* örneği; (73b.iv)’de verilen *çikitto* örneği {- (A/I)llo} dağılımı sergileyen bir biçimbirimle ve konuşucuların İtalyancadan öykünerek oluşturduğu anlık oluşumlardır. Bu türden oluşumlar bağlama göre değişiklik gösterse de, genellikle {- (I)yor} biçimbirimi yerine kullanılmıştır. Yani *kaçerollo* “kaçıyor” gönderiminde; *çikitto* örneği “çıkıyor” gönderiminde kullanılmıştır. (8b.ii)’de ise İngilizcede adlaştırmacı bir türetim biçimbirimi olan {- (at)ion} ekinin Türkçe bir tabana eklenmesiyle *tuvaletion* sözcüğü oluşturulmuştur. Benzer biçimde (73b.iii)’de “yık-” eylem köküne İngilizceden ödünçleme ile {-ing} biçimbirimi eklenmiştir. Bir başka alt ulam olan yakıştırma süreci (73c)’de örneklendirilmiştir. Bu örneklerde yabancı dillerdeki kimi sözcükler Türkçeye ses ve anlam açısından uyarlanmış ve var olan başka bir sözcüğe benzetilerek kopyalanmıştır. (73c.i) ve (73c.ii)’de “blackberry” sözcüğünün ödünçlenirken ilk sözcüğünün Türkçedeki “bilek” sözcüğüne; ikinci sözcüğünün “beri” sözcüğüne sesel açıdan benzetilmesi ve sözcüğün Türkçedeki yazım özelliklerine göre yazılmasıyla *bilekböri* ve *blekberi* sözcükleri oluşturulmuştur. Yine “yere yıkmak” anlamına gelen İngilizce “knock out” eylemi Türkçeye, sesel açıdan “makam” sözcüğüne benzetilerek (73c.iii)’de verilen *makamt* biçiminde; (73c.iv)’de ise bir özel ad olan “Vin Diesel” “dizel” sözcüğüne benzetilerek *vindizel* biçiminde ödünçlenmiştir.

3.1.1.7. Anlık Oluşumlarda Ses Değiştirme

Kuramsal çerçevede tanıtılan bir başka sözcük yapım yolu olan ses değiştirme anlık oluşumların %7.7’sinde görülmüştür. Genellikle bir marka adını veya uygunsuz bir sözcüğü sansürleme, güldürü, sesletim zorluğu veya özgün bir söylem oluşturma amaçlarıyla başvuru bu yöntemin bulgularındaki dağılımını inceleyelim.

Grafik 13. Ses Değiştirmenin Türkçe Anlık Oluşumlar İçindeki Görülme Oranı

Grafik 13'te ses değiştirme yoluyla türetilen anlık oluşumların tüm bulgular içindeki yeri verilmiştir. Buna göre 930 anlık oluşumun 72'sinde, bir başka deyişle bulguların % 7.7'sinde ses değiştirme yöntemi saptanmıştır. Şimdi bu yöntemle oluşturulmuş anlık oluşumlara örnekler verelim.

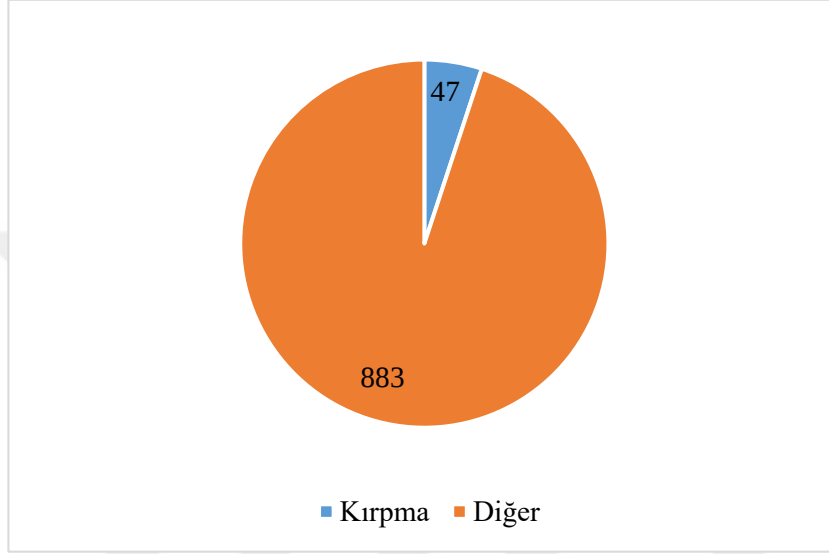
(74) a. <i>zikveşli</i>	(U2013/39s10)
b. <i>destorkes</i>	(P2012/52s05)
c. <i>mosla</i>	(U2010/27s14)
d. <i>tiski</i>	(U2008/22s10)
e. <i>Armanya</i>	(P2016/33s10)
f. <i>yüzünlen-</i>	(U2015/45s02)
g. <i>denezon</i>	(U2011/25s13)

(74a)'da verilen *zikveşli* ve (74c)'de verilen *mosla* örnekleri “tikveşli” ve “kosla” markalarının sansürlenmesi amacıyla ilk seslerinin değiştirimi ile oluşmuştur. (74b)'de “descartes” sözcüğünden yola çıkılarak *destorkes* adı oluşturulmuştur. (74d)'de *tiski* sözcüğü “viski”den; (74e)'de *armanya* sözcüğü “Almanya”dan; (74f)'deki *yüzünlen-* eylemi “hüzünlen-” sözcüğünden ve (74g)'deki *denezon* sözcüğü “dinazor” sözcüğünden yola çıkılarak ses değiştirmeyeyle oluşturulan sözcüklerdir.

3.1.1.8. Anlık Oluşumlarda Kırpma

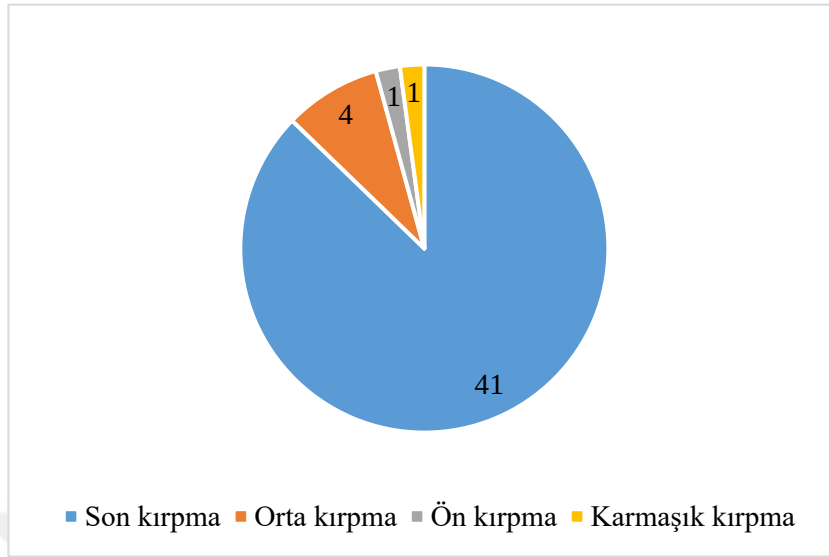
Türettiği sözcüğün ulamını ve anlamını değiştirmeyen kırpma süreci incelenen anlık oluşumların % 5'inde bulgulanmıştır.

Grafik 14. Kırpma Yoluyla Türetilen Sözcüklerin Anlık Oluşumlar İçindeki Yeri

Grafik 14'te incelenen anlık oluşumlardan 47'sinin kırpma yoluyla oluştuğu gösterilmiştir. Kuramsal çerçevede belirtildiği gibi kırpma, sözcüğün hangi sesleminin atıldığına göre dört farklı biçimde gerçekleşebilir. Şimdi bir grafik yardımıyla çalışmamızdan elde ettiğimiz verilere göre Türkçede kırpma yoluyla oluşturulmuş anlık oluşumları inceleyelim.

Grafik 15. Kırpma Yoluyla Türetilen Sözcüklerde Görülen Ulaşımlar

Grafik 15’te dağılımı gösterilen kırpma türlerinden son kırpma, 47 sözcüğün 41’inde bulgulanmıştır. 4 sözcükte orta kırpma, 1 sözcükte karmaşık kırpma ve yine 1 sözcükte de ön kırpmaya rastlanmıştır. Bir başka deyişle bu türden sözcüklerin %87.2’si son kırpma; % 8.5’i orta kırpma; % 2.1’i karmaşık kırpma ve % 2.1’i ön kırpma yoluyla oluşturulmuştur. Kırpma yoluyla oluşturulan anlık oluşumların, türlerine göre sınıflandırılmış örnekleri şöyledir:

(75) a. Son kırpma yoluyla türetilen sözcükler

i. *şapşı* (P2015/20s15)

ii. *depro* (U2014/51s12)

iii. *gerzo* (U2016/30/15)

iv. *orti* (P2015/21s17)

b. Orta kırpma yoluyla türetilen sözcükler

i. *örtnem* (U20016/27s11)

ii. *teşer* (U2014/23s10)

c. Ön kırpma yoluyla türetilen sözcükler

i. *minevladı* (P2016/13)

d. Karmaşık kırpma yoluyla türetilen sözcükler

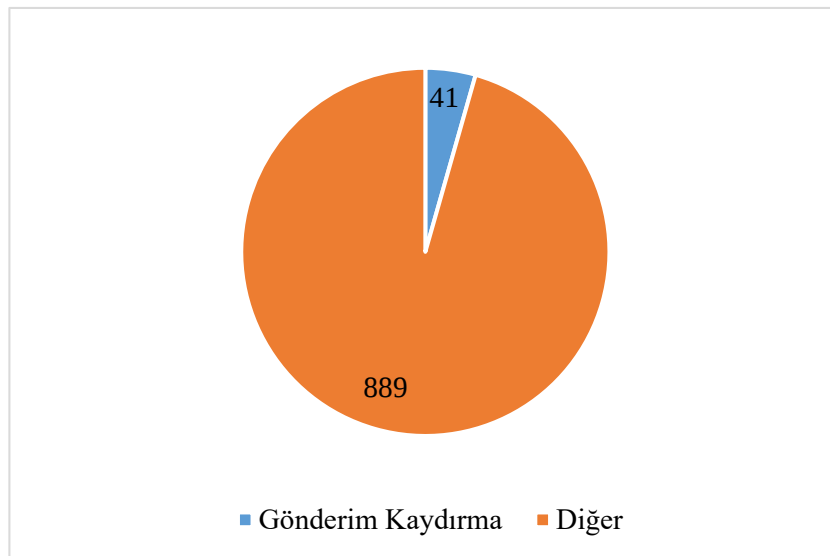
i. *mınakim* (U2015/38s14)

Sözcüğün son ses veya seslemlerinin kırılmasıyla oluşturulan ve incelenen sözcüklerde en sık rastlanan yöntem olan son kırpma (75a)'da örneklendirilmiştir. (75a.i)'de *şapşı* sözcüğü “şapşal” sözcüğünün kırılmasıyla; (75a.ii)'deki *depro* sözcüğü depresyondaki kişi gönderiminde “depresyon” sözcüğünün kırılmasıyla, benzer biçimde (75a.iii)'de *gerzo* “gerzek” sözcüğünden ve (75a.iv)'de verilen *orti* sözcüğü “ortak” sözcüğünden kırılarak oluşturulmuştur. Son kırpma yoluyla türetilen bu sözcüklerin 25'inde, yani % 60.9'unda sözcüğün kırılan bölümü yerine *depro* ve *gerzo* örneklerindeki gibi bir [o] sesi; 15 sözcükte, yani % 36.5'inde *şapşı* ve *orti* örneklerindeki gibi [i] sesi eklenmiştir. 4 sözcükte rastlanan orta kırpma sürecine ise “öğretmenim” sözcüğünün kırılmasıyla oluşmuş (75b.i)'de *örtnem* sözcüğü; ve (75b.ii)'de “teşekkür” sözcüğün kırılmasıyla oluşmuş *teşer* sözcüğü verilmiştir. (75c.i)'de sözcüğün ilk sesinin kırılmasıyla oluşmuş tek örnek olan ve [a] sesinin kırılmasıyla oluşturulmuş *minevladı* sözcüğü verilmiştir. Son olarak sözcüğün farklı bölümlerinin kırıldığı karmaşık kırpma örneği olarak ise (75d.i)'de olasılıkla “amına koyayım” tümcesinin kırılmasıyla oluşturulmuş *minakim* sözcüğü verilmiştir.

3.1.1.9. Anlık Oluşumlarda Gönderim Kaydırma

İncelenen anlık oluşumlarda sözlükçede varolan bir sözcüğün farklı bir anlamda kullanılmasıyla oluşan 41 sözcüğe rastlanmıştır.

Grafik 16. Anlık Oluşumlarda Gönderim Kaydırma Yoluyla Türetilen Sözcüklerin Oranı

Grafik 16’da incelenen anlık oluşumların % 4.4’ünü kapsayan gönderim kaydırma yoluyla oluşturulmuş sözcüklerin incelenen tüm sözcükler içindeki yeri gösterilmiştir. Şimdi bulgularan bu sözcükleri örneklendirelim.

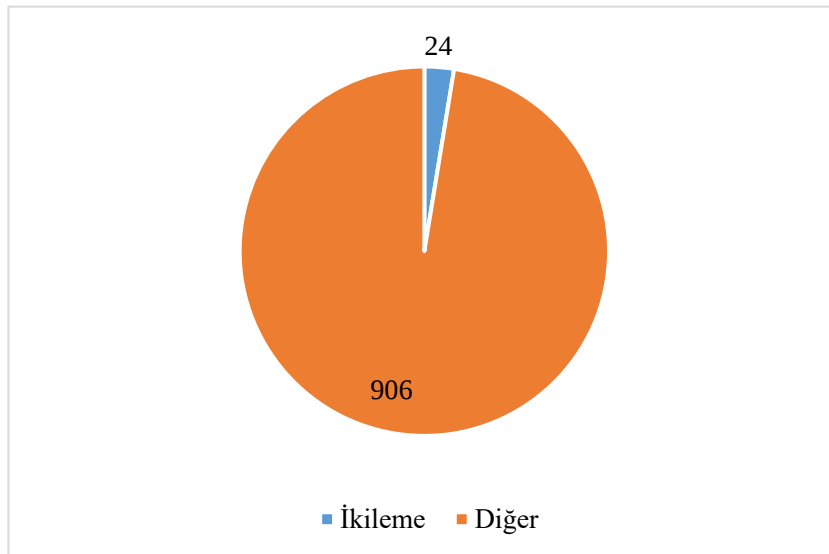
- (76) a. *manganez* (U2015/48s15)
b. *molozla-* (U2011/14s02)
c. *emük* (U2013/11s10)
d. *kabak* (U2013/08s04)
e. *zühtüleş-* (U2010/38s10)

(76a)’da bir element olan *manganez* anlamı değiştirilerek bir hakaret sözcüğü olarak kullanılmıştır. (76b)’de inşaat çöpü anlamına gelen “moloz” sözcüğü {-IA} türetim biçimbirimiyle *sıkıl-*, *bekle-* gönderiminde kullanılmıştır. (76c)’de yer alan ve “emme izi” anlamına gelen *emük* ve (76d)’de bir bitki türü olan *kabak* sözcükleri “cinsel organ” gönderiminde; (76e)’de Türkçede bir erkek adı olan “zühtü” sözcüğü; *zühtüleş-* biçimiyle, kanın pıhtılaşması için “pıhtılaş-” sözcüğünün gönderiminde kullanılmıştır.

3.1.1.10. Anlık Oluşumlarda İkileme

Kuramsal çerçevede tanıtılan bir başka sözcük yapım yolu olan ikileme veritabanımıza incelenen sözcüklerin 24’ünde saptanmıştır.

Grafik 17. Anlık Oluşumlarda İkileme Dağılımı

Grafik 17’de sergilendiği gibi 930 anlık oluşumdan 24’ünde; yani incelenen sözcüklerin % 2.5’inde ikileme yapısına rastlanmıştır. Şimdi bulgularan ikilemeleri “ses değişimli” ve “ses değişimsiz” olarak iki ana ulamda örneklendirelim.

(77)a. Ses değişimli ikilemeler

- i. *fantastik kuntastik* (U2008/25s05)
- ii. *isyan tisyen* (U2011/15s12)
- iii. *nanayto mamayto* (U2011/47s10)

b. Ses değişimsiz ikilemeler

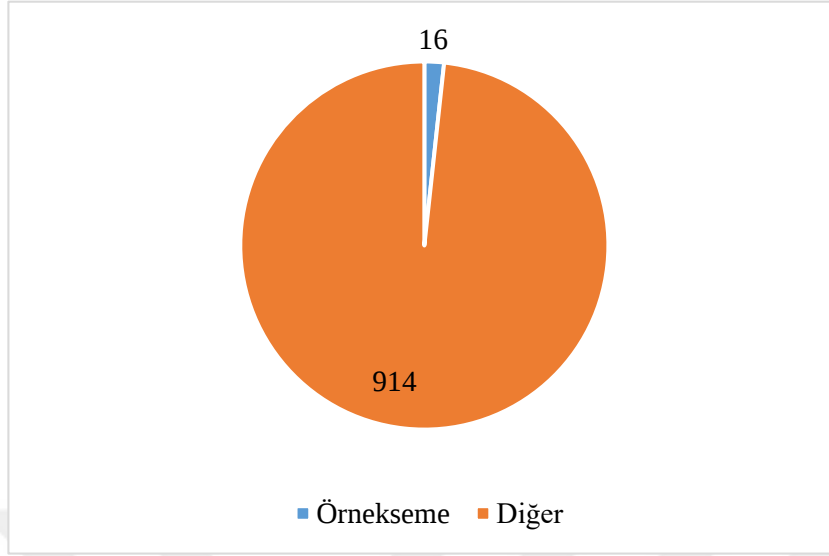
- i. *vocik vocik* (P2010/01s13)
- ii. *finfin* (U2015/25s14)
- iii. *yılıştıra yılıştıra söyle-* (U2014/02s10)

Yinelenen ikinci sözcüğün ilk sesinde [k], [t] veya [m] sesine dönüşüm yaşanan ikilemeler (77a)’da örneklendirilmiştir. İkilemelerin % 66.6’sında ses değişimli ikileme görülürken; % 33.4’ünde rastlanan ses değişimsiz ikileme (77b)’de örneklendirilmiştir. Ses değişimsiz ikilemelerin ayrı veya bitişik yazımı arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. (77b.i)’de *vocik vocik* ikilemesi “ovalama sesi”; (77b.ii)’de *finfin* “sallantı sesi” olarak verilmiştir. (77b.iii)’de ise “alıştıra alıştıra söyle-” yapısından hareketle “yılışarak söyle-” gönderiminde *yılıştıra yılıştıra söyle-* ikilemesi kurulmuştur.

3.1.1.11. Anlık Oluşumlarda Örnekseme

Alanyazında, dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan ses, biçim, sözdizim yapısı örneğine benzer bir birim oluşturulması olarak tanımlanan örnekseme veritabanında incelenen 930 sözcüğün 16’sında görülmüştür.

Grafik 18. Anlık Oluşumlarda Örnekseme Yönteminin Dağılımı

Grafik 18’de örnekseme yoluyla kurulan anlık oluşumların örneklem içindeki yeri gösterilmiştir. İncelenen sözcüklerin % 1.7’sinde rastlanan bu sözcük yapım yolu aşağıdaki Türkçe anlık oluşumlarla şöyle örneklendirilebilir:

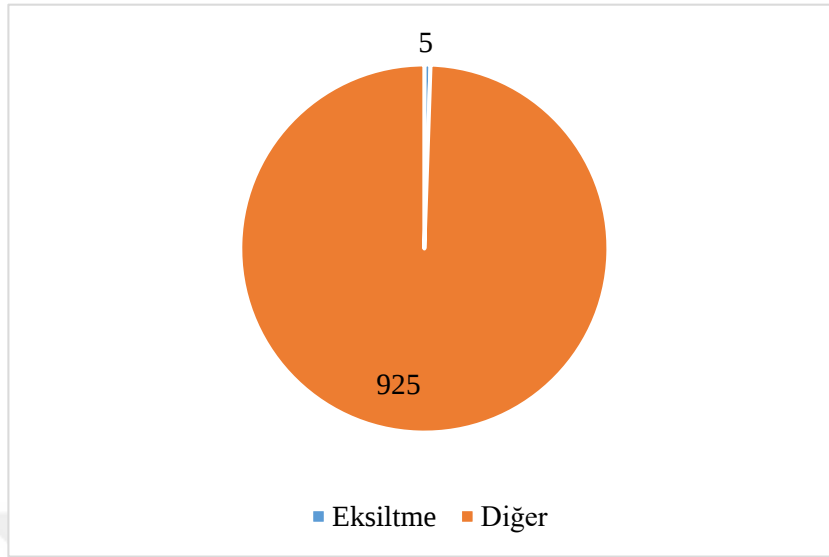
(78)a. <i>tiyi geceler</i>	(U2015/48s14)
b. <i>mizahşör</i>	(U2016/27s15)
c. <i>pirinçaltı</i>	(U2013/06s03)
d. <i>sel çantası</i>	(P2016/33s03)
e. <i>seks tonu</i>	(P2010/03s05)
f. <i>tribal enfeksiyon</i>	(U2011/50s05)

(78a)’da verilen örnek “tünaydın” sözcüğünden; (78b)’de “silahşör” sözcüğünden; (78c)’de “bilinçaltı” sözcüğünden; (78d)’de “deprem çantası” bileşiğinden; (78e)’de “ses tonu” bileşiğinden; (78f)’de “gribal enfeksiyon” bileşiğinden örnekseme yapılmıştır.

3.1.1.12. Anlık Oluşumlarda Eksiltme

Alanyazında söz öbeği ya da başka sözdizimsel bir birliğin öge veya ögelerinin kırpılması biçiminde tanımlanan eksiltme, anlık oluşumlar içinde görece daha az türetken olan sözcük yapım yollarından biridir.

Grafik 19. Anlık Oluşumlarda Rastlanan Eksiltme Sayısı

Grafik 19’da gösterildiği gibi 930 sözcüğün 5’inde bulgularanan eksiltme süreci % 0.5’lik bir dağılım göstermiştir.

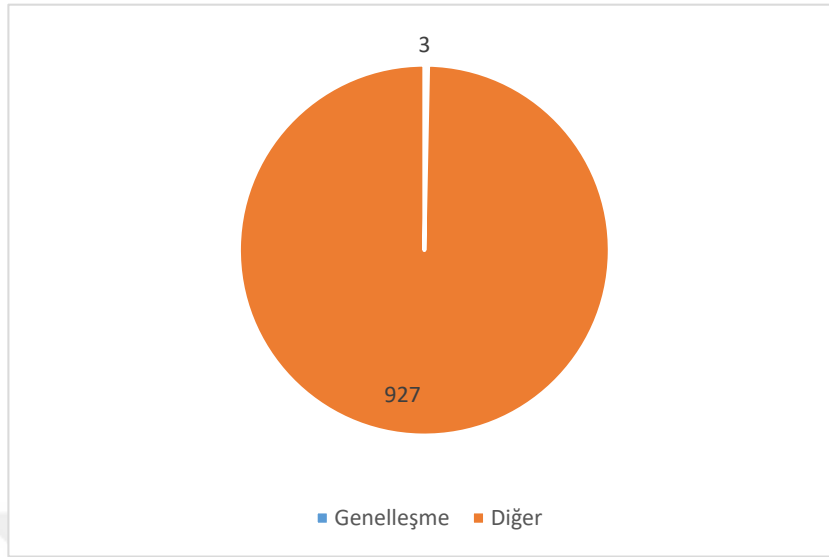
- (79) a. *prostatın oğlu* (U2016/11s09)
b. *taşak patlatan* (U2016/17s12)
c. *güldüğüm*ler (P2016/17s04)

(79a)’da “prostat **olan kişinin** oğlu” öbeği eksiltilmiştir. (79b)’de “taşak patlatan **trabzan**” öbeği; (79c)’de ise “güldüğüm **şeyler**” öbeği eksiltilmiştir.

3.1.1.13. Anlık Oluşumlarda Genelleşme

Özel adların gönderimini genişleterek yeni sözcüklerin oluşturulması olarak tanımlanan genelleşme örnekleme üç sözcükte görülmüştür.

Grafik 20. Anlık Oluşumlarda Genelleşme

Grafik 20’de genelleşme süreciyle türetilen sözcüğün tüm anlık oluşumlar içindeki yeri verilmiştir. En az türetken sözcük yapım yollarından bir diğeri olan genelleşme anlık oluşumlarda % 0.3 dağılım göstermiştir.

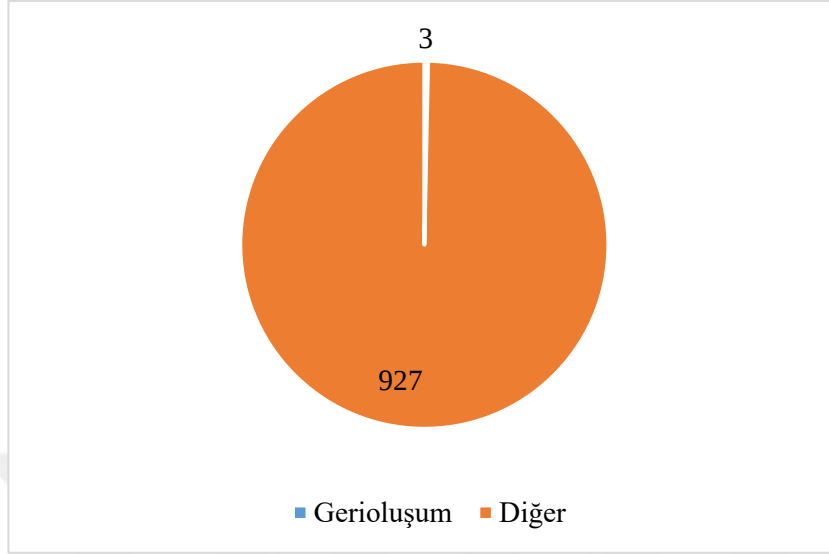
(80) a. <i>pimapenci</i>	(U2010/07s10)
b. <i>bürosit</i>	(U2011/14s2)
c. <i>epileydi</i>	(U2014/04s8)

(80.a)’da verilen *pimapenci* anlık oluşumu bir pvc doğrama firmasının adı olan “pimapen” sözcüğünün, o işi yapan herkesi kapsayan bir biçimde kullanılmasıyla oluşturulmuştur. (80.b)’deki *bürosit* bir ofis koltuğu firmasının adının; (80.c)’deki *epileydi* bir epilasyon cihazı markasının genelleşmesiyle kurulmuş anlık oluşumlardır.

3.1.1.14. Anlık Oluşumlarda Gerioluşum

Katamba (2006: 643) ve Lieber’in (2009: 52) tipolojik olarak en az türetken süreçlerden biri olduğunu savladığı gerioluşum, sözlükçede varolan daha büyük tabanlı bir sözcükten belli bir parçayı atarak dilde yeni ve daha küçük bir sözcük türetme yolu olarak tanımlanır. Bizim çalışmamızda da anlık oluşum olarak saptanan 930 sözcüğün 3’ünde gerioluşuma rastlanmıştır.

Grafik 21. Anlık Oluşumlarda Rastlanan Geriölüşüm Sayısı

Grafik 21’de geriölüşüm yapıların anlık oluşumlar içindeki yeri gösterilmiştir. Örnekleme incelenen sözcüklerin % 0.3’ünde bulgularanan bu sözcük yapım yoluyla türetilen sözcükleri sıralayalım.

- (81)a. *abar-* (P2015/11s16)
- b. *gerizeka* (P2016/22s06)
- c. *dayanışyorsunuz* (P2016/13)

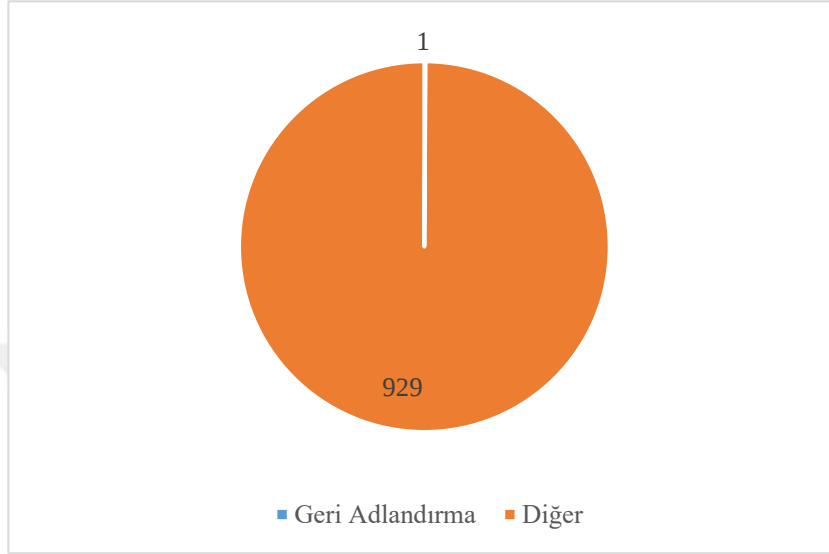
Üç sözcükten ilki olan (81a)’da *abar-* eylemi “abart-” veya “abartı” sözcüklerinden geriölüşüm süreciyle türetilmiş ve “aşırıya kaçma, çoğalma” anlamında “Gözaltı torbaların abarmış.” tümcesinde kullanılmıştır. (81b)’de verilen *gerizeka* sözcüğü “gerizekalı” sıfatından geriölüşüm yoluyla türetilmiştir. (81c)’de ise “dayanışma” sözcüğünden geriölüşümle türetilen *dayanış-* kökünün tümce içinde çekimli biçimi verilmiştir.

3.1.1.15. Anlık Oluşumlarda Geri Adlandırma

Kuramsal çerçevede özgün bir kavram veya ürünün ortaya çıkmış ilk biçiminin adına sonradan ortaya çıkan çeşitlerinden ayırt edilmesi amacıyla yeni sözcük ve

öbeklerin eklenmesi olarak tanımlanan geri adlandırma örnekleme bir sözcükte bulgulanmıştır.

Grafik 22. Türkçe Anlık Oluşumlarda Geri Adlandırma

Grafik 22’de geri adlandırma yöntemiyle türetilen yapının tüm anlık oluşumlar içindeki yeri verilmiştir. En az türetken sözcük yapım yollarından biri olarak saptanan geri adlandırma yönteminin görülme sıklığı % 0.1 olarak saptanmıştır.

(82) *bedelsiz asker* (P2016/18s03)

(82)’de verilen *bedelsiz asker* “bedelli asker” kavramı ortaya çıktıktan sonra doğan kavramsal dolayısıyla dilsel bir gereksinim sonucu türetilmiş bir geri adlandırmadır.

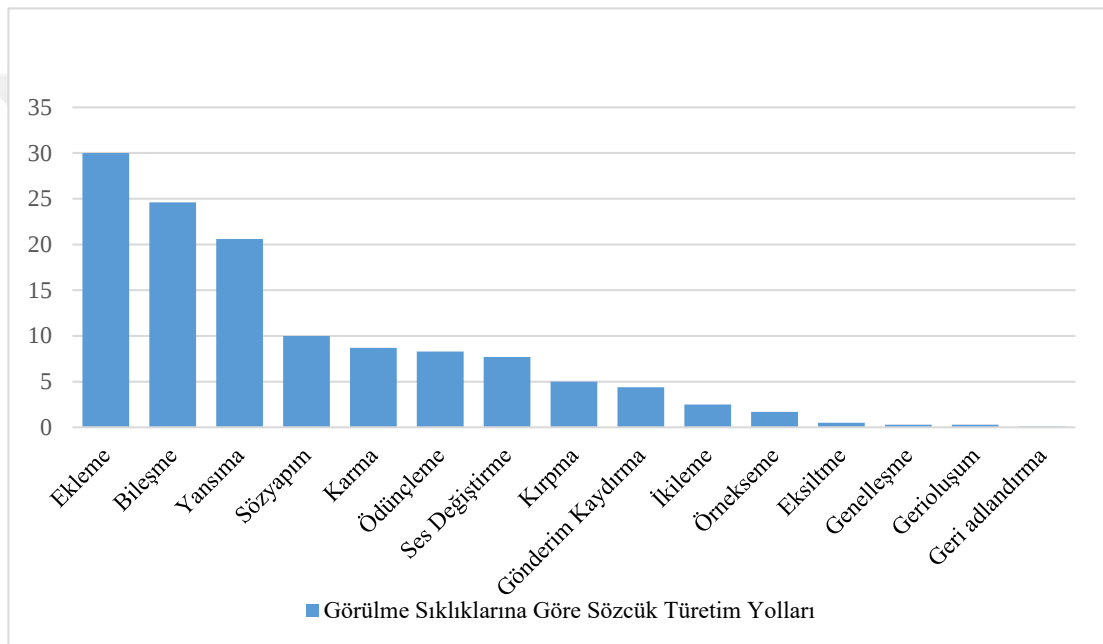
Yukarıda görülme sıklıklarına göre sırasıyla anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yollarını örneklerle ele aldık. Şimdi araştırma sorumuzun ikinci basamağı olan anlık oluşumlarda görülen sözcük yapım yollarının Türkçenin genel eğilimine koşutluğunu inceleyelim.

3.1.2. Anlık Oluşumlardaki Sözcük Yapım Yollarının Türkçenin Sözcük Türetme Eğilimine Koşutluğu

3.1.1. *Anlık Oluşumlarda Sözcük Yapım Yolları* bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan ve örneklendirilen bulgulara göre Türkçe anlık oluşumlarda rastlanan sözcük yapım yolları ayrıntılı biçimde ilgili bölümde yer alan Tablo 6’da gösterilmiştir.

Şimdi Tablo 6’da verilen bulguları bir de grafik üzerinde hatırlayalım.

Grafik 23. Görülme Sıklıklarına Göre Sözcük Türetim Yolları

Grafik 23’te gösterildiği gibi anlık oluşumlarda rastlanan sözcük yapım yollarının işleklik sıralamasına göre en işlek ilk üç yol *ekleme* > *bileşme* > *yansıma*; en az işlek üç yol *geri adlandırma* < *geri oluşum* ve *genelleşme* olmuştur. Başkalaşma, bükümleme, kayma ve kısaltma sözcük yapım yollarına ise hiç rastlanmamıştır. Bir başka deyişle örnekleme, başkalaşma, bükümleme, kayma ve kısaltma süreci hiç türetkenlik göstermeyen sözcük yapım yolları olmuştur.

Lieber (2005, 2009) *bileşme* > *ekleme* > *kayma* süreçlerinin İngilizce için en türetken süreçler; *geri oluşum* < *kırpma* < *karma* süreçlerinin ise en az türetken süreçler olduğunu belirtir. Burada en az türetken süreç olarak gösterilen geri oluşum son yıllarda İngilizce’de örnekleri artsa da (Bakaradze, 2010) temel yollar içinde en az

türetici sözcük yapım yolu olmayı sürdürmüştür (Lieber 2009; Katamba, 2006). Haspelmath (2002, 2010) bir sıralama yapmasa da bileşme ve eklemenin en türetken sözcük yapım yolları olduğunu kayma ve ikileme süreçlerinin de türetici görünüm sergilediklerini belirtir.

Türkçe için sözcük yapım yollarının sıklığına ve sıralamasına ilişkin ayrıntılı bir çalışmaya rastlanmamıştır, ancak ekleme ve bileşme en türetken sözcük yapım yolları olarak görülmektedir. Başkalaşma ve bükümleme ise çekim veya türetim süreçlerinde Türkçede beklenmeyen süreçlerdir. Başkalaşma sürecinin alanyazında sınırlı sayıda üretimi olsa da, üretici bir süreç olarak ele alınabileceği ancak bu sürecin yalnızca çekimsel üretim gösterdiği “*ben > bana; sen > sana; yarım > buçuk; üç > otuz*” gibi sözcükler üzerinden tartışılmaktadır.⁵ Bu çalışmada ise anlık oluşumlarda başkalaşma bulgusuna rastlanmamıştır. Benzer biçimde kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla ele alınan ve alanyazında tipik örnekleri genellikle Arapça üzerinden verilen bükümleme süreci ise yine çalışmamızda rastlanmamıştır ve bu süreç Türkçenin çekim ve türetim eğiliminde beklenmedik bir sözcük yapım yolu olarak değerlendirilebilir.

Uzun (2006: 41) kayma sürecinin Türkçede neredeyse hiç tipik örnek vermediğini belirtir. Araştırmacıya göre bu süreç zaten Türkçeden beklenmez çünkü Türkçede çok sayıda işlek eylemcil veya adcıl türetim biçimbirimi bulunur. Bu çalışmada da kayma süreciyle türetilmiş bir sözcük bulgulanmamış ve Uzun 2006’ya koşut bir sonuç elde edilmiştir. Aronoff (1976) kısaltma sürecinin az türetken bir görünüm sergilediğini belirtir, bu savı destekler biçimde çalışmamızda kısaltma sözcük türetim yoluna rastlanmamıştır.

Fromkin (1991) İngilizcede en az türetici sözcük yapım yollarından biri olarak görülen karma sürecinin güldürü metinlerinde işlek bir görünüm sunacağını belirtir. Bu çalışmada da veritabanını oluşturan karikatür metinleri birer güldürü metnidir ve karma süreci beşinci sıradan işlek görünüm sunan sözcük yapım yolu olmuştur.

Ekleme süreciyle oluşturulmuş sözcüklerin yalnızca % 1.7’sinde önekleme sürecinin bulgulanması ve bu öneklemenin de dilde yeni yaygınlaşmaya başlayan *anti*-önekiyle yapılması Türkçenin hem çekimde hem türetimde sondan eklemeli bir dil

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bacanlı (2011).

olmasının anlık oluşumlarda sözcük türetim sürecine doğrudan yansıdığını göstermektedir.

3.2. ANLIK OLUŞUMLARDA TÜRETİM BİÇİMBİRİMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde ikinci araştırma sorumuzun alt başlıkları olan “2a. *Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri nelerdir ve bu biçimbirimlerin sıklık dereceleri nedir?*”, “2b. *Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri Türkçenin genel biçimbirim eğilimine koşut mudur?*” sorularına ilişkin bulgular paylaşılacaktır. İlk olarak incelenen anlık oluşumlarda rastlanan türetim biçimbirimlerine ve bu biçimbirimlerin sıklık dağılımına bakalım.

3.2.1. Anlık Oluşumlarda Görülen Türetim Biçimbirimleri ve Sıklıkları

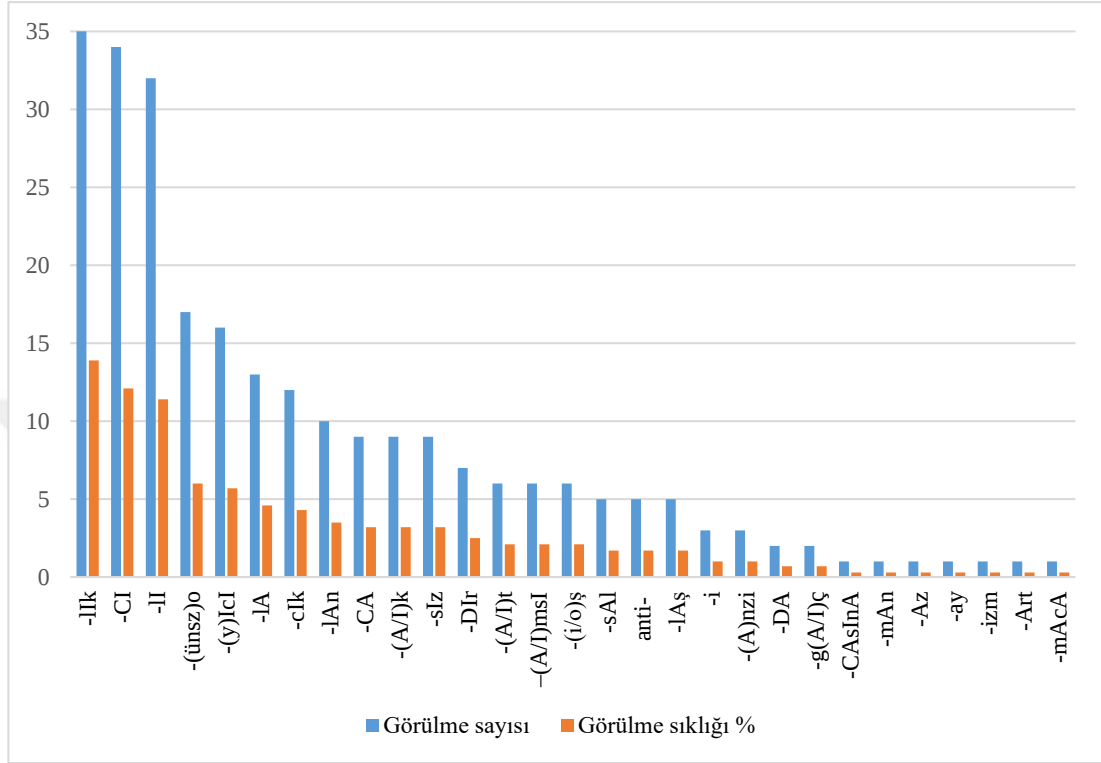
Türkçe anlık oluşumlarda rastladığımız türetim biçimbirimleri görölme sayıları ve sıklıklarıyla birlikte dizelgelenmiştir:

Tablo 9. Anlık Oluşumlarda Rastlanan Türetim Biçimbirimleri

	Türetim Biçimbirimi	Görülme Sayısı	Görülme Sıklığı
1.	-Ilk	39	% 13.9
2.	-CI	34	% 12.1
3.	-II	32	% 11.4
4.	-(ÜNSZ)o	17	% 6
5.	-(y)IcI	16	% 5.7
6.	-lA	13	% 4.6
7.	-cIk	12	% 4.3
8.	-lAn	10	% 3.5
9.	-CA	9	% 3.2
9.	-(A/I)k	9	% 3.2
9.	-sIz	9	% 3.2
10.	-DIr	7	% 2.5
11.	-(A/I)t	6	% 2.1
11.	-(I)msI	6	% 2.1
11.	-(i/o)ş	6	% 2.1
12.	-sAl	5	% 1.7
12.	anti-	5	% 1.7
12.	-lAş	5	% 1.7
13.	-i	3	% 1
13.	-(A)nzi	3	% 1
14.	-DA	2	% 0.7
14.	-g(A/I)ç	2	% 0.7
15.	-CAsInA	1	% 0.3
15.	-mAn	1	% 0.3
15.	-Az	1	% 0.3
15.	-ay	1	% 0.3
15.	-izm	1	% 0.3
15.	-Art	1	% 0.3
15.	-mAcA	1	% 0.3

Tablo 9’da gösterilen türetim biçimbirimleri ve sıklıkları bir de grafik üzerinde inceleyelim.

Grafik 24. Anlık Oluşumlardaki Türetim Biçimbirimleri

Tablo 9’da ve Grafik 24’te örnekleme oluşturan anlık oluşumlarda saptanan türetim biçimbirimleri görölme sayıları ve yüzdelik cinsinden görölme sıklıklarıyla birlikte verilmiştir. Aşağıda bu türetim biçimbirimleri, görölme sıklıklarına göre örneklemden elde edilen anlık oluşumlarla örneklendirilmiştir.

(83) {-lIk} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- hacker**lık*** (P2008/31s6)
- karıncayiyen**lik*** (P2016/16s03)
- samuray**lık*** (P2015/11s07)
- Van Gogh’**lık*** (U2009/20s10)
- iflah olmaz**lık*** (P2009/40s12)
- zayıflatıcı**lık*** (U2015/12s14)

(83a-f)’de anlık oluşumlarda en işlek türetim biçimbirimi olarak saptanan {-lık} türetim biçimbirimiyle türetilmiş anlık oluşumlara örnekler verilmiştir. 39 sözcükte

saptanarak % 13.9'luk bir dağılım gösteren adıl ve sıfatıl olan bu türetim biçimbirimine verilen ilk örnek (83a)'daki "hacker olma durumu" gönderiminde ödünçleme bir sözcük olan "hacker" sözcüğüne eklenerek oluşturulmuş *hackerlık* sözcüğüdür. (83b)'de {-IIk} biçimbirimi bir hayvan adı olan "karıncayiyen" sözcüğüne; (83c)'de ödünçleme bir sözcük olan "samuray" sözcüğüne eklenmiştir. (83d)'de özel bir ad olan "Van Gogh"a; (83e)'de "iflah olmaz" tümcesine eklenmiştir. {-lık} türetim biçimbirimin {-CI} ve {-(y)IcI} biçimbirimleriyle eşdizimliliği yüksektir. (83f)'de verilen *zayıflatıcılık* örneğinde {-(y)IcI} biçimbirimiyle birlikte görülmüştür.

Adlaştırıcı ve sıfatlaştırıcı {-CI} türetim biçimbirimi ekleme süreciyle türetilen anlık oluşumların 34(%12.1)'ünde görülerek ikinci en işlek türetim biçimbirimi olmuştur. Aşağıda bu türetim biçimbirimiyle türetilmiş anlık oluşumlara örnekler verilmiştir.

(84) {-CI} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. <i>origamici</i>	(P2008/48s04)
b. <i>pimapenci</i>	(U2010/07s10)
c. <i>shamelessçı</i>	(P2015/22s23)
d. <i>sakinolculuk</i>	(P2015/28s06)
e. <i>olducu bittici</i>	(P2008/12s12)

(84a)'da "origami yapan kişi" gönderiminde *origamici*; (84b)'de "pimapen satan kişi" gönderiminde *pimapenci* anlık oluşumları türetilmiştir. (84c)'de ise "shameless adlı diziyi seven kişi" gönderiminde *shamelessçı* türetimi yapılmıştır. (84d) ve (84e) örneklerinde ise {-CI} biçimbirimi çekimli eylemlere eklenmiştir.

Üçüncü en işlek türetim eki 32 sözcükte görülen ve ekleme süreciyle oluşturulan sözcüklerin % 11.4'ünde görülen {-II} türetim biçimbirimidir. Sıfatıl bir ek olan {-II} türetim biçimbirimi aşağıda örneklendirilmiştir.

(85) {-II} türetim birimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *havaleli* (U2010/23s8)
- b. *uranüslü* (U2016/01s05)
- c. *antibiyotikli* (U2016/06s13)
- d. *çayı övmeli yazı* (U2015/09s14)

{-II} türetim biçimbirimi ile ilişkili verilen ilk örnek olan (85a)'daki *havaleli* sözcüğü "havale geçirmiş kişi" gönderiminde bir seslenme sözcüğü olarak kullanılmıştır. (85b)'de "Uranüs'te yaşayan kişi" gönderiminde *uranüslü* sözcüğü türetilmiştir. (85c)'de ise "Antibiyotikliyim." tümcesinde "antibiyotik al-" gönderiminde kullanılan *antibiyotikli* örneği verilmiştir. (85d)'de {-II} türetim biçimbirimi bir eylem öbeği olan "çayı öv-" yapısına eklenen adlaştırmacı {-mA} ardına eklenerek yeni bir öbek yapı kurmuştur.

{-(ÜNSZ)o} biçimbirimi ise 17 sözcükte bulgulanarak % 6'lık dağılım göstermiş ve en işlek dördüncü türetim biçimbirimi olmuştur.

(86) {-(ÜNSZ)o} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *okeyto* (U2013/40s12)
- b. *tırto* (U2016/22)
- c. *kankito* (P2010/16s05)

(86a)'da verilen *okeyto* örneği ödünçleme bir sözcük olan "okey" sözcüğüne {-(ÜNSZ)o} türetim biçimbirimi eklenerek oluşturulmuştur. (86b)'de "tır" sözcüğüne; (86c)'de "kanki" sözcüğüne eklenmiştir.

Bir diğer işlek türetim eki olan {(y)IcI} ise 16 sözcükte görülmüş ve % 5.7 dağılım sergilemiştir. Aşağıda eylem tabanına gelerek adlaştıran {(y)IcI} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlardan örnekler verilmiştir.

(87) {(y)IcI} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *şapka çıkarıcı* (U2009/48s10)
- b. *dudak uçuklatıcı* (U2015/09s06)
- c. *pozisyonu idare ettirmeyici* (P2008/08s12)
- d. *çiğnetici* (U2014/51s05)

(87a)'da “bir alet adı” olarak türetilen *şapka çıkarıcı*; (87b)'de “dudak uçuklat-” öbeğinin {- (y)IcI} türetim biçimbirimiyle türetilen *dudak uçuklatıcı* örnekleri verilmiştir. (87c)'de “pozisyonu idare ettirmeyen kişi” gönderiminde; (87d)'de “çiğneme işin yaptıran alet” gönderiminde türetilen anlık oluşumlar örnek olarak verilmiştir.

{-IA} türetim biçimbirimi 13 sözcükte görülmüş ve % 4.6 dağılım sergilemiştir. Eylemcil bir türetim biçimbirimi olan {-IA} aşağıda örneklendirilmiştir.

(88) {-IA} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşum örnekleri

a. *menşinla-* (P2016/17s04)

b. *molozla-* (U2011/14s02)

c. *streçle-* (U2015/34s15)

(88a)'da “sözünü et-” anlamına gelen ve İngilizce bir sözcük olan “mention” sözcüğünün ödünçlenmiş ve {-IA} biçimbirimiyle eylem ulamında türetilmiştir. (88b)'de “sıkıl-, bekle-” gönderiminde kullanılan *molozla-* ve (21c)'de ise “ince PVC film” anlamına gelen ve ödünçleme bir sözcük olan “streç” tabanına yine {-IA} biçimbirimi eklenerek oluşturan “streçle sar-” anlamına gelen *streçle-* örneği verilmiştir.

{-cIk} türetim biçimbirimi ise ekleme yoluyla türetilen sözcüklerin 12'sinde, bir başka deyişle, % 4.3'ünde bulgulanmıştır. Adlaştırmacı bir biçimbirim olan {-cık} biçimbirimi aşağıda saptanan anlık oluşumlarla örneklendirilmiştir.

(89) {-cık} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *yumicik* (U2009/34s10)

b. *kuduzcuk* (U2009/48s02)

c. *ibbicik* (U2014/26s06)

{-cIk} biçimbirimi (89a)'da İngilizce “yummy” sözcüğünden ödünçlenen ve “tatlı” gönderiminde kullanılan *yumi* tabanına; (89.b)'de “kuduz” sözcüğüne; (89c)'de bir sözyapım olan *ibbi* sözcüğüne eklenmiştir.

{-lAn} biçimbirimi 10 anlık oluşumda saptanmış ve % 3.5 dağılım göstermiştir.

(90) {-lAn} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşum örnekleri

a. *dergilen-* (U2013/21s09)

b. *eziklen-* (P2015/21s09)

c. *amörtisörülen-* (P2009/33s12)

d. *flashbeklen-* (P2008/08s12)

e. *botokslan-* (U2016/27s08)

Eylemcil bir türetim biçimbirimi olan {-lAn}, (90a)'da “dergi” sözcüğüne eklenerek “dergi sahibi ol-” anlamına gelen *dergilen-* sözcüğünü; (90b)'de “ezik” sözcüğüne eklenerek “ezil-, ezikçe davran- “ gönderiminde kullanılan *eziklen-* sözcüğünü; (90c)'de “yaylan-” anlamında türetilen *amörtisörülen-* sözcüğünü; (90d)'de ödünçleme bir tabana eklenerek “geçmişi hatırla-” anlamına gelen *flashbeklen-* sözcüğünü ve son olarak (90e)'de “botoks yaptır-” gönderiminde kullanılan *botokslan-* sözcüğünü türetmiştir.

Ekleme süreciyle oluşturulmuş sözcükler incelendiğinde {-cA} ve {-(A/I)k} ve {-sIz} türetim biçimbirimleri eşit dağılım göstermiştir. 279 sözcükte her birinin 9 sözcükte bulunduğu ve her birinin %3.2'lik bir görülme sıklığına sahip olduğu saptanmıştır. Şimdi eşit dağılım gösteren bu biçimbirimlerle türetilen Türkçe anlık oluşum örneklerine göz atalım:

(91) {-cA} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *denyoca* (P2016/23s15)

b. *dürümce* (U2013/44s14)

c. *hayvanca* (U2010/03s06)

d. *kolpaca* (P2013/10s10)

Örnekleme % 3.2 oranında dağılım gösteren bir başka biçimbirim olan {-cA}, (91a)'da dengesiz anlamına gelen “denyo” tabanına eklenip sıfatcıl davranarak “denyo gibi” gönderiminde kullanılan *denyoca* sözcüğünü türetmiştir. (91b)'de “dürüm”

tabanına eklenerek “dürüm yeri” anlamına gelen *dürümce* sözcüğü türetilmiştir. (91c)’de “hayvan dili” anlamına gelen *hayvanca* ve son olarak (91d)’de “kolpa bir biçimde” anlamına gelen *kolpaca* sözcükleri türetilmiştir.

Anlık oluşumlar incelenirken bulgularan türetim biçimbirimleri içinde 9. işleklik sırasında bulunan bir başka biçimbirim {- (A/I)k} biçimbirimidir. Adlaştırmacı ve sıfatlaştırmacı özellik gösteren bu biçimbirim aşağıda örneklendirilmiştir.

(92) {- (A/I)k} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *küskük* (U2009/16s4)

b. *tıkılak* (U2011/40s03)

c. *vampirik* (U2009/20s10)

(92a)’da “küsmüş/küskün kişi” gönderiminde kullanılan *küskük* sözcüğü; (92b)’de “tıkılan şey” anlamında kullanılan *tıkılak* sözcüğü ve (92.c)’de “vampir” sözcüğünün sıfatlaştırılmasıyla oluşturulan *vampirik* sözcükleri {- (A/I)k} biçimbirimi ile türetilen sözcüklerdendir.

{-sIz} türetim biçimbirimleri ise ekleme yoluyla türetilen sözcükler içinde 9 özgün sözcük türetmişlerdir.

(93) {-sIz} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *sevişmesizlik* (U2013/36s06)

b. *fitratsız* (P2014/52s02)

Eklendiği adın yoksunluğu durumunu gösteren {-sIz} biçimbirimi (93a)’da eylemden türetilmiş olan “sevişme” adına; (93b)’de yaradılış anlamına gelen “fitrat” adına eklenmiştir.

{-DIr} biçimbirimi 7 sözcükte bulgulanmış ve % 2.5 dağılım sergilemiştir.

(94) {-DIr} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *tepreştir-* (P2015/14s10)

b. *etlendir-* (U2016/20s02)

c. *binenleştir-* (U2012/39s04)

d. *yalnızlaştır-* (P2015/14s3)

(94a)'da “kıpırtı” gönderiminde kullanılan bir sözyapım sözcüğü olan “tepreş” sözcüğüne eklenen {-Dİr} ile “kıpırdat-” anlamı sağlanmıştır. (94b)'de “et katmak” anlamında *etlendir-* ve (94c)'de yine bir sözyapım olan ve “indi bindi ” gönderiminde kullanılan “binenleş” sözcüğüne eklenerek “indi bindi yap-” anlamına gelen *binenleştir-* sözcüğü türetilmiştir. (94d)'de ise “yalnızlaş-” tabanına eklenerek *yalnızlaştır-* sözcüğü türetilmiştir.

Çalışmamızda ekleme süreciyle türetildiğini bulguladığımız sözcükler içinde {-(A/I)t}, {-(A/I)msI} ve {(i/o)ş} biçimbirimleri 6’şar sözcükte saptanmış ve her biri % 2.1 dağılım sergilemiştir. Rastlanan türetim biçimbirimiler içinde türetim sıklığı açısından 11. sırada yer alan bu biçimbirimleri bulgularan anlık oluşumlarla örneklendirelim.

(95) {-(A/I)t} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *gevelet-* (U2015/12s15)
- b. *dudak uçuklatıcı* (U2015/09s06)
- c. *fırtlat-* (U2015/50s04)

Eylemcil bir ek olan {-(A/I)t} biçimbirimi, (95a)'da sözlükte varolan “gevele-” tabanına; (95b)'de “uçukla-” tabanına; (95c)'de ise “birden ortaya çıkmak” anlamında kullanılmış “fırtla-” tabanına eklenerek *gevelet-*, *uçuklat-* ve *fırtlat-* sözcüklerini türetmiştir.

(96) {-(A/I)msI} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *kolonyamsı* (P2016/34s13)
- b. *likörümsü* (P2016/34s13)
- c. *sürüngeimsi* (U2016/11s06)

% 2.1 dağılım gösteren bir başka biçimbirim olan {-(A/I)msI} biçimbirimi (96a)'da “kolonya benzeri”; (96b)'de “likör benzeri” ve (96c)'de “sürünge benzeri” anlamları kurarak sıfatcıl türetim göstermiştir.

(97) {-(i/o)ş} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *saftoş* (P2010/44s11)
- b. *kankoş* (P2016/06s17)
- c. *teyziş* (U2011/52s06)

Türkçe anlık oluşumlarda rastlanan türetim biçimbirimleri içinde % 2.1 ile 11. sırada işleklik gösteren son biçimbirim olan {-(i/o)ş} biçimbiriminin, (97a)'da "saf" tabanına; (97b)'de "kanka" tabanına ve (97c)'de "teyze" tabanına eklenerek türettiği anlık oluşumlar örnek olarak verilmiştir.

Bulgulanan sözcüklerde sıfatlaştırmacı bir sonek olan {-sAl}, tek önek olan adlaştırmacı {anti-} ve eylemcil {-lAş} biçimbirimleri ise 5'er sözcükte görülmüş ve görülme sıklıkları % 1.7 olarak saptanmıştır.

(98) {-sAl} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

- a. *manitasal* (U2014/04s08)
- b. *memesel* (P2008/10s06)
- c. *komplosal* (U2014/20s09)

(98a)'da "manitaya ilişkin" anlamında *manitasal*; (98b)'de "meme organına ilişkin" anlamında *memesel*; ve (98c)'de "komploya ilişkin, komplo olarak" anlamında *komplosal* sözcükleri türetilmiştir.

(99) {anti-} biçimbiriminin rastlandığı anlık oluşumlar

- a. *anti-gündem* (U2015/50s14)
- b. *anti-klişe* (U2014/49s02)
- c. *antikorsan* (U2014/20s09)

(99a)'da verilen *antigündem* sözcüğü "gündem" tabanına {-anti} türetim biçimbirimi eklenerek "gündem dışı" gönderiminde türetilmiştir. Benzer yapılanmayla (99b)'de "klişe" tabanı "klişe karşıtı" anlamına gelen *antiklişe* sözcüğüne; (99c)'de "korsan" tabanı "korsan karşıtı" anlamına gelen *antikorsan* sözcüğüne türetilmiştir.

(100) {-lAş} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *zühtüleş-* (U2010/38s10)

b. *ılıklaş-* (U2011/12s10)

c. *tokileştirme* (P2016/18s16)

Eylemcil bir türetim biçimbirimi olan {-lAş} biçimbirimi (100a)'da gönderim kaydırma ile “pıhtı” gönderiminde kullanılan “zühtü” tabanına eklenerek “kan pıhtılaşması” gönderiminde *zühtüleş-* sözcüğünü türetmiştir. (100b)'de “ılık duruma gelme” anlamında *ılıklaş-* sözcüğü; “TOKİ yapılarının yaygınlaşması” gönderiminde *tokileş-* sözcüğü türetilen diğer örneklerdir.

Ödünçleme bir türetim biçimbirimi olan {-i} ve genellikle sürerlik görünüşü olan {-(I)yor} yerine kullanılan {-(A)nzi} biçimbirimleri de işlekliliği az olsa da bulgularan türetim eklerindendir. Sözü edilen her iki biçimbirim de 3'er kez görülmüş ve % 1 görölme sıklığı göstermişlerdir.

(101) {-i} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *tırsaki* (P2008/08s12)

b. *dalyaraki* (P2010/08s12)

Sıfatlaştırıcı olan {-i} biçimbirimi (101a)'da “tırs-” kökünden türetilen ve ürkek anlamına gelen “tırsak” sözcüğü üzerine eklenerek “tırsak bir biçimde” anlamına gelen *tırsaki* sözcüğü elde edilmiştir. Benzer biçimde (101b)'de verilen örnek de {-i} biçimbirimi ile sıfatlaştırılmış ve “işe yaramaz biçimde” gönderiminde kullanılmıştır.

{-(A)nzi} çekim biçimbirimi ise % 1 dağılım gösteren bir başka biçimbirimdir.

(102) {-(A)nzi} çekim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *tutanzi* (U2010/02s14)

b. *sıkılanzi* (U2012/02s14)

(102a)'da “tutuyorum” gönderiminde kullanılan *tutanzi*; (102b)'de “sıkılıyorum” gönderiminde kullanılan *sıkılanzi* örnekleri verilmiştir. Söz konusu biçimbirimin incelenen örneklerde 1. ve 3. tekçil kişi için ve olasılık kipi veya sürerlik görünüşü işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

{-DA} ve {g(A/I)ç} biçimbirimleri ise yalnızca ikişer sözcükte bulgulanmış ve % 0.7 dağılım göstermişlerdir.

(103) {-DA} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *vozurda-* (U2010/02s14)

b. *lömbürdet-* (U2010/02)

(103a)'da "sinek sesi" anlamında türetilen *vozurda-* sözcüğü yansıma yoluyla türetilen bir anlık oluşum olan "vozur" sözcüğüne {-DA} eylemcil biçimbirimi eklenerek oluşturulmuştur. Benzer yapılanma (103b)'de verilen "lömbür" tabanının {-DA} biçimbirimi ile "sallanma, titreme" anlamına gelen "lömbürde-" sözcüğünde de görülür.

{-g(A/I)ç} türetim biçimbirimi de benzer biçimde ekleme yoluyla türetilen anlık oluşumlar içinde daha az işlek bir görünüme sahiptir.

(104) {-g(A/I)ç} türetim biçimbirimi ile türetilen anlık oluşumlar

a. *yaratgaç* (U2016/22)

b. *esingeç* (U2016/22)

(104a)'da "yarat-" eylem tabanına adlaştırmacı olan {-g(A/I)ç} biçimbiriminin eklenmesiyle "yaratan alet" gönderiminde *yaratgaç*; (104b)'de "yaratıcı düşünce" anlamına gelen "esin" sözcüğü üzerine eklenerek "esin sağlayan alet" gönderiminde *esingeç* sözcükleri türetilmiştir.

Son olarak incelenen anlık oluşumlar içinde yalnızca bir sözcükte görülen türetim biçimbirimleri ve türettikleri anlık oluşumlar incelenecektir. {-cAsInA}, {-mAn}, {-(A)z}, {-ay}, {-izm}, {-(A)rt}, {-mAcA} biçimbirimleri bir kez bulgulanmış ve her biri % 0.3 dağılım göstermiştir.

(105) {-cAsInA}	<i>leoparcasına</i>	(U2015/09s5)
(106) {-mAn}	<i>direktoman</i>	(U2009/06s5)
(107) {-(A)z}	<i>topaz</i>	(U2011/50s6)
(108) {-ay}	<i>çıldıray</i>	(P2014/21s14)
(109) {-izm}	<i>albenizm</i>	(U2016/28)
(110) {-(A/I)rt}	<i>sikert-</i>	(U2014/05s6)
(111) {-mAcA}	<i>saçmalatmaca</i>	(P2010/07s2)

(105)'te verilen *leoparcasına* örneği {-cAsInA} türetim biçimbiriminin “leopar” sözcüğünü belirteçleştirmesiyle oluşmuştur. (106)'da ilk olarak Fransızcadan öykünmeyle türetilmeye başlanan ve Türkçede henüz sözlükselleşme de “psikolojikmen”, “moralman” gibi türetimlere de rastladığımız {-mAn} türetim biçimbirimi ile yine belirteç görevinde “direkt olarak” anlamına gelen *direktoman* sözcüğü türetilmiştir. (107)'de “top” köküne eklenen {-(A)z} biçimbirimi ile “şişman kişi” anlamına gelen *topaz* sözcüğü türetilmiştir. (108)'de “çıldır-” tabanına olasılık kipi veya sürerlik görünüşü görevinin yüklendiği {-ay} biçimbirimi eklenerek “çıldırıyor veya çıldıracak” gönderiminde kullanılan *çıldıray* sözcüğü türetilmiştir. Türkçeye yine Latince'den ödünçleme yoluyla giren adlaştırmacı {-izm} biçimbirimi (109)'da “albeni” tabanına eklenerek “çekicilik” gönderiminde kullanılan *albenizm* sözcüğünü türetmiştir. (110)'da ise “çökert-, kanırt-, belert-” gibi sözcüklerde rastlanan eylemcil {-(A/I)rt} biçimbirimi ile *sikert* sözcüğü türetilmiştir. (111)'de adlaştırmacı {-mAcA} biçimbirimi *saçmalatmaca* sözcüğünü türetmiştir.

Yukarıda anlık oluşumlar incelendiğinde ekleme yoluyla türetildiği saptanan sözcüklerde görülen türetim biçimbirimleri, görülme sayıları ve sıklık derecelerine bağlı olarak sırasıyla rastlandıkları anlık oluşumlarla örneklendirilerek tanıtılmıştır. Bir sonraki bölümde ise anlık oluşumlarda rastlanan türetim biçimbirimlerinin işlevlik derecelerinin alanyazındaki bulgulara koşut olup olmadığı tartışılacaktır.

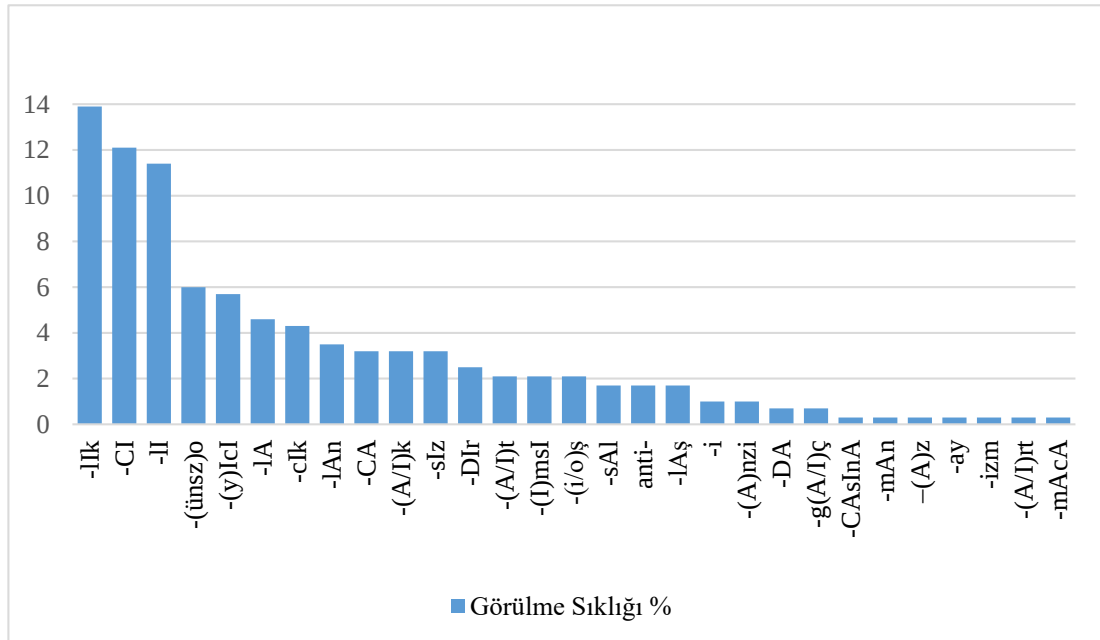
3.2.2 Anlık Oluşumlarda Görülen Türetim Biçimbirimlerinin Türkçenin Türetim Biçimbirimi Eğilimine Koşutluğu

İkinci araştırma sorumuzun bir diğer alt başlığı olan “*Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri Türkçenin genel türetim biçimbirimi eğilimine koşut mudur?*” sorusu bu bölümde alanyazındaki bulgu ve değerlendirmelerin karşılaştırılması yoluyla ele alınacaktır. Bu aşamada alanyazında yer alan çalışmalarla karşılaştırılarak Türkçe anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimlerinin Türkçenin işlek görünüm sunan türetim eklerine koşutluğu incelenecektir.

Şimdi çalışmada bulgularan türetim biçimbirimlerinin görülme sıklığının alanyazına koşut olup olmadığını karşılaştırmalı bir biçimde görelim.

Anlık oluşumlarda rastlanan türetim biçimbirimleri ve görülme sıklıkları 3.2.1. *Anlık Oluşumlarda Görülen Türetim Biçimbirimleri ve Sıklıkları* başlığı altında ayrıntılarıyla ele alınmış ve Tablo 9’da listelenmiştir. Şimdi bir grafik üzerinden bulguları tekrar inceleyelim.

Grafik 25. Görülme Sıklıklarına Göre Anlık Oluşumlardaki Türetim Biçimbirimleri

Grafik 25’te anlık oluşumlarda rastlanan türetim biçimbirimleri görülme sıklıklarıyla birlikte gösterilmiştir. Buna göre en türetken biçimbirimler $\{-IIk\} > \{-CI\} > \{-II\}$ olmuştur. En az türetken biçimbirimler ise $\{-cAsInA\}$, $\{-mAn\}$, $\{-(A)z\}$, $\{-ay\}$, $\{-izm\}$, $\{-(A/I)rt\}$ ve $\{-mAcA\}$ olmuştur. İkinci dereceden en az işlek türetim ekleri $\{-DA\}$ ve $\{-g(A/I)\}$; üçüncü dereceden en az işlek türetim ekleri ise $\{-(A)nzi\}$ ve $\{-i\}$ biçimbirimleri olmuştur.

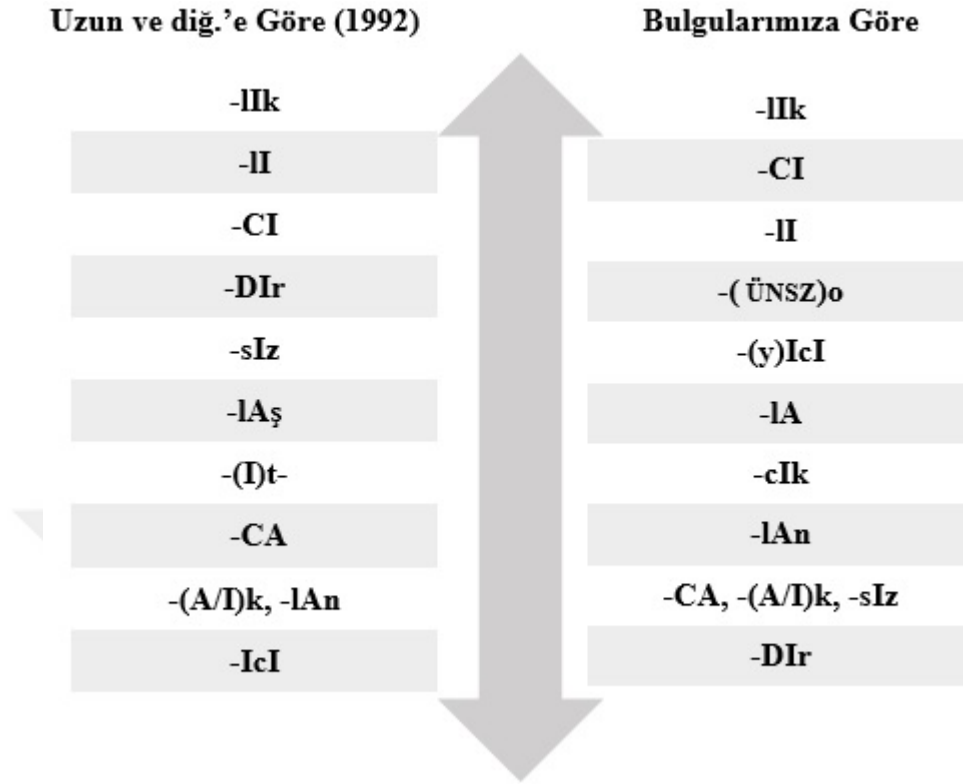
Alanyazında Uzun ve diğerlerinin 1992 yılında yayımladıkları çalışmada TDK tarafından basılan Türkçe Sözlüğün 7. baskısı incelenmiş ve 191 türetim biçimbirimi bulgulanmıştır. Bu çalışmada bulgularan türetim biçimbirimlerinin görülme sıklıkları, sözlükselleşmiş sözcükleri taraması ve türetim biçimbirimlerini işlekliklerine göre sıralaması açısından Uzun ve diğ. (1992) ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 10. Türetim Biçimbirimlerinin İşlekliğine Göre Kıyaslanması

	Uzun ve diğ. (1992)’ye Göre Biçimbirim İşlekliği	Bulgularımıza Göre Biçimbirim İşlekliği
1.	-IIk	-IIk
2.	-II	-CI
3.	-CI	-II
4.	-DIr	-(ÜNSZ)o
5.	-sIz	-(y)IcI
6.	-lAş	-lA
7.	-(I)t-	-cIk
8.	-CA	-lAn
9.	-(A/I)k, -lAn	-CA, -(A/I)k, -sIz
10.	-IcI	-DIr

Şimdi Tablo 10’da verilen değerleri bir şekil üzerinde inceleyelim.

Şekil 7. Türetim Biçimbirimleri Üzerine Bir Kıyaslama

Tablo 10'da ve Şekil 7'de gösterilen verilere göre Türkçe sözlükselleşmiş sözcüklerde en işlek ilk on türetim biçimbirimi {-IIk}, {-II}, {-CI}, {-DIr}, {-sIz}, {-IAş}, {-(I)t}, {-CA}, {-(A/I)k}, {-lAn}, {IcI} olarak sıralanmıştır⁶ (Uzun ve diğ. 1992: 70).

Bizim çalışmamızda ise en işlek ilk on türetim biçimbirimi {-IIk}, {-CI}, {-II}, {-(ÜNSZ)o}, {-(y)IcI}, {-IA}, {-cIk}, {-lAn}, {-CA}, {-(A/I)k}, {-sIz}, {-DIr} olarak saptanmıştır.

Karşılaştırma sonucu elde ettiğimiz bulgulara göre {-IIk} biçimbirimi 27 yıl arayla yapılmış iki çalışmada hem sözlükselleşmiş gerçek sözcüklerde hem de anlık oluşumlarda en türetken biçimbirim olmuştur.

{-CI} ve {-II} biçimbirimleri Uzun ve diğ. (1992)'de verilen işleklik derecesiyle oldukça benzer bir görünüm sergilemiştir. {-CI} biçimbiriminin {-II} türetim biçimbiriminden daha işlek bir görünüm sunması ise dildeki biçimbirim işlekliği eğiliminin zaman içinde değiştiği veya {-CI} biçimbiriminin anlık

⁶ Uzun ve diğ. (1992) {-I)n}, {II} gibi çatı biçimbirimlerini de türetim biçimbirimi saymıştır ancak bu çalışmada bu biçimbirimler gözardı edildiğinden söz konusu çalışmadaki sıralamada da atlanarak aktarılmıştır.

oluşumlarda, sözlükselleşmiş sözcüklerde olduğundan daha türetken olduğu biçiminde yorumlanabilir.

{-(ÜNSZ)o} biçimbirimi bu çalışmada bulgularan türetim biçimbirimleri içinde dördüncü sırada işleklik göstermiştir. Ancak Uzun ve diğ. (1992)'de bu biçimbirime ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu durum {-(ÜNSZ)o} biçimbiriminin sözlükselleşme eğiliminin az olduğu veya dilde yeni bir yaygınlaşma süreci geçirdiği biçiminde yorumlanabilir.

{-(y)IcI} türetim biçimbirimi sözlükselleşmiş sözcüklerde 10. işleklik sırasındayken bizim çalışmamızda % 5.7 görülme sıklığı ile 5. işleklik sırasındadır. Bu durum da benzer biçimde iki araştırma arasında geçen süre göze alındığında {-(y)IcI} biçimbiriminin daha türetken davranmaya başladığı veya sözlükselleşme eğiliminin görece daha az olduğu biçiminde yorumlanabilir.

{-Cık} ve {-sAl}⁷ türetim biçimbirimlerinin işleklik dereceleri farklı olsa da Uzun ve diğ. (1992) ile karşılaştırıldığında, kullanım sıklığı artan ekler olduğu saptanmıştır.

{-CA} ve {-(A/I)k} türetim biçimbirimleri anlık oluşumlarda aynı görülme sıklığına sahiptir ve 7. işleklik sırasındadır. Bu türetim biçimbirimleri Uzun ve diğ. (1992)'de benzer bir dağılım göstermiştir. Bulgularan 191 biçimbirim içinde {-CA} 8. işleklik sırasında; {-(A/I)k} 9. işleklik sırasındadır.

{-sIz}, {-DIr} ve {-(A/I)t} biçimbirimlerinin anlık oluşumlardaki işlekliliğinin ise yapılan sözlük taramasındaki sonuca göre daha düşük olduğu saptanmıştır.

{anti-} biçimbirimi Uzun ve diğ. (1992)'de bulgulanmamıştır. Bu durum {anti-} biçimbiriminin görece yeni bir biçimbirim olduğu ve anlık oluşumlarda ve dolayısıyla dilde yeni işleklik sergilediği biçiminde yorumlanabilir.

% 1.7 görülme sıklığı ile işleklik derecesi 12. sırada olan {-lAş} türetim biçimbirimi Uzun ve diğ. (1992)'de 6. işleklik sırasındadır. Bu durum söz konusu biçimbirimlerin sözlükselleşmiş sözcüklere göre daha az türetken bir görünüm sergilediğini göstermektedir.

Çalışmamızda bulgularan {-(i/o)ş}, {-i}, {-(A)nzi}, {-ay}, {-izm}, {-(A/I)rt} türetim biçimbirimleri Uzun ve diğ. (1992)'de yer almayan türetim biçimbirimleridir.

⁷ {-cIk} ilgili çalışmada 26. sırada; {-sAl} 17. sırada yer almaktadır.

Bunların dışında {-(A/I)msI} ve {-CAsInA} biçimbirimleri de söz konusu çalışmada inceleme dışı tutulduğundan işleklik derecelerini kıyaslanamamaktadır.

Çalışmamızda {-DA} ve {-g(A/I)ç} biçimbirimleri eşit işleklik göstermişlerdir. Uzun ve diğ. (1992)'ye göre {-DA} biçimbirimi {-g(A/I)ç} biçimbirimine göre görece daha işlektir. Bu durumda {-DA} biçimbiriminin işlekliği azalmış ve/veya {-g(A/I)ç} biçimbiriminin işlekliği artmıştır biçiminde bir çıkarım yapılabilir.

Anlık oluşumlarda en az işleklik gösteren {-mAn}, {-(A)z} ve {-mAcA} biçimbirimleri benzer görünüme Uzun ve diğ. (1992)'de de sahiptir. Sözcük taramasında {-mAcA} 21 sözcükte; {-mAn} 14 sözcükte; {-(A)z} 6 sözcükte bulgulanmıştır. Bu durum sözü geçen türetim biçimbirimlerinin az türetken bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde anlık oluşumlarda bulgularan türetim biçimbirimlerinin alanyazına koşutluğunu ele aldık. Bir sonraki başlıkta 3. araştırma sorusuyla ilgili elde edilen bulguları paylaşarak yerleşikleşme sürecini ele alacağız.

3.3. YERLEŞİKLEŞME SÜRECİNE GİREN SÖZCÜKLER VE TÜRETİM ÖZELLİKLERİ

Üçüncü araştırma sorumuzun alt başlıkları olan “3a. *Anlık oluşumlar incelenirken elde edilen sözcüklerden yerleşikleşme sürecine girmiş olanlar var mıdır?*” “3b. *Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlık dereceleri ve türetim özellikleri nedir?*” sorularına bu bölümde yanıtlayacağız. İlk olarak, çalışmamızın yöntem bölümünde ayrıntılarıyla tanıtılan biçimde yürütülen inceleme sonucunda saptanan yerleşikleşme sürecindeki sözcükler yerleşikleşme derecelerine göre örneklendirilecek ve ardından bu sözcüklerin türetim özellikleri ele alınacaktır.

3.3.1. Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcükler

Aday anlık oluşum yapıları sırasıyla önce sözlükselleşme sınavasından ardından yerleşikleşme sınavasından geçmiştir. Sözlükselleşme testinin ardından anlık

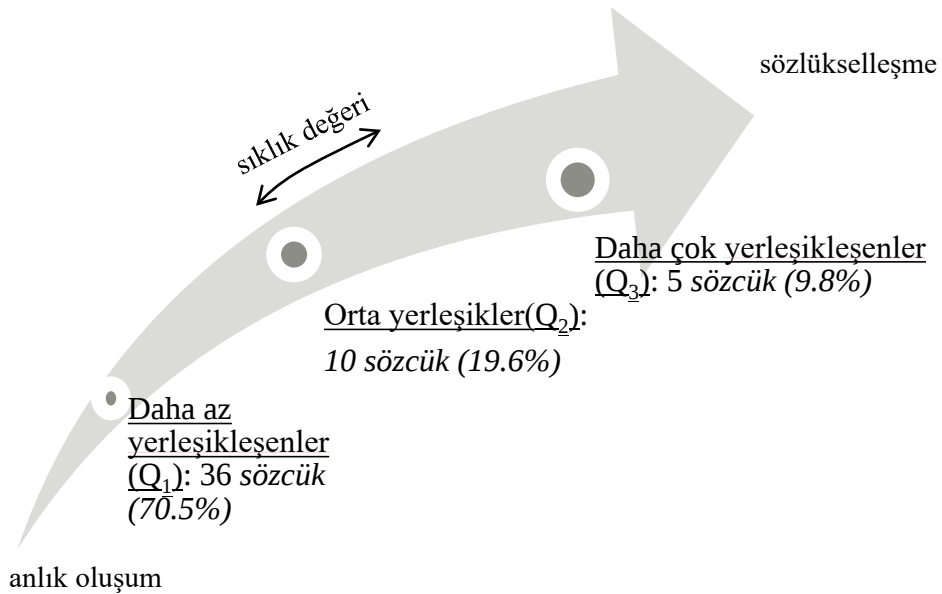
oluşum veya yerleşikleşme sürecindeki sözcük olmak üzere 981 sözcük saptandı. Ardından bu sözcükler TUDv3'te tarandı ve taranan 981 sözcükten 51'inin yerleşikleşme sürecinde olduğu saptandı.

Grafik 26. Sözlükselleşmemiş Sözcüklerde Yerleşikleşme Oranı

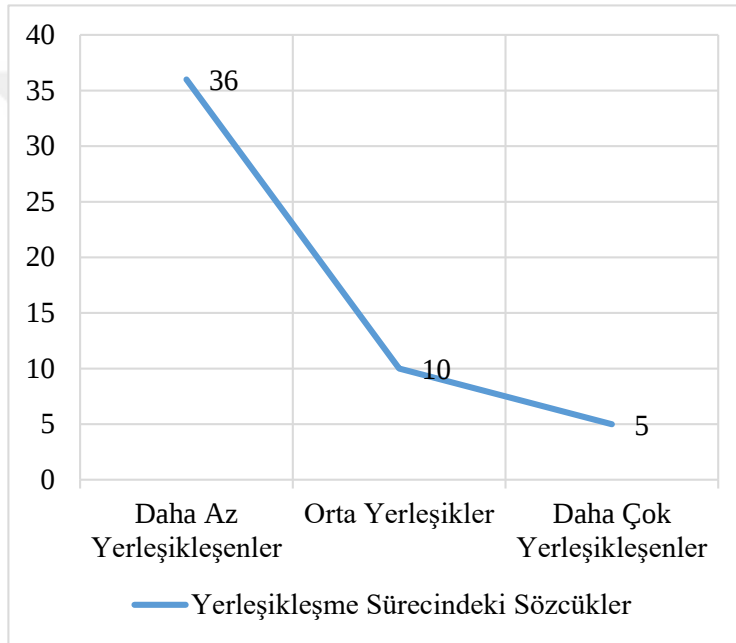
Grafik 26'da taranan sözcükler içinde sözlükselleşmemiş olanların dağılımı gösterilmiştir. Sözlükselleşmemiş 981 sözcüğün 51'inin yerleşikleşme sürecine girdiği; yani aday anlık oluşum olarak bulgularanan sözcükler % 5.1 oranında yerleşikleşme göstermiştir. Şimdi yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan sözcükleri yerleşikleşme ölçeğine göre değerlendirelim.

Şekil 8. Yerleşikleşme Derecesi

Şekil 8’de bir anlık oluşumun sözlükselleşmiş bir birim olana kadar geçirdiği yerleşikleşme süreci üç temel bölüme ayrılmıştır. Yerleşikleşme sürecine girmiş bir sözcüğün kullanımında sıklık değeri arttıkça sözcük sözlükselleşmeye yaklaşır. Bu çalışmada yerleşikleşme sürecine girdiği saptanan 51 sözcüğün frekans değerleri sıralanmış ve *çeyreklik hesaplama* ile sözcüklerin bu üç temel kümeden hangisinin kapsamında olduğu saptanmıştır.

Grafik 27. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerin Dağılımı

Grafik 27’de yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin hangi kümelerde yığıldıkları gösterilmiştir. Buna göre yerleşikleşme sürecine girmiş sözcüklerin % 70.5’i en az yerleşikleşme gösteren Q₁ kümesindedir. 10 sözcüğün ise orta yerleşik evreye girdiği saptanmıştır. Orta yerleşikler yerleşikleşme sürecinin % 19.6’sını kapsar. Sözlükselleşmeye en yakın sözcüklerin kümelendiği Q₃ kümesinde ise iki sözcük yer almıştır. Bir başka deyişle yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin % 9.8’i görece daha çok yerleşikleşmiş olarak saptanmıştır. Şimdi yerleşikleşme sürecine girmiş sözcükleri yerleşikleşme derecelerine göre örneklendirelim.

(112) a. Daha Az Yerleşikleşenler (Q₁)

- i. *vokalci* (P2016/22s09)
- ii. *geyikle-* (U2011/40s11)
- iii. *ebelemeç* (U2010/12s12)
- iv. *efso* (U2015/35s6)

b. Orta Yerleşikler (Q₂)

- i. *negzel* (U2016/17)
- ii. *tırcı* (U2008/23s07)
- iii. *süpersonik* (P2012/24s11)
- iv. *ofisboy* (P2009/43s12)

c. Daha Çok Yerleşikleşenler (Q₃)

- i. *tırsak* (P2008/08s12)
- ii. *terso* (P2016/16s11)
- iii. *fiti fiti* (P2016/13)
- iv. *ipnotize* (U2012/12s9)

(112a)'da yerleşikleşme sürecine yeni girmiş sözcükler örneklendirilmiştir. (112a.i)'de “bir müzik grubunda şarkı söyleyen kişi” gönderiminde kullanılan ve ödünçleme bir sözcük olan “vokal” Türkçede “bir işi yapan kişi” gönderimi de kuran {-CI} türetim biçimbirimi ile türetilen *vokalci*; (112a.ii)'de “sohbet etme” gönderiminde *geyikle-*; (112a.iii)'de bir çocuk oyunu olarak *ebelemeç*; (112a.iv)'de ise yine yerleşikleşmenin erken evrelerinde olan bir başka sözcük, “efsane” sözcüğünün kırpılmasıyla elde edilen *efso* sözcüğü verilmiştir. (112b)'de yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin % 19.6'sının kümelendiği “Orta yerleşikler” örneklendirilmiştir. İlk örnek olan (112b.i)'deki *negzel* sözcüğü “ne” ve “güzel” sözcüklerinden türetilmiştir. (112b.ii)'de {-CI} biçimbirimiyle türetilen *tırcı*; (112b.iii)'de ödünçleme bir sözcük olan ve “harika” anlamında kullanılan *süpersonik* örnekleri verilmiştir. Orta yerleşikleşenler kümesinin işleklik değeri en yüksek olan sözcüğü ise (112b.iv)'de verilen “ofis çalışanı” gönderimine sahip *ofisboy* sözcüğü olmuştur. (112c)'de sözlükselleşmeye en yakın sözcükleri içeren Q₃ kümesi örneklendirilmiştir. (112c.i)'deki *tırsak* sözcüğü “tırs-” köküne eklenen {-(A/I)k} türetim biçimbirimi ile

türetilmiştir. (112c.ii)’de “ters” sözcüğünden türetilen *terso*; (112c.iii)’de ikileme süreciyle türetilen yansıma sözcük *fıtu fıtu* ve (112c.iv)’de ses değiştirme yoluyla türetilen *ipnotize* yerleşikleşmenin son evresindeki diğer sözcüklerdendir.

Bir sonraki başlıkta yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin türetim özellikleri örneklerle ele alınacaktır.

3.3.2 Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Türetim Özellikleri

Yerleşikleşme sürecine girdiği saptanan 51 sözcük hangi sözcük yapım yolları ve hangi türetim biçimbirimleri ile türetildiklerine göre incelenmiştir. İlk olarak bu sözcüklerde saptanan sözcük yapım yollarını inceleyelim.

Tablo 11. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Yolları

	Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Türetim Yolu	Görülme Sıklığı %
1.	Ekleme	52.9
2.	Ödünçleme	7.8
3.	Kırpma	7.8
4.	Bileşme	7.8
5.	Yansıma	7.8
6.	Karma	5.8
7.	Ses Değiştirme	5.8
8.	Örnekseme	1.9

Tablo 11’de yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde saptanan sözcük yapım yolları listelenmiştir. Ekleme sözcük yapım yolu anlık oluşumlarda olduğu gibi yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde de en işlek türetim yolu olmuştur. Ödünçleme, kırpma, bileşme ve yansıma sözcük yapım yolları eşit işleklik göstererek 2. sıradan en türetken sözcük yapım yolu olmuştur. Karma ve ses değiştirme yine eşit dağılım gösteren iki sözcük yapım yolu olarak 3. sırada işleklik göstermiştir. Yerleşikleşme sürecinde en az türetken süreç ise örnekseme olarak bulgulanmıştır. Aşağıda bulgularan sözcük türetim yoluna ilişkin yerleşikleşme sürecinden örnekler verilecektir.

(113) Ekleme süreciyle türetilenler

a. *tespitçi* (U2015/45s14)

b. *birala-* (U2016/23s14)

Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde en işlek türetim yolu olarak saptanan ekleme sürecine (113a)’da “tespit işini yapan kişi” anlamında *tespitçi*; (113b)’de “bira iç-” gönderiminde *birala-* örnekleri verilmiştir.

(114) Ödünçleme süreciyle türetilenler

a. *evropa* (P2016/24s11)

b. *empeüç* (U2010/22s4)

Yerleşikleşme sürecinde en işlek ikinci sözcük türetme yollarından biri olan ödünçlemeye, (114a)’daki *evropa* ve (114b)’deki *empeüç* örnekleri verilmiştir.

(115) Kırpma süreciyle türetilenler

a. *barbo* (U2011/28s16)

b. *efso* (U2015/35s6)

İkinci dereceden işleklik gösteren sözcük yapım yollarından biri olan kırpma süreciyle türetilmiş yerleşikleşme sürecindeki sözcüklere (115a)’da “barmen” sözcüğünün kırılmasıyla oluşturulan *barbo* ve (115b)’de “efsane” sözcüğünün kırılmasıyla oluşan *efso* örnekleri verilmiştir.

(116) Bileşme süreciyle türetilenler

a. *ofis dedikodusu* (U2016/21s8)

b. *süper kız* (P2015/14s5)

% 7.8 dağılımla yalnızca “Daha az yerleşikleşenler (Q₁)” kümesinde bulgulanan bileşme yoluyla türetilen yerleşikleşme sürecindeki sözcüklere (116a)’da *ofis dedikodusu* ve (116b)’de bir süper kahraman adı olarak türetilen *süper kız* örneği verilmiştir.

(117) Yansıma süreciyle türetilenler

a. *fiti fiti* (P2016/13)

b. *cıstak* (P2010/02)

Üçüncü sıradan işleklik gösteren son sözcük türetme yolu olan yansıma (117a)'da “yürüme veya koşma sesi” yerine kullanılan *fiti fiti* ve (117b)'de “müzik sesi” yerine kullanılan *cıstak* sözcüğü ile örneklendirilmiştir.

(118) Karma süreciyle türetilenler

a. *milyor* (P2016/08)

b. *negzel* (U2016/17)

% 5.8 dağılım gösteren karma süreci (118a)'da “milyar” ve “milyon” sözcüklerinden oluşturulan *milyor* ve (118b)'de “ne” ve “güzel” sözcüklerinden oluşan *negzel* sözcükleriyle örneklendirilmiştir.

(119) Ses değiştirme süreciyle türetilenler

a. *aşofman* (U2016/11s12)

Yerleşikleşme sürecinde karma yoluyla aynı oranda görülen bir sözcük yapım yolu olan ses değiştirme (119a)'da “eşofman” sözcüğüyle aynı gönderimde olsa da farklı sesletim özellikleriyle yeniden kurulan *aşofman* sözcüğü ile örneklendirilmiştir.

(120) Örnekseme süreciyle türetilenler

a. *mortingen* (U2011/42s9)

Yerleşikleşme sürecinde bulgularanan bir diğer sözcük türetim yolu olan örnekseme (120a)'da Almancadan örnekseme ile kurulan ve “ölüm” gönderiminde kullanılan *mortingen* sözcüğünde görülmüştür.

Yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerde bulgularanan sözcük yapım yolları, bu yolların sözlükselleşmeye de eğimli olup olmadığını, anlık oluşumlarda rastlanan sözcük yapım yollarının görülme sıklıklarına göre sıralandığı Tablo 6 ve yerleşikleşme

sürecindeki sözcüklerde rastlanan sözcük yapım yollarının görülme sıklıklarına göre sıralandığı Tablo 11'i karşılaştırarak ele alalım.

Ekleme hem anlık oluşumlarda hem yerleşikleşmede en türetken sözcük yapım yolu olmuştur. Ancak Sözlükselleşmeye en yakın küme olan Q₃'te en yüksek frekans değerine sahip iki sözcükten biri yansıma ve ikileme yoluyla türetilmiş, diğeri ise ses değiştirme yöntemiyle türetilmiştir. Kümede ekleme yoluyla türetilmiş sözcüklerde ise orta derecelerde türetkenlik gösteren biçimbirimlere rastlanmıştır. Buradan hareketle yerleşikleşme derecesi ile türetkenlik arasında bir koşutluk bulunmadığı saptanmıştır. Bir başka deyişle en türetken sözcük yapım yolu ekleme olarak saptanmıştır; ancak türetkenliğin yerleşikleşme derecesi ile arasında bir koşutluk bulunmamaktadır.

Bileşme Türkçedeki en türetici sözcük yapım yollarından biridir ancak bileşik sözcüklerin yerleşikleşme eğilimi alanyazına koşut biçimde daha az bulgulanmıştır (bkz. van Schaaik, 2002).

Yerleşikleşme sürecine girmiş ödünçleme sözcükler çoğunlukla Türkçenin sesel özelliklerine uyumlu biçimde görülmüştür.

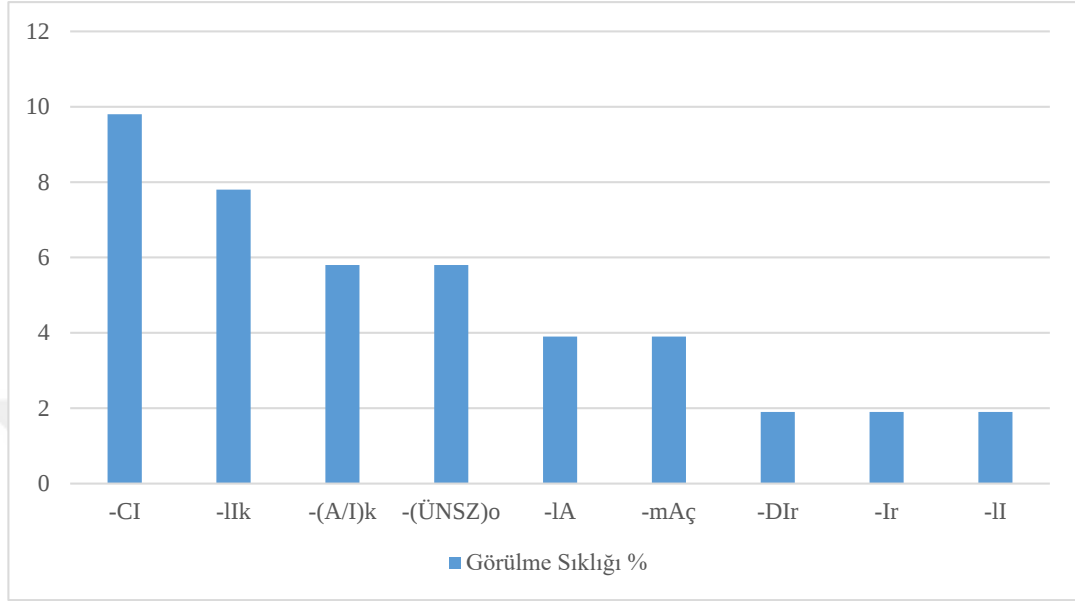
Şimdi % 52.9'u ekleme süreciyle oluşturulan bu sözcüklerde görülen türetim biçimbirimlerini inceleyelim.

Tablo 12. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Biçimbirimleri

	Türetim Biçimbirimi	Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcük	Görülme Sıklığı %
1.	-CI	<i>vokalci</i> (P2016/22s9) <i>suşici</i> (P2010/28s12)	9.8
2.	-IIk	<i>dokunulurluk</i> (P2016/16s3) <i>linççilik</i> (P2010/03s3)	7.8
2.	-(A/I)k	<i>pırtık</i> (U2010/25s4) <i>espirik</i> (P2016/15)	5.8
3.	-(ÜNSZ)o	<i>terso</i> (P2016/16s11) <i>tatlısko</i> (U2014/05s7)	5.8
4.	-IA	<i>birala-</i> (U2016/23s14) <i>geyikle-</i> (U2011/40s11)	3.9
4.	-mAÇ	<i>ebelemeç</i> (U2010/12s12) <i>yakalamaç</i> (U2016/24)	3.9
5.	-DIr	<i>sikindirik</i> (U2016/34)	1.9
5.	-Ir	<i>dokunulurluk</i> (P2016/16s13)	1.9
5.	-II	<i>rakılı</i> (U2014/51s12)	1.9

Tablo 12’de sıralanan bulguları bir de grafik üzerinde görelim.

Grafik 28. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Türetim Biçimbirimleri

Tablo 12’de ve Grafik 28’de yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin ekleme yoluyla türetilmiş olanlarında bulguların türetim biçimbirimleri görülme sıklıklarına göre sıralanmıştır. 9 farklı türetim biçim birimi 5 farklı dağılım göstermiştir. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde en sık görülen türetim biçimbirimleri *{-Iık}*, *{-CI}* ve *{-(A/I)k}* olmuştur. *{-Dİr}*, *{-Ir}* ve *{-II}* biçimbirimlerine ise birer sözcükte rastlanmıştır. Şimdi bu biçimbirimlerin anlık oluşumlardaki sıklık dereceleri ile alanyazındaki bulgulara koşutluğu ele alınacaktır.

Tablo 10’da sözlükselleşmiş sözcüklerde görülen türetim biçimbirimleri ve çalışmamızın bulgularına göre anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri türetkenliklerine göre sıralanmıştır. Tablo 10 ve Tablo 12’nin karşılaştırılmasından elde edilen çıktıları inceleyelim.

{-Iık} ve *{-CI}* biçimbirimleri anlık oluşumlarda ve sözlükselleşmiş sözcüklerde görülen en işlek türetim biçimbirimlerindendir ve yerleşikleşmede de koşut görünüm sunarlar.

{-II} ve *{-sIz}* biçim birimi Türkçede en işlek görünüm sunan biçimbirimlerden biridir ancak bu biçim birimle oluşturulmuş anlık oluşumların yerleşikleşme ve dolayısıyla sözlükselleşme eğilimi görece daha azdır.

{-(A/I)k}, {-(ÜNSZ)o} ve {-Dir} türetim biçimbirimleri yeni sözcük türetimi ve o sözcüklerin yerleşikleşmesinde tutulma eğilimi gösteren biçimbirimlerdir.

{-mAç} türetim biçimbirimi Türkçede işlek görünüm sunmaz (Can ve Kayabaşı 2016) ve anlık oluşumlarda rastlanmamıştır buna karşın yerleşikleşme eğilimi yüksektir.

Bu bölümde inceleme sırasında yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan sözcüklerin türetim özelliklerini inceledik. Bir sonraki başlıkta bir yeniyapımın geçirdiği sözlükselleşme sürecinde anlık oluşum basamağını nereye konumlandırıdığımızı tartışacağız.

3.4. ANLIK OLUŞUMLARIN SÖZLÜKSELLEŞME SÜRECİNDEKİ YERİ

Dördüncü ve son araştırma sorumuz olan “*Anlık oluşum kavramının sözlükselleşme süreci içindeki yeri nedir?*” sorusunu bu bölümde yanıtlamaya çalışacağız. Kuramsal çerçevede alanyazında yer alan bir sözcüğün türetilmesinde etkili olan koşullar ve üretimde sözü geçen basamaklar tanıtılmıştı. İlk olarak Bauer (1983) tarafından yapılandırılan sözlükselleşme sürecini anımsayalım.

Şekil 9. Sözlüksel Yerleşikleşme Süreci

Şekil 9’da bir yeniyapımın geçirdiği süreçlere yer verilmiştir. Tek bir konuşma ortamında ortaya çıkan anlık oluşum dilde yaygınlık göstermeye başlayarak yerleşikleşme sürecine girer ve ardından dili konuşanlarca kabul edildiğinde ve bunun bir göstergesi olarak sözlüklere girdiğinde sözlükselleşmiş olur. Şimdi bu çalışmanın ardından bu süreci nasıl ele aldığımızı inceleyelim.

Şekil 10. Genişletilmiş Sözlükselleşme Süreci

Şekil 10’da Bauer (1983) ve Fischer’dan (1998) uyarlanan sözlüksel yerleşikleme sürecini gösteren yapılanmanın genişletilmiş biçimi yer almaktadır. Kuramsal çerçevede ilgili kavramlar ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Dilin üretici yapısının izin verdiği her sözcük bir “olası sözcük”tür ve olası sözcüklerin dilde bir sınırı yoktur. Ancak her olası sözcük eşit derecede “olası” değildir. Bu aşamada sözcüğün *geçirgenliği*, *taban sıklığı* ve *kullanışlılığı* türetkenliği etkileyen etmenler olarak olası sözcüğün gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Bunun yanında *ulamsal*, *sesbilimsel*, *biçimbilimsel*, *sözdizimsel*, *edimbilimsel*, *kökenbilimsel* sınırlılıklar da sözcüğün türetilmesi ve gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreci etkiler. Bir olası sözcük tek bir konuşma ortamında bir dil konuşucusu tarafından türetildiğinde olası sözcük anlık oluşuma dönüşmüş olur. Bir anlık oluşumun yerleşikleşme sürecine girmesi ise görece zor ve karmaşık bir süreçtir. Anlık oluşum farklı konuşma ortamlarında tekrarlanırsa yerleşikleşme sürecine girer ancak çoğu yerleşikleşmeden tek birimlik kullanımlar olarak kaybolur. Yerleşikleşme süreci ise sözcüğe doğan gereksinim doğrultusunda değişse de genellikle yavaş ilerleyen bir süreçtir. Şekil 10’da anlık oluşumlarla yerleşikleşme süreci birbirine görece uzakken ve yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreci daha yakındır. Bu süreçler sözcüğün gerçekleşmesinde, özellikle son aşamalarda kaynaşma gösterir. Anlık oluşumdan yeniyapıma kadar o sözcüğün hangi türetim süreçlerinden geçtiği izlenebilir. Sözlükselleşmeyi tamamlamış bir gerçek sözcük ise, eğer çok türetici bir süreçten geçmediyse, etimolojik çalışmalar dışında türetim süreçlerine göre incelenemez. Bir başka deyişle sözlükselleşmiş bir gerçek sözcüğün nasıl ortaya çıktığı ve hangi yollarla bugünkü biçime evrildiği izlenemeyebilir. Biz bu çalışmada pek çok anlık oluşumun ilk ortaya çıkışına tanıklık ettik, yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin ne derecede sıklık gösterdiğini bulguladık. Öte yandan Türkçenin görece “eski” sözcüklerinin nasıl ortaya çıktığını bulgulamak etimolojik bir uğraş olurdu. Bu biçimde kökü veya tabanı inceleme için

“kararmış” olan, dil konuşucularının tanıdığı sözcükler gerçek sözcük olarak kabul edilir. Yeni bir sözcük dili konuşanlarca sözlüksel öge olarak kabul edilir ve sözcük sözlüklere de eklenir. Sözlüğe yeni eklenmiş bir sözcüğün tanınırlığı ile yerleşikleşmenin son aşamasında olan bir sözcüğün tanınırlık oranı birbirine oldukça yakınlık ve koşutluk gösterebilir. Bir yenyapım ise sözlükçeye tutunmuş ve dil konuşucuları tarafından benimsenmiş “yeni” sözcüklerdir.

SONUÇ

Türkçe anlık oluşumlar, bu yapıların sözlükselleşme sürecindeki yeri ve bu sürecin derecelendirilmesi üzerine bu denli kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Biz de bu boşluktan hareketle “Türkçede Anlık Oluşumlar” başlıklı bu çalışmamızda Türkçe anlık oluşum yapılarını ve bu yapıların türetim özelliklerini saptamayı amaçladık. İlk olarak çalışmanın konusunu, amacını ve araştırma sorularını tanıttığımız çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan kuramsal çerçeve bölümünde sözlükçe ve türetkenlik terimlerini, türetkenliği etkileyen ve sınırlayan etmenler, sözcük yapım yolları, sözlükselleşme süreci ve alanyazında anlık oluşumlara ilişkin yürütülen kimi çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. Ardından veritabanı ve araştırma yöntemi tanıtılmıştır. Veritabanını oluşturan metinler, örneklemin oluşturulması, anlık oluşumların denetiminde kullanılan kaynaklar, yerleşikleşme sürecinin derecelendirilmesi ele alınmış ve bir örnek üzerinden çözümleme yöntemi gösterilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmamızın bulgularını araştırma sorularımız doğrultusunda örneklerle açıklayarak inceledik. Buna göre, rassal olarak belirlenen 264 mizah dergisi taranmış ve 930 anlık oluşum ve yerleşikleşme sürecine girmiş 51 sözcük bulgulanmıştır. Önce anlık oluşumlar türetim özelliklerine göre, yani hangi sözcük türetim yoluyla, hangi türetim biçimbirimi ile türetildiklerine göre incelenmiş, ardından bu bulgular alanyazındaki diğer bulgu ve yorumlarla karşılaştırılmıştır. Yerleşikleşme sürecine giren sözcükler yerleşikleşme derecelerine göre gruplandırılmıştır. Bu süreçteki sözcüklerin türetim özellikleri anlık oluşum bulgularıyla ve alanyazınla karşılaştırılmış, ardından bir olası sözcüğün sözlükselleşip gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreçler tartışılmıştır. Şimdi bu adımlar izlenirken elde edilen bulguları şu biçimde özetleyelim.

1. Anlık oluşumlarda en türetken sözcük yapım yolları sırasıyla ekleme, bileşme ve yansıma olmuştur.
2. Anlık oluşumlarda en az türetkenlik gösteren süreçler ise geri adlandırma, gerioluşum ve genelleşme olmuştur.
3. Anlık oluşumlarda 15 farklı sözcük yapım yolu bulgulanmıştır, ancak başkalaşma, bükümleme, kayma ve kısaltma süreçleri türetkenlik göstermemiştir. Başkalaşma ve bükümleme Türkçe için öngörülen bir sonuç olarak hiç türetkenlik göstermemiştir. Kayma

sürecinin bulgulanmaması, Türkçede çok sayıda işlek türetim biçimbirimi bulunmasıyla ilişkilendirilebilir. Kısaltma ise alanyazında çok türetken olmayan bir sözcük yapım yolu olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızda da benzer bir görünüm sergilemiştir.

4. Ekleme süreciyle türetilen anlık oluşumların % 1.7'sinde ödünçleme bir yapı olan {anti-} biçimbirimi önek davranışı göstermiştir. Türkçe türetimde ve çekimde sonekleme eğilimli olsa da {anti-} parçacığ bir önek olarak görülmeye başlamıştır (örn. *antigündem*).
5. Bileşme anlık oluşumlarda en türetken ikinci sözcük yapım yolu olmuştur. Bileşiklerle ilgili olarak da ilk olarak anlamsal başın varlığı ele alınmış, bileşiklerin % 72.4'ü içmerkezli olarak bulgulanmıştır; yani, alanyazındaki içmerkezli bileşiklerin daha türetken olduğu savını destekleyen bulgularımıza göre anlık oluşumlarda da içmerkezli bileşiklerin daha türetken olduğu saptanmıştır(örn. *misafir tütünü*). İçmerkezli bileşiklerin de % 94'ünün kök bileşik olduğu görülmüştür (örn. *bayatçı teyze*). “A+A” bileşik yapılarının % 89.9'unda bileşik belirtici {-(s)I} görülmüştür (örn. *yandaş seviyesi*). Bileşenlerin ulamına göre yapılan sınıflamada ise en türetken bileşik türleri sırasıyla “A+A” ve “S+A” olmuştur. En az türetici bileşik türünün “E+E” olduğu bulgulanmıştır. Bu sonuçlar, hem İngilizce hem Türkçe alanyazına koşut görünüm sunmaktadır.
6. Yansıma süreci en sık rastlanan üçüncü sözcük yapım yoludur. Bulgulanan yansıma sözcüklerin % 20.6'sı ikileme biçiminde görülmüştür (örn. *fıtı fıtı*). Veritabanını oluşturan karikatür metinlerinde kurgu ve olay gelişimi çizgilerle sağlandığından yansıma sözcüklere sıkça yer verilmektedir. Bu yüzden beklenen bir sonuç olan yansıma sözcüklerin sık bulgulanması ise bu durumla ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, farklı bir metin türü incelendiğinde yansıma süreci farklı bir işleklik gösterebilir.

7. Dördüncü sırada işleklik gösteren sözyapım sözcükler % 87 oranında ad ve %10.7 oranında eylem ulamında dağılım göstermiştir. Buna göre sözyapımlar genellikle bir varlığa ad koymak için, bir kavramı nesnelleştirmek için kullanılmış ve adlara göre görece daha işlevsel bir ulam olan eylemlerde sözyapım süreci daha az görülmüştür (örn. *zörbük*).
8. Fromkin (1991) İngilizcede en az türetken sözcük yapım yollarından biri olarak görülen karma sürecinin güldürü metinlerinde işlek bir görünüm sunacağını belirtir. Bakaradze (2010) ise karma sözcük yapım yolunun son yıllarda görülme sıklığını artırdığını ifade etmektedir. Bu çalışmada da veritabanını oluşturan karikatür metinleri birer güldürü metnidir ve karma süreci beşinci sıradan işlek görünüm sunan sözcük yapım yolu olmuştur. Bu doğrultuda karma sözcük yapım yolu farklı metin türlerinde işleklik farklılığı gösterebilir. Bulgulanan karma sözcüklerde genellikle ilk sözcük korunmuş ve ikinci sözcük kırılmıştır(örn. *fuhuşturucu*). En az rastlanan karmalar ise her iki sözcüğün de korunmasıyla oluşturulan karma türleri olmuştur (örn. *kankaşkim*).
9. Ödünçleme yolu altıncı sırada işleklik göstermiştir. Türkçenin yeni sözcüklerinde ödünçleme daha işlek bir görünüm sunabilir; ancak bu çalışmanın temel inceleme nesnesi olan anlık oluşumun doğası gereği doğrudan kopyalama sözcükler anlık oluşum olarak bulgulanamaz. Bu nedenle çalışmamızda ödünçleme sürecinin sıklık derecesi görece daha azdır. Çalışmamızda bulgularanan ödünçleme sözcüklerde ise saptanan ödünçleme eğilimi *sözcük ödünçleme* > *biçimbirim ödünçleme* > *yakıştırma* sıralaması göstermektedir (örn. *flaşbeklenme*, *tuvaletion*, *bilekböri*).
10. Ses değiştirme yedinci sırada işleklik göstermiştir. Bu sürece anlık oluşumlarda genellikle sansürleme, güldürü, sesletim zorluğu veya özgün bir söylem oluşturma amaçlarıyla başvurulmuştur (örn. *zikveşli*, *mosla*).

11. Kırpma sekizinci sırada işleklik göstermiştir. Bu süreçle oluşan anlık oluşumlarda görülen kırpma yolları ise sıklık sıralamasına göre *son kırpma > orta kırpma > karmaşık kırpma, ön kırpma* biçiminde yapılanmıştır (örn. *şapşı, teşer, minaki, minevladı*). Son kırpma yoluyla türetilen sözcükler kırpma sözcüklerinin % 85'ini kapsar. Bu eğilim Türkçenin son başlı bir dil olmasıyla ilişkilendirilebilir. Karma anlık oluşumlarda da genellikle ikinci sözcük kırılmıştır. Nitekim eksiltme yoluyla türetilen sözcüklerde de eksiltme süreci “baş silme” ile gerçekleşir ve baş genellikle sonda olduğundan son bileşenin silinmesi ile tamamlanır.

12. Gönderim kaydırma dokuzuncu, ikileme onuncu sırada işleklik gösterir. İkileme yoluyla türetilen sözcüklerde incelenen sıklığa göre *ses değişimli ikileme > ses değişimsiz ikileme* sıralaması saptanmıştır (örn. *isyan tisyen, finfin*). Anlık oluşumlardaki en az işlek sözcük türetim yolları ise *eksiltme > geri oluşum, genelleşme > geri adlandırma* olmuştur. Katamba (2006) ve Lieber (2009) geri oluşum sürecinin tipolojik olarak en az türetken sözcük yapım yolu olduğunu belirtmektedir. Bu savı destekler nitelikte çalışmamızda geri oluşum görece az bulgulan sözcük türetim yollarından biri olmuştur. Bir marka adının genelleşmesi anlık oluşum olarak kurulduğunda henüz sözlükselleşme gerçekleşmediğinden marka gönderimini korur. Bu nedenle genelleşme sürecine az rastlanması hem yaratıcılık gerektiren anlık oluşumların doğası gereği hem de veritabanımızı oluşturan süreli yayınların markaların reklamını yapmaktan kaçınmalarıyla ilişkilendirilebilir.

Anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri ile ilgili bulguları ise şu biçimde özetleyebiliriz.

1. Türkçede en işlek görünüm sunan ilk üç biçimbirim anadil konuşucularının yaratıcı olarak ürettikleri sözcüklerde de koşut görünüm sunar. Çalışmamızda sırasıyla *-IIk > -CI > -II* en türetken biçimbirimler olarak bulgulanmıştır. Uzun ve diğ. (1992)'de en

işlek üç ek sıralaması ise $-III > -II > -CI$ biçimindedir. $\{-III\}$ biçimbirimi 27 yıl arayla yapılmış iki çalışmada hem sözlükselleşmiş gerçek sözcüklerde hem de anlık oluşumlarda en türetken biçimbirimdir. $\{-CI\}$ biçimbirimi ise anlık oluşumlarda, sözlükselleşmiş sözcüklere göre daha türetken davranmıştır.

2. $\{-(y)IcI\}$, $\{-cIk\}$, $\{-IA\}$, $\{-IAn\}$ ve $\{-sAI\}$ türetim biçimbirimleri alanyazındaki bulgulardan daha işlek görünüm sergilemektedir. $\{-DIr\}$, $\{-sIz\}$, $\{-IAş\}$, $\{-(A/I)t\}$ biçimbirimleri ise alanyazındaki bulgulara göre daha az işleklik göstermiştir.
3. $\{-(ÜNSZ)o\}$ biçimbirimi bu çalışmada bulgulan türetim biçimbirimleri içinde dördüncü sırada işleklik göstermiştir; ancak Uzun ve diğ.'de (1992) bu biçimbirime ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu durum $\{-(ünsz)o\}$ biçimbiriminin sözlükselleşme eğiliminin az olduğu veya dilde yeni bir yaygınlaşma süreci geçirdiği biçiminde yorumlanabilir.
4. $\{-(A)nzi\}$ ve $\{-ay\}$ biçimbirimleri, çekim biçimbirimleri yerine kullanılan özgün biçimbirimler olarak bulgulanmıştır.

Anlık oluşumlar denetlenirken yerleşikleşme sürecine girdiğini saptadığımız sözcüklere ilişkin bulguları aşağıda özetledik.

1. İncelenen sözcüklerin % 5.1'i yerleşikleşme sürecine girmiştir.
2. Yerleşikleşen bu sözcükler *çeyreklik hesaplama* ile daha az, orta ve daha çok yerleşikleşenler biçiminde derecelendirilmiştir. Bu süreçteki sözcüklerin % 70.5'i daha az yerleşikleşenler (Q_1) kümesinde yığılma göstermiştir. Sözlükselleşmeye en yakın bölüm olan daha çok yerleşikleşenler (Q_3) kümesinde ise beş sözcük bulgulanmıştır. Bu durum yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin çok azının sözlükselleşebildiğini göstermektedir.
3. Ekleme sözcük yapım yolu anlık oluşumlarda olduğu gibi yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde de en işlek türetim yoludur (örn. *tespitçi*). Ödünçleme süreci ikinci dereceden en işlek süreç olmuştur (örn. *empeüç*).

4. Türetkenlikle yerleşikleşme derecesi arasında bir koşutluk bulunmamaktadır. Aksine çok türetici bir biçimbirimin tahminedilebilirliği yüksek olduğu için daha az sözlükselleşme eğilimi gösterebilir. Bu önermeyi destekler biçimde yerleşikleşme derecesinin en yüksek olduğu Q₃ kümesinde sözlükselleşmeye en yakın iki sözcükten biri yansıma yoluyla kurulan bir ikilemeyken, diğeri ses değıştirme yoluyla türetilen bir sözcüktür (örn. *fiti fiti*, *ipnotize*).
5. Bileşik sözcüklerin yerleşikleşme eğilimi, türetim eğiliminden daha azdır, çünkü bir dilsel birimdeki bileşen sayısı ve tahminedilebilirlik, ve bu doğrultuda anlambilimsel saydamlık yüksekse sözlükselleşme eğilimi azdır. Yerleşikleşme sürecine giren üç sözcükten ikisi dışmerkezlidir. Anlık oluşumlarda ise içmerkezli bileşiklerin daha türetken olduğu bulgulanmıştır. Bu durum içmerkezli bileşiklerin türetkenliğinin daha yüksek; dışmerkezli bileşiklerin sözlükselleşme eğiliminin daha yüksek olduğunu göstermektedir (örn. *ofis dedikodusu*, *süper kız*).
6. Yerleşikleşme sürecine girmiş ödünçleme sözcükler çoğunlukla Türkçenin sesel özelliklerine uyumlu biçimde görölmüştür (örn. *evropa*, *empeüç*).
7. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde de ilk iki işlek biçimbirim (*{-llk}*, *{-CI}*) alanyazınla ve anlık oluşumlarla koşutluk gösterir.
8. *{-ll}* ve *{-sIz}* biçimbirimleri Türkçede işlek görünüm sunan biçimbirimler olsa da sözlükselleşme eğilimleri görece daha azdır.
9. *{-mAç}* türetim biçimbirimi Türkçede işlek görünüm sunmaz (Can ve Kayabaşı 2016) ve anlık oluşumlarda rastlanmamıştır buna karşın yerleşikleşme eğilimi yüksektir.
10. *{-(A/I)k}* ve *{-(ÜNSZ)o}* türetim biçimbirimleri yeni sözcük türetimi ve o sözcüklerin yerleşikleşmesinde tutulma eğilimi gösteren eklerdir.
11. Anlık oluşumlar bir sözcüğün olası sözcükten gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreçte o dilin biçimbilimsel türetkenlik eğilimine

ilişkin önemli ipuçları içerir. Anlık oluşumlar dil mimarisinde olası sözcüklerle yerleşikleşme sürecindeki sözcükler arasında yer alır. Bir anlık oluşumun yerleşikleşme sürecine geçişi hem diliçi hem dildışı unsurları barındıran karmaşık bir süreçtir.

12. Yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreci ise birbirine daha yakın konumlanan ve son aşamasında kaynaşım gösterebilen dilsel aşamalardır. Yerleşikleşme süreci üç temel aşama ile incelenebilir.

Sonuç olarak “Türkçede Anlık Oluşumlar” konulu çalışmamızda 264 dergide ~ 36.168 yazılı karikatür taranmış ve alanyazından hareketle belirlenen anlık oluşum ölçüt çerçevesine göre bulgularan aday yapılar anlık oluşum denetleme sınavasından geçirilmiştir. Bu aşamada sözlükselleşmiş sözcükler dizelgeden çıkarılmış ve anlık oluşumlarla yerleşikleşme sürecine giren sözcükler birbirlerinden ayrılmıştır. Ardından anlık oluşumların türetim özellikleri sözcük yapım yolları ve türetim biçimbirimleri ile betimlenmiş alanyazına koşutluğu tartışılmıştır. Bu aşamada işlek sözcük yapım yolları ve işlek türetim biçimbirimleri sıralaması çıkarılmıştır. Yerleşikleşme süreci için sözcüklerin işlekliklerine göre belirlenen bir derecelendirme sistemi geliştirilmiştir. Türetkenliğin yerleşikleşme ile ilişkisinin olup olmadığı sorusu örneklerle tartışılarak yanıtlanmıştır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar bundan sonraki çalışmalarda sözlü dil kullanımı üzerinden elde edilen veritabanı ile karşılaştırılabilir. Sonuçlar sözlükselleşmiş sözcüklerin türetim özelliklerinin güncel olarak çalışılacağı bir başka çalışmada denetlenebilir. Kuramsal çerçevede ayrıntılarıyla tartışılan bileşik yapılar üzerine çözümleme ve saptamalar anlık oluşum olarak ortaya çıkan bileşiklerde denetlenebilir. Anlık oluşum olarak bulgularan sözcükler biçimbilim çalışmalarında denetim mekanizması olarak kullanılabilir. Elde edilen anlık oluşumlar işlevsel açıdan sınıflandırılabilir ve yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, V. (1973). *An Introduction to Modern English Word-Formation*. Londra: Longman.
- Ahmad, K. (2000). Neologisms, nonces and word formation. *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress* (s. 71).
- Akalın, Ş. H. (2017). One Of The Word-Formation Ways in Turkish: Updating. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (3): 13-19.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede söz yapımı yolları ve sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bilgileri*, 1: ss. 831-841.
- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akşehirli, S. (2018). Türkçede Eylemcil Bileşikler Üzerine. *Dilbilim Çeviribilim Yazıları*. (ss.3-13). Ankara: Anı Yayıncılık
- Aktunç, H. (1990). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü (Tanıklı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Algeo, J. (1977). Blends, a structural and systemic view. *American speech*, 52(1/2): ss. 47-64.
- Alibekiroğlu, S . (2017). Word Derivation Methods in Turkish. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (1): ss. 35-46.
- Alsaç, Ü. (2001). Karikatür ve Politika. www.ndkarikatürvakfi.org.tr/katalog.2001.htm, (03.06.2007)

Aoki, H. (1963). Reduplication in Nez Perce. *International Journal of American Linguistics*, 29(1): ss. 42-44.

Arcodia, G. F. ve Sarı, I. (2018). Towards a typology of coordinating compounds in Turkish. *Folia Linguistica*, 52(2): ss. 319-349.

Arık, M. B. (1997). *1980 Sonrası Türkiye'de Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Aronoff, M. (1976). Word formation in generative grammar. *Linguistic Inquiry Monographs Cambridge, Mass.* (1): ss. 1-134.

Aronoff, M., ve Fudeman, K. (2011). *What is morphology?*. İngiltere: Wiley-Blackwell

Ayto, John (1995). Lexical life expectancy – a prognostic guide. *Proceedings of an International Symposium*, Lund, 25-26 Ağustos 1996. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. (ss.181-188).

Bachielli, R. (2010). Our Worries About ‘Nonce’ (Something more than a terminological problem). *Linguae & Rivista di Lingue e Culture Moderne*. (I/2010): ss. 83-90.

Bagriacik, M. Göksel, A. ve Ralli, A. (2017). *Copying compound structures: The case of Phrasiot Greek. Further investigations into the nature of phrasal compounding*. (Cilt 1: ss. 185-231). Language Science Press.

Bağrıaçık, M. ve Ralli, A. (2015). Phrasal vs. morphological compounds: Insights from Modern Greek and Turkish. *STUF-Language Typology and Universals*, 68(3): ss. 323-357.

Bakaradze, E. K. (2010). Principle of the least effort: Telescopic wordformation. *International Journal of Arts and Sciences*, 3(16): ss. 86-105.

Baker, M. C. (1988). *Incorporation: A theory of grammatical function changing*.

- Bauer, L. (1983). *English word-formation*. Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2001). *Morphological productivity* (Cilt. 95): Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2003). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and linguistic computing*, 8(4): ss. 243-257.
- Blevins, J. P. (1999). Productivity and exponence. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(6): ss. 1015-1016.
- Booij, G. (2005). Compounding and derivation: evidence for Construction Morphology. *Amsterdam Studies In The Theory and History Of Linguistic science series 4*, 264, 109.
- Booij, G. (2007). Construction morphology and the lexicon. *Selected proceedings of the 5th Décembrettes: Morphology in Toulouse*, ss. 34-44.
- Brennan, S. E. (1985). Caricature Generator: The Dynamic Exaggeration of Faces by Computer, *Leonardo*, Cilt 18, Sayı 3: ss. 170-178.
- Brinton, L. J., ve Traugott, E. C. (2005). *Lexicalization and language change*. Cambridge University Press.
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Can, Ö., ve Kayabaşı, D. (2016). Türkçede {-gA/Iç} ve {-(I/A) ç} Biçimbirimleri: Türetkenlik Çerçevesinde Eşsüremli Bir Çalışma. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1: ss. 17-38
- Conrad, S. (2002). Corpus linguistic approaches for discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics*, ss. 22-75.
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Ernst Klett Sprachen.

DeFren, M. (1988). Using cartoons to develop writing and thinking skills. *The Social Studies*, 79(5): ss. 221-224.

Demetrulias, D. A. M. (1982). Gags, giggles, guffaws: using cartoons in the classroom. *Journal of Reading*, 26(1): ss. 66-68.

Denham, K., ve Lobeck, A. (2012). *Linguistics for everyone: An introduction*. Cengage Learning.

Dil Derneği. *Türkçe Sözlük*. <http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html> (erişim tarihi: 27.02.2019)

Duc, N. H. (2004). Mükemmel Karikatür Nedir?. *Karikatür Vakfı Arşivi*, <http://www.nd-karikaturvakfi.org.tr/katalog2004.htm> (Erişim Tarihi: 30.10. 2009).

Durualp, E. (2006). *İlköğretimde sosyal bilgiler öğretiminde karikatür kullanımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.

Erdem, M. (2005). Tarih öğretiminde yardımcı metinler: Sınıftaki karikatürler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18).

Fischer, R. (1998). Lexical Change in Present-Day English (A Corpus-based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms). Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Fromkin, V. R., Rodman, R. H. ve Hyams, N. (1991). *An Introduction To Language*. Boston: Thomson Wadsworth.

Goldstein, B. S. (1986). Looking at cartoons and comics in a new way. *Journal of Reading*, 29(7): ss. 657-661.

Goody, J. (1977). *The Domestication of the Savage Mind*. New York: Cambridge University Press.

Göksel, A. (2009). Compounds in Turkish. *Lingue e linguaggio*, 8(2): ss. 213-236.

Göksel, A. ve Haznedar, B. (2007). Remarks on compounding in Turkish. *MorboComp Project*, University of Bologna.

Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. New York: Routledge.

Gries, S. T. (2004). Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. *Linguistics*, ss. 639-668.

Gutierrez, R. ve Ogborn, J. (1992). A causal framework for analysing alternative conceptions. *International Journal of Science Education*, 14(2): ss. 201-220.

Güneri, C. (2008). *Sanat alanı olarak mizah: sanat, mizah, karikatür ilişkisi ve Türkiye'den üç örnek*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Hankamer, J. (1988). Parsing nominal compounds in Turkish. *Morphology as a Computational Problem*, 7: ss. 122-143.

Haspelmath, M. (2002). *Understanding morphology*. Londra: Arnold.

Haspelmath, M. ve Sims, A. (2013). *Understanding morphology*. Londra: Hodder Education

Hayashi, T. (1996). *The dual status of possessive compounds in Modern Turkish*. Symbolæ Turcologicæ: Studies in honor of Lars Johanson on the occasion of his sixtieth birthday, ed. Arpad Berta, Bert Brendemoen ve Claus Schönig, Cilt. 6: ss. 119–129. İstanbul: Swedish Research Institute.

Heintzmann, W. (1989) Historical Cartoons: Opportunities to Motivate and Educate. *Journal of the Middle States Council for Social Studies*, Cilt. 11: ss. 9–13.

Hohenhaus, P. (1998). Non-lexicalizability. *Lexicology*, 4(2), 237-80.

Hohenhaus, P. (2005). Lexicalization and institutionalization. *Handbook of word-formation* (ss. 353-373). Springer, Dordrecht.

Hohenhaus, P. (2007). How to do (even more) things with nonce words (other than naming). *Lexical creativity, texts and contexts*, ss. 15-38.

Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual.

Imer, K., Kocaman, A. ve Ozsoy, A. S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Inkelas, S. (2006). Reduplication. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. (İkinci baskı). Oxford: Elsevier. ss. 417-419.

Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: Türk Dili Kurumu.

Jones, D. (1987). Problem solving through cartoon drawing. *Problem solving in primary schools*. Oxford, Birleşik Krallık: Basil Blackwell.

Kaplan, A. Ö. ve Boyacıoğlu, N. (2013). Çocuk karikatürlerinde maddenin tanecikli yapısı. *Türk Fen Eğitim Dergisi*, 10(1): ss. 156-175.

Kara, M. (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları

Karahan, Leyla (2011). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Katamba, F. (1993). *Morphology*. New York: St.

Katamba, F. ve Stonham, J. (2006). *Morpholog or Morphology*. New York: Palgrave Macmillan

Keogh, B. & Naylor, S. (1999). Concept cartoons, teaching and learning in science: an evaluation. *International Journal of Science Education*. 21(4): ss. 431-446.

Kermode, F. (2012). *Romantic image*. London: Routledge.

Kıran, Z. ve Kıran, A. (2013). *Dilbilime Giriş* (4. baskı). Ankara: Seçkin Yayınlar

Kimball, G. D. (1988). Koasati reduplication. *Honor of Mary Haas: from the Haas Festival Conference on Native American Linguistics*. (ss. 431–442). Berlin, Almanya: Mouton de Gruyter.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü* (3. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.

Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra: Routledge.

Kunduracı, A. (2013). *Turkish NN compounds: A process-based paradigmatic account*. Kanada: University of Calgary.

Levi, J. N. (1978). *The syntax and semantics of complex nominals*. New York: Academic Press.

Libben, G. (1998). *Semantic transparency in the processing of compounds: Consequences for representation, processing, and impairment*. *Brain and language*. 61(1): ss. 30-44.

Lieber, R. (2009). *Introducing morphology*. New York: Cambridge University Press.

Marchand, H. (1969). *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*. (ikinci baskı). Münih: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Mauro, R. ve Kubovy, M. (1992). Caricature and face recognition. *Memory and Cognition*. 20(4): ss. 433-440.

Merrifield, W. R. (1987). *Laboratory manual for morphology and syntax*. Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics.

Nalbant, M. V. (2017). Türkçede Bir Sözcük Türü ve Sözcük Türetme Yolu Olarak Karma Sözcükler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 1(1): ss. 59-66.

Nasser, M. (2008). Process of Word Formation in English and Arabic. ss. 71-87.

Naylor, S. ve McMurdo, A. (1990). Supporting science in schools. *Timperley: Breakthrough Educational Publications*.

Ochs, E. (1979). Planned and Unplanned Discourse. *Syntax and Semantics 12: Discourse and Syntax* (ss. 51-78). Londra: Academic Press.

Oturakçı, N. (2014). İkinci Yeni Şiirinde Anlık Oluşumlar. *Prof. Dr. Mehmen Özmen Armağanı* (ss. 247-262). Adana: Çukurova Üniversitesi.

Örs, F. (2007). Karikatür ve eğitim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 84(7): ss. 26-28.

Özer, A. (2007). *Karikatür yazıları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Özgen, M. ve Koşaner, Ö. (2018). *Dünya Dillerinden Örneklerle Dilbilimsel Tipoloji*. Ankara: Pegem Akademi.

Özkan, M. (2009). *İnsan, iletişim ve dil*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Öztürk, B. (2005). *Case, referentiality and phrase structure*. John Benjamins.

Özünlü, Ü. (2001) . *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual.

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (3. baskıdan çeviri editörleri: Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Pegem Akademi.

Pawley, A. (1986). Lexicalization. *Languages and Linguistics: The Interdependence of Theory, Data, and Application*.(ss. 98-120). Deborah Tannen ve James E. Alatis. (ed.). (GURT 1985) Washington DC: Georgetown University Press.

Peacock, A. (1995). An agenda for research on text material in primary science for second language learners of English in developing countries. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 16(5): ss. 389-401.

Plag, I. (2018). *Word-formation in English*. New York: Cambridge University Press.

Priestley, J. B. (1938). *The Good Companions*. Londra: Heinemann.

Radford, A., Atkinson, M., ve Britain, D. (2009). *Linguistics: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.

Sarı, İ. (2013). Dilde Yeniden Adlandırma İhtiyacı Retnonimler. *Türkbilig*, 25: ss. 19-26.

Sarı, İ. (2015). *Türkçe'de Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sebzecioğlu, T. (2013). Anlık oluşum ve Türkçe anlık sözcüklerin oluşum süreçleri üzerine bir betimleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(3): ss. 17-47.

Sermet, S. (2008). *Kelimelerin İlginç Tarihi*. İstanbul: Safran Yayınları

Sever, S. (2007). Türkçe öğretiminde sanatsal bir uyarın olarak karikatürün kullanılması. *Anadolu Üniversitesi VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu, Bildiriler*, ss: 27-29.

Štekauer, P. (2002). On the theory of neologisms and nonce-formations. *Australian Journal of Linguistics*, 22(1), 97-112.

Štekauer, P., ve Lieber, R. (2005). *Handbook of word-formation* (Vol. 64). Netherlands: Springer Science & Business Media.

Straitjacket. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Şenel, M. (2010). Kes-Kopyala-Yapıştır; Yeni Kelime Türet. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 57 (2): ss. 99-109.

Şenol, Ş. (2012) *Çıkarsamalı İstatistik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (erişim tarihi: 27.02.2019)

Türkçe Ulusal Derlemi. Erişim adresi: <https://v3.tnc.org.tr/> (erişim tarihi: 27.02.2019)

Uzun, N. E. (1998). Türkçede olası eylemcil bileşikler. *Doğan Aksan Armağanı* (ss. 184-206). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim, temel kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Uzun, N. E., Uzun, L., Aksan Y. ve Aksan M. (1992). Türkiye Türkçesinin türetim ekleri: Bir döküm denemesi.

van Schaaiik, G. (2002). *The Noun in Turkish. Its Argument Structure and the Compounding*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Velupillai, V. (2012). *An Introduction To Linguistic Typology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Arastırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yule, G. (2010). *The Study of Language*. New York: Cambridge University Press.

Yurtbaşı, M. (2017). Türkiye’de 2000-2017 Döneminde Oluşan Veya Yaygınlaşan Yeni Sözcükler (Neolojizmler). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5: ss. 499.

Yükseker, H. (1998). Turkish Possessive Compounds, *Proceedings of the First Mediterranean Conference on Morphology* (ss. 153-164). Yunanistan: University of Patras.

Zuckermann, G. (2003). Does Human Conscious Choice Play a Part in Language Change: Puristic 'Phono-Semantic Matching' in Israeli, Turkish, Mandarin and Japanese, *International Symposium on Linguistic Diversity and Language Change*. University of Colorado: Boulder. 14-17 Mayıs 2003

Karikatür 7. anti klişe timi (U2014/49s02)

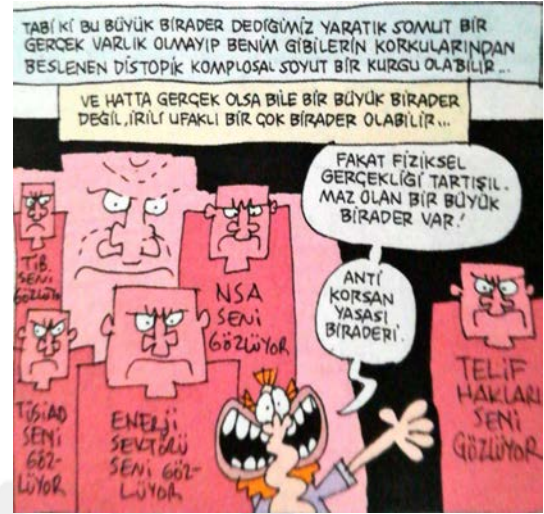
Karikatür 8. antibiyotikli (U2016/06s13)

Karikatür 9. anti antidepresancı lügatı (P2015/49s07)

Karikatür 10. anti korsan yasası biraderi, komplosal (U2014/20s09)

Karikatür 11. armanya (P2016/33s10)

Karikatür 12. asparagaz (U2011/43s14)

Karikatür 13. aşkuş (U2015/42s03)

Karikatür 14. aşofman (U2016/11s12)

Karikatür 15. ayıplı mesaj (U2016/27s07)

Karikatür 16. az entel, dar gelirli plaza kuşu (U2016/04s05)

Karikatür 17. barbo (U2011/28s16)

Karikatür 18. bay- (U2016/24)

Karikatür 19. bayatçı teyze (U2014/02s10)

Karikatür 20. bedelsiz asker (P2016/18s03)

Karikatür 21. beyin amcıklanması
(U2016/23s10)

Karikatür 22. beyoğlu sanatçısı, plaza
medyacısı (U2009/26s11)

Karikatür 23. bilekböri (P2010/10s07)

Karikatür 24. binenleştir- (U2012/39s04)

Karikatür 25. biralala- (U2016/23s14)

Karikatür 28. bodo bodo (U2013/52s2)

Karikatür 26. biril biril, ommom (U2012/44s11)

Karikatür 29. borolo borolop (U2008/25s7)

Karikatür 27. blekberi (U2014/02s08)

Karikatür 30. botokslan- (U2016/27s08)

Karikatür 31. burkini (P2016/34s03)

Karikatür 32. bürosit, molozla-
(U2011/14s02)

Karikatür 33. büyüğü sopa (P2011/19s16)

Karikatür 34. cedaylık (U2016/27s07)

Karikatür 35. cesetli propaganda aracı, insansız anayasa (P2016/18s03)

Karikatür 36. cibirt- (U2009/05s04)

Karikatür 37. cübbür püt-, epirekli
(U2008/38s03)

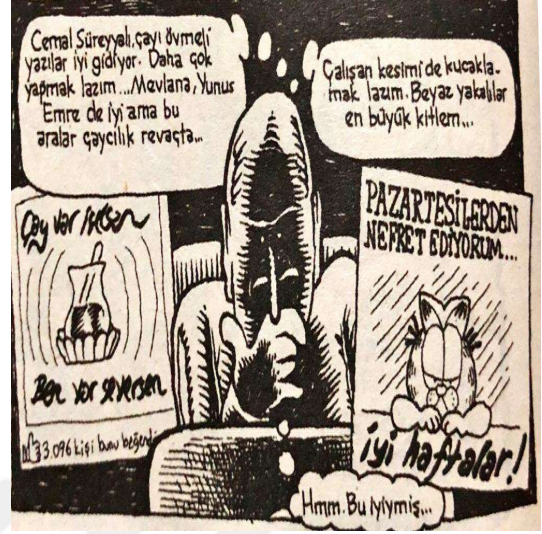
Karikatür 38. çakı tezgahı (P2016/09s14)

Karikatür 39. çakışkocuk (U2012/02s09)

Karikatür 40. çayı övmeli yazı
(U2015/09s14)

Karikatür 41. çıkitto (U2012/25s09)

Karikatür 42. çıkşarı (U2016/01s09)

Karikatür 49. denyoca (P2016/23s15)

Karikatür 52. destorkes (P2012/52s05)

Karikatür 50. depro, rakılı (U2014/51s12)

Karikatür 53. direktoman (U2009/06s5)

Karikatür 51. dergilen- (U2013/21s09)

Karikatür 54. doing (P2016/15)

Karikatür 55. dokunulurluk (P2016/16s3)

Karikatür 56. domalay (U2014/16s12)

Karikatür 57. dudak uçuklatıcı (U2015/09s6)

Karikatür 58. dürümce, dürümhane, dürümland (U2013/44s14)

Karikatür 59. ebelemeç (U2010/12s12)

Karikatür 60. ebur (U2014/24s15)

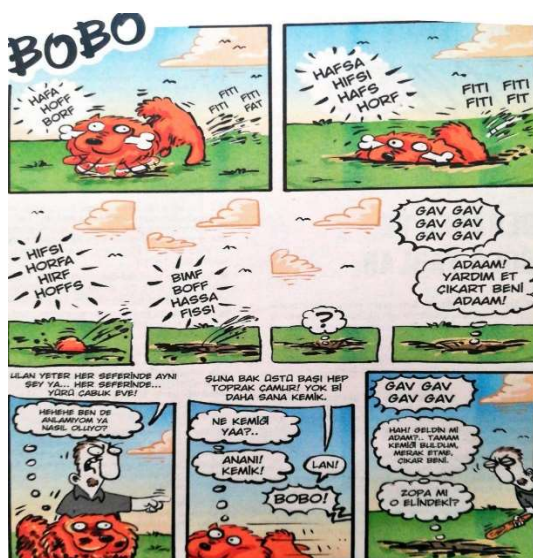
Karikatür 73. fedakarhanece (P2013/17s9)

Karikatür 74. fırtlat- (U2015/50s04)

Karikatür 75. fiti fiti (P2016/13)

Karikatür 77. fitratsız (P2014/52s2)

Karikatür 76. finfinli (U2015/25s14)

Karikatür 78. flaşbeklenme (P2008/08s12)

Karikatür 79. fokorok (U2015/48s9)

Karikatür 80. fuhuşturuca (U2014/49s13)

Karikatür 81. gerzo (U2016/30/15)

Karikatür 82. gevelet- (U2015/12s15)

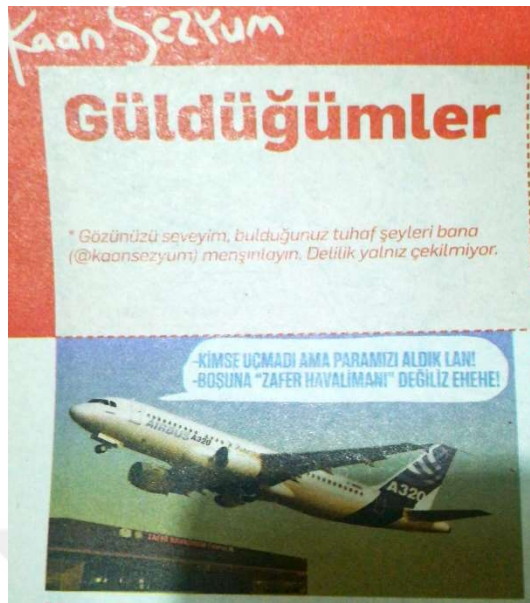
Karikatür 83. geyikle- (U2011/40s11)

Karikatür 84. gumbik (P2012/35s10)

Karikatür 85. güldüğümler (P2016/17s04)

Karikatür 91. insan bıyığı (U2012/12s10)

Karikatür 92. ipnotize (U2012/12s9)

Karikatür 93. kabak (U2013/08s04)

Karikatür 94. kaçarelo (U2011/15s12)

Karikatür 95. kalorisor (P2010/10s11)

Karikatür 96. kankaşkim (U2014/24s15)

Karikatür 97. kankito (P2010/16s05)

Karikatür 98. kankoş (P2016/06s17)

Karikatür 99. karıncayiyenlik (P2016/16s3)

Karikatür 100. kaşere (U2008/38s05)

Karikatür 101. kıspetle- U2015/42s6

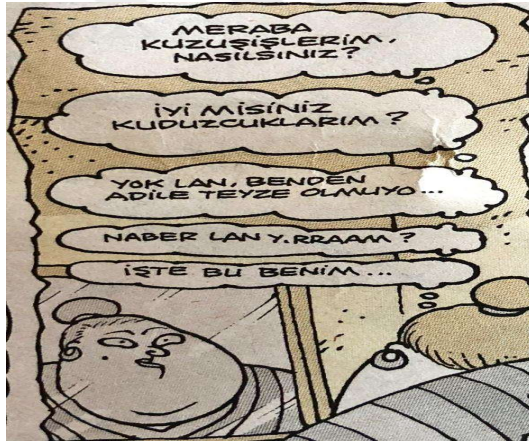
Karikatür 102. kolonyamsı, likörüksü, sikindirik (P2016/34s13)

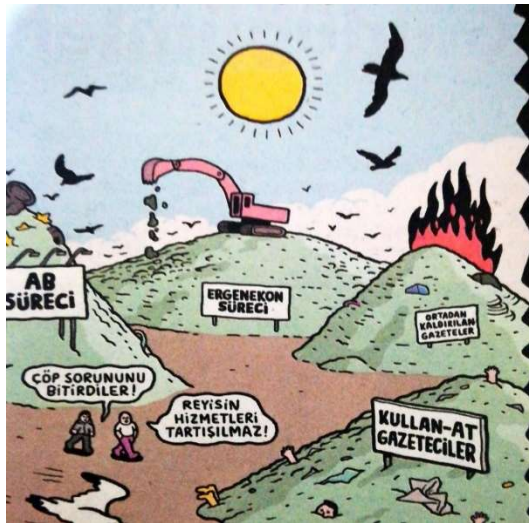
Karikatür 103. kolpaca (P2013/10s10)

Karikatür 104. kuduzcuklarım (U2009/48s02)

Karikatür 105. kullan-at gazeteci (P2016/19s03)

Karikatür 106. kuntipo (U2014/30s10)

Karikatür 107. küskük (U2011/30s14)

Karikatür 108. leoparcasına (U2015/09s5)

Karikatür 109. likidak likidak
(U2009/48s14)

Karikatür 110. linççilik (P2010/03s3)

Karikatür 111. lömbürdet- (U2010/02)

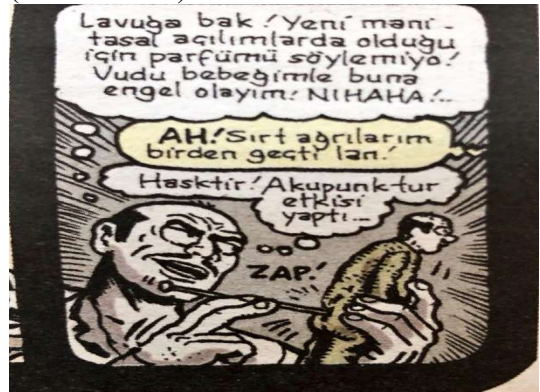
Karikatür 112. makamt (U2009/43s09)

Karikatür 113. manganez (U2015/48s15)

Karikatür 114. manitasal açılım
(U2014/04s08)

Karikatür 121. mizahşör (U2016/27s15)

Karikatür 124. nanayto mamayto
(U2011/47s10)

Karikatür 122. mortingen (U2011/42s9)

Karikatür 125. negrolar (P2016/17s11)

Karikatür 123. mosla (U2010/27s14)

Karikatür 126. negzel (U2016/17)

Karikatür 133. orti (P2015/21s17)

Karikatür 136. pangulin (U2010/09s09)

Karikatür 134. öldürkendinilik
P2015/28s7

Karikatür 137. parmak arası postal, sel çantası, sorgu bonesi, tank paleti (P2016/33s03)

Karikatür 135. örneği (U20016/27s11)

Karikatür 138. pırtık (U2010/25s4)

Karikatür 139. pimapenci (U2010/07s10)

Karikatür 140. piriçaltı (U2013/06s03)

Karikatür 141. ponpiç (P2015/11s07)

Karikatür 142. pozisyonu idare ettirmeyici (P2008/08s12)

Karikatür 143. prostatın oğlu (U2016/11s09)

Karikatür 144. radyasyoncu P2013/10s11

Karikatür 145. recop (U2013/23s06)

Karikatür 148. saftoş (P2010/44s11)

Karikatür 146. röhar U2013/47s10

Karikatür 149. sakin olculuk (P2015/28s06)

Karikatür 147. saçmalatmaca (P2010/07s02)

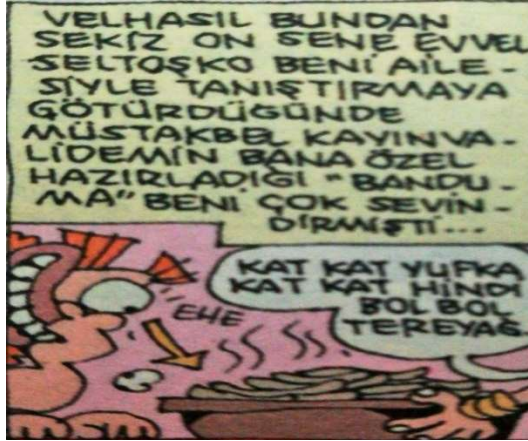
Karikatür 150. samuraylık (P2015/11s07)

Karikatür 151. seks tonu (P2010/03s05)

Karikatür 152. seltoşko (U2015/12s14)

Karikatür 153. sevişmesizlik (U2013/36s06)

Karikatür 154. shamelessçı (P2015/22s23)

Karikatür 155. sıkılanzi (U2012/02s14)

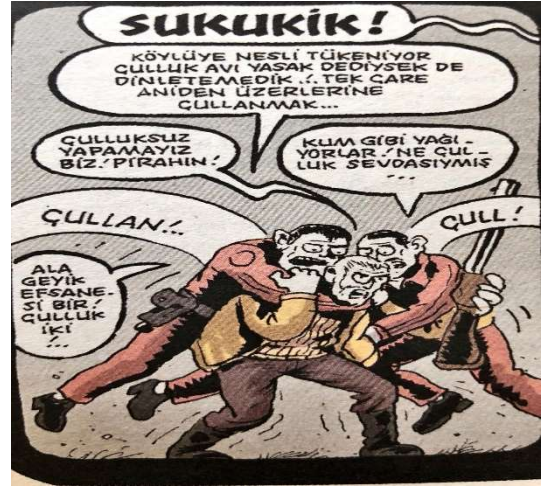
Karikatür 156. siftar (U2009/06s10)

Karikatür 157. sikert- (U2014/05s6)

Karikatür 160. sukukik (U2014/05s08)

Karikatür 158. sik sok işler (U2012/12s12)

Karikatür 161. suşici (P2010/28s12)

Karikatür 159. streçle- (U2015/34s15)

Karikatür 162. süpersonik (P2012/24s11)

Karikatür 163. sürüngenimsi U2016/11s6

Karikatür 164. şaklatma (U2015/38s13)

Karikatür 165. şapka çıkarıcı (U2009/48s10)

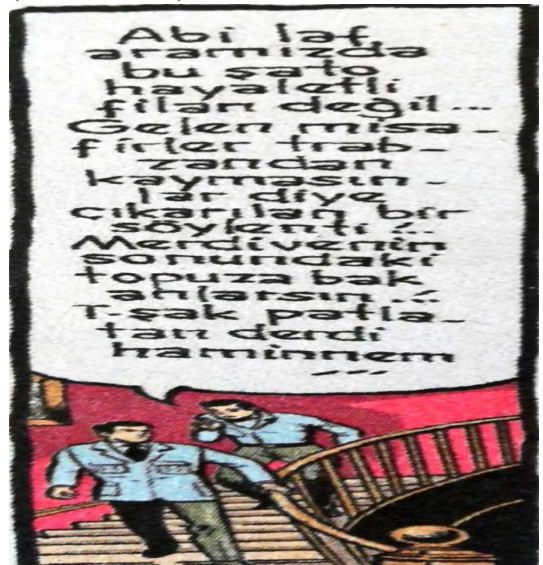
Karikatür 166. şapşı (P2015/20s15)

Karikatür 167. şekil cephesi. yakışıklılık savaşı (U2014/51s14)

Karikatür 168. taşak patlatan (U2016/17s12)

Karikatür 169. tatlıško (U2014/05s7)

Karikatür 170. tepreştir- (P2015/14s10)

Karikatür 171. terso (P2015/14s10)

Karikatür 172. tespitçi (U2015/45s14)

Karikatür 173. teşer (U2014/23s10)

Karikatür 180. tokileştirme operasyonu
(P2016/18s16)

Karikatür 181. topaz (U2011/50s6)

Karikatür 182. totaliterlik (U2015/47s12)

Karikatür 183. tribal enfeksiyon
(U2011/50s05)

Karikatür 184. tuptıs U2013/40s5

Karikatür 185. tutanzi (U2010/02s14)

Karikatür 186. tuvaletion (U2013/21s10)

SENENE..

İLK İKİSİ İNGİLİZCEYLE ALMANCA...
DİĞERLERİ NEY, NOLUR SÖYLE...

SENENEENE!!...

ISPANYOLCA MI ÉU?

SENENE!!!!

TUVAL

TUVAL

TUVAL

TUVAL

TUVAL

TUVAL

Karikatür 189. vocik vocik P2010/01s13

OLM TABİİ KARIŞTIRACAKSIN, ERKEKSEN
SEN... SONUÇTA ERKEĞİN DOĞASINDA
OLAN BİŞEY BU, KARIŞTIRMAZSAN ANORMAL
OLUR... ÖNEMLİ GLAN KARDA YÜRÜYECEN
İZİNİ BELLİ ETMEYECEN ANLADIN?..

Hiii SEMİH!!
BLUNU NASIL YAPAR.
SİN?!

ALLAH BASILDIK!
LEYLA DUR AÇIKLAYA-
BİLİRİM!..

Vocik
Vocci
Voc

Karikatür 187. vampirik (U2009/20s10)

VAMPİR DEĞİL OUM
BU...KUMPIR.KUMPIR
HIHOHAHAHA!!

OLUŞ BAK AKŞAM
AKŞAM BELANIZI
ARAYIN ÇOK
FENA YAPARIM
BAK. HİMPHSS!

Karikatür 190. vokalci (P2016/22s09)

VARDI, C
DA M.

LAM BLIGON
YA!

Karikatür 188. Van Gogh'luk
(U2009/20s10)

ABİ ARABA
ALIRSIN O
PARAYA ...

ARABA M

Karikatür 191. vozurdama tacizi
(U2010/02s14)

UZAKTAN
VOZURDA
MA TACIZI

TACİZİ...

DIREKT
KAÇIS

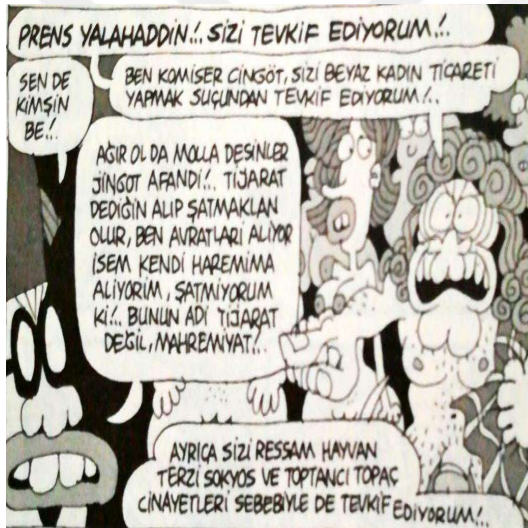
Karikatür 192. yakalamaç (U2016/24)

Karikatür 195. yıkang (U2008/15s05)

Karikatür 193. yalahaddin (U2011/09s11)

Karikatür 196. yılıştıra yılıştıra söyle-
(U2014/02s10)

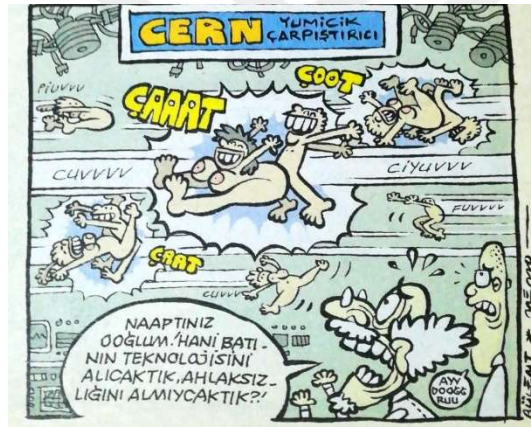
Karikatür 194. yandaş seviyesi
(U2015/13s03)

Karikatür 197. yolabak (U2015/30s02)

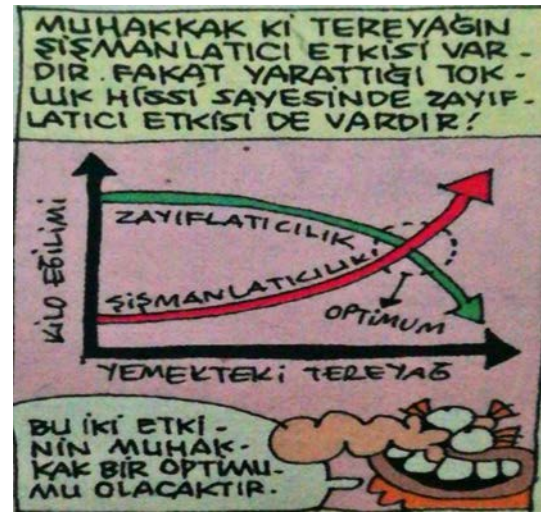
Karikatür 198. yumicik (U2009/34s10)

Karikatür 199. yüzünlen- (U2015/45s02)

Karikatür 200. zayıflatıcılık (U2015/12s14)

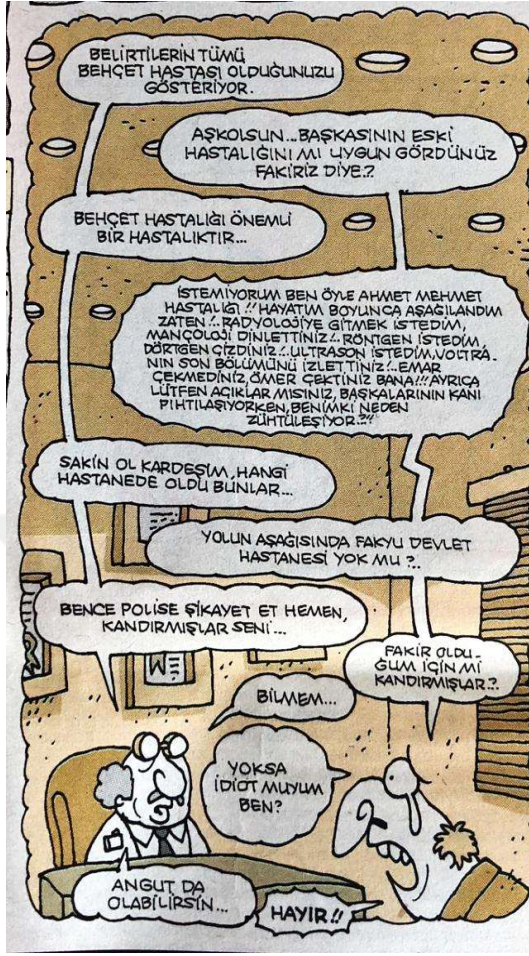
Karikatür 201. zikveşli (U2013/39s10)

Karikatür 202. zörbük (P2008/31s14)

Karikatür 203. zühtüleş- (U2010/38s10)

EK 2

SÖZLÜKÇE

-A-

açık ulam üyeleri open set items

ad aktarımı metonymy

adbilimsel onomasiological

adcıl bileşikler nominal compounds

adcıl öbek nominal phrase

adlama birimleri naming units

anlambilimsel sınırlılıklar semantic restrictions

anlık oluşum nonce-formation/
occasionalism

ayırıcı diacritic

ayrıkek parafix

-B-

bağlayıcı birim linking element

basit rassal örnek seçim yöntemi
simple random sampling method

baş sözcük head word

başkalaşma suppletion

belge tarama document analysis

belirteçlik bileşikler adverbial
compounds

**benzetim kökenlemesi/yakıştırma/
yerlileştirme** folk etymology

biçimbilimsel sınırlılıklar
morphological restrictions

biçimbilimsel türetkenlik
morphological productivity

bileşik belirtici compound marker

bileşik sözcük compound word

bileşme compounding

birikimli toplam cumulative sum

birleşimsel bileşik synthetic
compound

bölüt segment

bükümleme fusion

-Ç-

çeyreklik hesaplama quartile analysis

çift ikileme doubling

çoklu süreçler multiple processes

-D-

derleme compiling

dışmerkezli exocentric

dilsel topluluk speech community

doğal sözcükler actual words

donuk bileşik frozen compound

-E-

edibilimsel sınırlılıklar pragmatic
restrictions

eğretileme metaphor

ekleme affixation

eksiltme ellipsis

eşgüdümlü bileşik copulative
compound/dvanda
compound/coordinate compound

eylemcil bileşik verbal compound

-G-

geçirgenlik transparency

geçirimli bileşik transparent
compound

geçirimsiz bileşik opaque compound

genelleşme generalization/eponyms

gerçek sözcük actual words

geri adlandırma retronym

geri oluşum backformation

gönderim kaydırma semantic shift

-H-

hafif eylemler light verbs

-İ-

içekleme infixation

içer merkezli endocentric

ikileme reduplication

ilksel bileşik primary compound

iyelik bileşiği possessive compound

-K-

kapalı ulam üyeleri closed set items

kapsamlayış synecdoche

karikatür caricature/cartoon

karma/kaynaşık/kaynaşım blending

karmaşık kırpma complex clipping

kayma conversion

kırpma clipping

kısaltma acronym

kopyalama copying

kök bileşik root compound

kökenbilimsel sınırlılıklar
etymological restrictions

kullanışlılık usefulness

kural bozucu üreticilik rule-bending
creativity

kural güdümlü üreticilik rule-
governed creativity

küçültme soneki diminutive suffix

-M-

m- ikileme m-reduplication

-N-

nedenli motivated

nedensiz ex nihilo

-O-

olası sözcük potential word

orta-kırpma middle clipping

-Ö-

ödüncleme borrowing

ödüncleme çeviri loan translation

önekleme prefixation

ön-kırpma fore clipping

önvarsayım presupposition

örnekseme analogy

özanlatım self-expression

özegeçişlilik ergativity

-P-

pekiştirici ikileme emphatic
reduplication

-S-

sapma deviation

serpik circumfix

ses değiştirme phoneme changing

ses nöbetleşmeleri alternation

ses-anlam eşleştirme phono-semantic
matching

sesbilimsel sınırlılıklar phonological restrictions

sesel binişme phonemic overlap

seslenme vocative

seslerüstü suprasegmental

sıfat öbeği adjectival phrase

sıfatcıl bileşikler adjectival compounds

sıfırbiçimli ekleme/ sıfır türetim null affixation/null derivation/ zero derivation

sonekleme suffixation

son-kırpma back clipping

sözde-geçişim pseudo-incorporation

sözdizimsel bileşik syntactic compound

sözdizimsel sınırlılıklar syntactic restrictions

sözlükbilimci lexicographer

sözlükçe lexicon

sözlükselleşme lexicalization

sözlüksel yalıtılar lexical isolates

sözlüksel yerleşikleşme lexical institutionalization

sözyapım coinage

-T-

taban sıklığı frequency of base

tam ikileme full reduplication

tarama scan

tariz antithesis

tek kullanım hapax legomenon

tersineçevrilebilirlik reversible

tersineçevrilebilirlik reversible

tıkama blocking

titremli voiced

tonlama intonation

tümlemeli compositional

tümlemesiz non-compositional

tümleyici complement

türetimsel sözcük derivative word

türetkenlik productivity

-U-

ulamsal sınırlılıklar categorial restrictions

uygun durum örnekleme convenience sampling

-Ü-

üretkenlik creativity

üstdilsel metalinguistic

üstek suprafix

-V-

‘ve’ bileşiği and-coordination

-Y-

‘ya da’ bileşiği or-coordination

yansıma onomatopoeia

yapısal deyimler constructional idioms

yararcı pragmatic

yaratıcılık creativity

yarı yineleme partial reduplication

yeni öge young listeme

yeni yapım neologism

yinelemeli recursive

-Z-

zamandizinsel chronological

zihinsel sözlükçe mental lexicon

